

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

DEDE KORKUT HİKÂYESLERİNDE SIFAT-FİİLLER VE
ZARF-FİİLLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZARİFE ŞİŞMAN KARAŞAH

TEZ YÖNETİCİSİ
YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ŞENEL

KARS - 2006

T.C
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Zarife Şişman KARAŞAH'a ait "Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfat-Fiiller ve Zarf-Fiiller" konulu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oy..... edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞENEL Başkan "Danışman"
Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL
Yrd. Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ

UYGUNDUR

...../...../.....

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	17

I. BÖLÜM

1. Fiilimsiler.....	31
1.1. Fiilimsilerin Özellikleri.....	33
1.2. Fiilimsilerin Cümledeki Görevleri.....	33

II. BÖLÜM

2. Sıfat-Fiiller.....	35
2.1. Sıfat-Fiillerin Tanımları ve Özellikleri.....	35
2.2. Geçmiş Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-fiil Ekleri.....	39
2.2.1. {Dik}.....	39
2.2.1.1. Ekin Görevleri.....	40
2.2.1.1.2. Zarf Olarak Kullanılışı.....	41
2.2.1.1.2.1. Zarf-fiil Eki Olarak Kullanılışı.....	41
2.2.1.1.2.2. Edatlarla Kullanılışı.....	41
2.2.1.1.3. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi.....	41
2.2.1.1.4. İyelik Ekleriyle Kullanılışı.....	44
2.2.1.1.5. Tamlamalarda Kullanılışı.....	49
2.2.1.1.5.1. Sıfat Tamlamalarında Kullanılışı.....	50
2.2.1.1.5.2. İsim Tamlamalarında Kullanılışı.....	52
2.2.1.1.6. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı.....	52

2.2.2. {-mİş}.....	53
2.2.2.1. Ekin Görevleri.....	54
2.2.2.1.1. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-fiiller Türetmesi.....	54
2.2.2.1.2. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı.....	55
2.2.2.1.3. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi.....	55
2.2.2.1.4. Edatlarla Kullanılışı.....	56
2.2.2.1.5. İken Zarf-fiil Ekiyle Kullanılışı.....	57
2.2.2.1.6. Zaman Ekleri Yerine Kullanılışı.....	57
2.2.2.1.6.1. Geçmiş Zaman Yerine Kullanılışı.....	57
2.2.2.1.6.2. Emir Kipiyle Kullanılışı.....	57
2.2.2.1.6.3. İstek Kipiyle Kullanılışı.....	57
2.2.2.1.7. Zarf-fiil Eki Göreviyle Kullanılışı.....	58
2.3. Geniş Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-Fiil Ekleri.....	58
2.3.1. {-Ar}.....	58
2.3.1.1. Ekin Görevleri.....	59
2.3.1.1.1. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi.....	60
2.3.1.1.1.1. Kalıcı Sözcükler Türetmesi.....	60
2.3.1.1.2. Sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller türetmesi.....	60
2.3.1.1.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanılışı.....	62
2.3.1.1.4. Yüklem Tarafından İfade Edilen Hareketin Başlangıcını Göstermesi..	63
2.3.1.1.5. Yüklem Tarafından İfade Edilen Hareketin Sonucunu Bildirmesi.....	64
2.3.1.1.6. Soru Ekiyle Kullanılışı.....	64
2.3.1.1.7. Durum Zarfı Göreviyle Kullanılışı.....	64
2.3.2. {-mAz}.....	65
2.3.2.1. Ekin Görevleri.....	66
2.3.2.1.1. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi.....	66
2.3.2.1.2. -mAz Ekli Birleşik Fiilin Sıfat Görevli Kullanılışı.....	66
2.3.2.1.3. Kalıcı İsimler Yapma Göreviyle Kullanılışı.....	66
2.3.2.1.4. Birleşik Fiil Gruplarında Kullanılışı.....	67
2.3.2.1.4.1. Birleşik Fiilin İsim Unsurunun Sıfat-Fiil Ekiyle Kullanılışı.....	67
2.3.2.1.4.2. Yardımcı Fiilin Sıfat-fiil Ekiyle Kullanılışı.....	67
2.3.3. {-GAn}.....	68
2.3.3.1. Ekin Görevleri.....	69

2.3.3.1.1. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi.....	70
2.3.3.1.2. Kalıcı İsimler Türetmesi.....	70
2.3.3.1.3. Çokluk Ekiyle Kullanılışı.....	70
2.3.3.1.4. Hâl Ekleriyle Kullanılışı.....	71
2.3.3.1.5. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı.....	74
2.3.3.1.6. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi.....	74
2.3.3.1.7. Zaman İşleviyle Kullanılışı.....	81
2.3.3.1.7.1. Geçmiş Zaman İşleviyle Kullanılışı.....	81
2.3.3.1.7.2. Şimdiki Zaman İşleviyle Kullanılışı.....	82
2.3.3.1.8. -DİK Ekinin Yerine Kullanılışı.....	82
2.3.3.1.9. Birleşik Fiil Gruplarında Kullanılışı.....	82
2.4. Gelecek Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-fiil Ekleri.....	83
2.4.1. {-GICI}.....	83
2.4.1.1. Ekin Görevleri.....	84
2.4.1.1.1. Kalıcı İsimler Türetmesi.....	84
2.4.1.1.2. Sıfat Olarak Kullanılışları.....	85
2.4.2. {-AcAk}.....	85
2.4.2.1. Ekin Görevleri.....	86
2.4.2.1.1. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-fiiller Türetmesi.....	86
2.4.2.1.1.1. İyelik Ekleriyle Kullanılışı.....	86
2.4.2.1.2. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi.....	87
2.4.2.1.3. Birleşik Fiillerde İsim Unsuru Olarak Kullanılışı.....	88
2.4.2.1.4. Zarf Göreviyle Kullanılışı.....	88
2.4.2.1.5. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı.....	89
2.4.3. {-AsI}.....	89
2.4.3.1. Ekin Görevleri.....	90
2.4.3.1.1. Birleşik Fiillerde İsim Unsuru Olarak Kullanılışı.....	90
2.4.3.1.2. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi.....	91
2.4.3.1.3. İyelik Ekleriyle Kullanılışı.....	91
2.4.3.1.4. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi.....	91
2.4.4. {-DAçI}.....	91
2.4.5. {-CI}.....	92
2.4.6. {-mALU}.....	92

III. BÖLÜM

3. Zarf-Fiiller.....	93
3.1. Zarf-Fiillerin Tanımları ve Özellikleri.....	93
3.2. {-(Ip)}.....	96
3.2.1. Ekin Görevleri.....	98
3.2.1.1. Zaman Ekleri Yerine Kullanılışı.....	98
3.2.1.1.1. Geniş Zaman Yerine Kullanılışı.....	98
3.2.1.1.2. Görülen Geçmiş Zaman Yerine Kullanılışı.....	98
3.2.1.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Yerine Kullanılışı.....	100
3.2.1.1.4. İstek Kipi Yerine Kullanılışı.....	100
3.2.1.1.5. Dilek-Şart Kipi Yerine Kullanılışı.....	100
3.2.1.1.6. Emir Kipi Yerine Kullanılışı.....	100
3.2.1.1.7. Geniş Zamanın Rivayeti Yerine Kullanılışı.....	101
3.2.1.2. -(y)ArAk Ekine Eş Değer Kullanılışı.....	101
3.2.1.3. Yüklemler Olarak Kullanılışı.....	103
3.2.1.4. ‘Durur’ Yüklemleriyle Kullanılışı.....	104
3.2.1.5. Tekrar Gruplarında Kullanılışı.....	105
3.2.1.5.1. Aynı Zarf-Fiillerin Tekrarıyla Kullanılışı.....	105
3.2.1.5.2. Eş veya Zıt Anlamlı Zarf-Fiillerin Tekrarıyla Kullanılışı.....	105
3.2.1.6. Birleşik Fiillerde Kullanılışı.....	105
3.2.1.7. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı.....	106
3.2.1.8. Fiilimsilerin Önünde Kullanılışı.....	106
3.2.1.8.1. Sıfat-Fiillerin Önünde Kullanılışı.....	106
3.2.1.8.2. Zarf-Fiillerin Önünde Kullanılışı.....	108
3.2.1.9. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı.....	109
3.2.1.9.1. Neden, Sebep Bildiren Kullanılışı.....	109
3.2.1.9.2. Durum Bildiren Kullanılışı.....	109
3.2.1.9.3. Tasvir Fiili Niteliğinde Kullanılışı.....	110
3.3. {-(y)I}.....	110
3.3.1. Ekin Görevleri.....	111
3.3.1.1. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı.....	111
3.3.1.2. Nesne Olarak Kullanılışı.....	111

3.3.1.3. Sebep-Sonuç Bildiren Kullanılışı.....	112
3.3.1.4. Yardımcı Fiillerde Kullanılışı.....	112
3.3.1.4.1. Tezlik Fiilinde Kullanılışı.....	112
3.3.1.4.1.1. -ı ver-.....	112
3.3.1.4.1.2. -ı gör-.....	113
3.3.1.4.2. Yeterlik Fiilinde Kullanılışı.....	113
3.3.1.4.2.1. -ı bil-.....	113
3.3.1.4.3. Süreklilik Fiilinde Kullanılışı.....	114
3.3.1.4.3.1. -ı gel-.....	114
3.3.1.4.3.2. -ı tur-.....	114
3.3.1.4.3.3. -ü git-.....	115
3.3.1.4.4. İkileme Kurma Göreviyle Kullanılışı.....	115
3.4. {-A}.....	115
3.4.1. Ekin Görevleri.....	116
3.4.1.1. İkileme Kurma Göreviyle Kullanılışı.....	116
3.4.1.2. Kalıcı Sözcükler Türetmesi.....	117
3.4.1.3. Yardımcı Fiillerde Kullanılışı.....	117
3.4.1.3.1. Tezlik Fiilinde Kullanılışı.....	117
3.4.1.3.1.1. {-a} gör-.....	117
3.4.1.3.2. Yeterlilik Fiilinde Kullanılışı.....	117
3.4.1.3.2.1. -a bil-.....	117
3.4.1.3.2.2. -a gel-.....	118
3.4.1.3.3. Süreklilik Fiilinde Kullanılışı.....	118
3.4.1.3.3.1 -a dur-.....	118
3.4.1.3.3.2. -a kal.....	118
3.4.1.3.3.3. -a git.....	118
3.4.1.4. Sıfat Görevinde Kullanılışı.....	118
3.4.1.5. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı.....	118
3.5. {-GAÇ}.....	119
3.5.1. Ekin Görevleri.....	119
3.5.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	119
3.6. {-(y)In}.....	120
3.6.1. Ekin Görevleri.....	121

3.7. {-GIncA}.....	121
3.7.1. Ekin Görevleri.....	122
3.7.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	123
3.7.1.2. “-a kadar” Anlamında Kullanılışı.....	123
3.7.1.3. Miktar Bildirme Anlamında Kullanılışı.....	123
3.7.1.4. Gelecek Zamanın Şartı Yerine Kullanılışı.....	123
3.7.1.5. “-dikçe ve -diği zaman” Yapılı Zarf-fiillerin Yerine Kullanılışı.....	124
3.8. {-mAyInçA}.....	124
3.8.1. Ekin Görevleri.....	125
3.8.1.1. Neden Bildirme Anlamında Kullanılışı.....	125
3.8.1.2. “-dikçe” Yapılı Ulaçların Yerine Kullanılışı.....	125
3.9. {-mAdIn}.....	126
3.9.1. Ekin Görevleri.....	128
3.9.1.1. Yan Cümleye Zamanda Öncelik Kazandırması.....	128
3.9.1.2. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	128
3.9.1.3. İstek Anlamlı Kullanılışı.....	129
3.9.1.4. Emir Anlamlı Kullanılışı.....	129
3.10. {-(I)BAn}.....	129
3.10.1. Ekin Görevleri.....	131
3.10.1.1. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı.....	131
3.10.1.2. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	133
3.11. {-(y)UbAnI}.....	133
3.11.1. Ekin Görevleri.....	134
3.11.1.1. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı.....	134
3.12. {-GAII}.....	136
3.12.1. Ekin Görevleri.....	137
3.12.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	137
3.12.1.2. Edatlarla Kalıplaşarak Kullanılışı.....	138
3.13. -ArAk.....	138
3.13.1. Ekin Görevleri.....	138
3.13.1.1. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı.....	139
3.13.1.1.1. Esas Fiilden Önce Yapılan Eylemlerin Tarzını Göstermesi.....	139
3.13.1.1.2. Esas Fiille Aynı Zamanda Yapılan Eylemlerin Tarzını Göstermesi.....	139

3.14. {-(y)IcAk}.....	139
3.14.1. Ekin Görevleri.....	140
3.14.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	140
3.15. {iken}.....	140
3.15.1. Ekin Görevleri.....	141
3.15.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	142
3.15.1.2. Asıl Fiilden Bağımsız Olarak Kullanılışı.....	142
3.15.1.3. Asıl Fiile Bağımlı Olarak Kullanılışı.....	142
3.15.1.4. İsimlerde Kullanılışı.....	142
3.15.1.5. Zaman Ekleriyle Kullanılışı.....	143
3.15.1.5.1. Geniş Zaman Ekiyle Kullanılışı.....	143
3.15.1.5.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekiyle Kullanılışı.....	144
3.16. {-(y)IncAk}.....	145
3.17. {-(y)IbAnUñ}.....	145
3.18. {-(y)UrAk}.....	145

IV. BÖLÜM

4. İsim-Fiil Ve Sıfat-Fiilden Türeyen Zarf-Fiiller.....	146
4.1. {-GAn} Sıfat-Fiilinden Türeyen Zarf-Fiiller.....	146
4.1.1. {-AndA}.....	146
4.1.1.1. Ekin Görevleri.....	146
4.1.1.1.1. Niteleme Blokları Olarak Kullanılışı.....	146
4.1.1.1.2. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	148
4.2. {-DUK} Sıfat-fiilinden Türeyenler.....	150
4.2.1. {-DUKçA}.....	150
4.2.1.1. Ekin Görevleri.....	151
4.2.2. {-DIk+iyelik eki+CA}.....	151
4.2.2.1. Ekin Görevleri.....	151
4.2.3. {-DIkdA}.....	151
4.2.3.1. Ekin Görevleri.....	152
4.2.3.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	152

4.2.3.1.2. “-dığı zaman” Anlamında Kullanılışı.....	152
4.2.4. {-DUK+iyelik eki+DA}.....	153
4.2.4.1. Ekin Görevleri.....	153
4.2.4.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	153
4.2.4.1.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı.....	155
4.2.5. {-DUKdAn} sonra.....	155
4.2.5.1. Ekin Görevleri.....	156
4.2.5.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı.....	156
4.2.6. {-DUK+iyelik eki+dAn}.....	156
4.2.6.1. Ekin Görevleri.....	157
4.2.6.1.1. Neden-Sonuç İlişkisi İçinde Kullanılışı.....	157
4.3. {-Ar}/{-Ir} Sıfat-fiilinden Türeyen Zarf-fiiller.....	157
4.3.1. {-ArdA}/{-(I)rdA}.....	157
4.3.1.1. Ekin Görevleri.....	157
4.4. {-mİşCA}.....	158
4.5. {-mAzdAn}.....	158
4.6. İsim-Fiillerden Türeyen Zarf-Fiiller.....	158
4.6.1. {-mAK} İsim-fiilinden Türeyenler.....	158
4.6.1.1. {-mAKdAn}.....	158
4.6.1.1.1. Ekin Görevleri.....	158

V. BÖLÜM

5. Zarf-Fiillerin Birleşik Fiil Kurma Göreviyle Kullanımı.....	159
5.1. Tezlik Anlamı Veren Birleşik Fiiller.....	159
5.1.1. ber- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Tezlik Anlamlı Birleşik Fiiller.....	159
5.1.1.1. {-(y)I} ber-.....	159
5.1.2. gör- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Tezlik Anlamlı Birleşik Fiiller.....	160
5.1.2.1. {-A} gör-.....	160
5.1.2.2. {-(y)I} gör-.....	161
5.1.3. Ko(y)- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Tezlik Anlamlı Birleşik Fiiller.....	161
5.1.3.1. {-(y)I} ko(y)-.....	161
5.2. Yeterlilik Anlamı Veren Birleşik Fiiller.....	161

5.2.1. bil- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Yeterlilik Anlamlı Birleşik Fiiller.....	161
5.2.1.1. {-A} bil-.....	161
5.2.1.2. {-(y)I} bil-.....	163
5.3. Süreklilik Anlamı Veren Birleşik Fiiller.....	163
5.3.1. gel- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Süreklilik Anlamlı Birleşik Fiiller.....	163
5.3.1.1. {-A} gel-.....	163
5.3.1.2. {-(y)I} gel-.....	164
5.3.2. tur-/dur- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Süreklilik Anlamlı Birleşik Fiiller...164	
5.3.2.1. {-A} tur-/{-A} dur-.....	164
5.3.2.2. {-(y)I} tur-/{-(y)I} dur-.....	165
5.3.2.3. {-(I)p} tur / {-(I)p } dur.....	166
5.3.2.3.1. Ekin Görevleri.....	166
5.3.2.3.1.1. Kip Eki Olarak Kullanılışı.....	166
5.3.3. kal- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Süreklilik Anlamlı Birleşik Fiiller.....	167
5.3.3.1. {-A} kal-.....	167
5.3.3.2. {-(y)Ü} git-.....	168
5.3.3.2.1. Ekin Görevleri.....	168

VI. BÖLÜM

TABLolar.....	169
SONUÇ.....	174
KAYNAKLAR.....	176
ÖZ GEÇMİŞ.....	187

ÖZET

Eski Anadolu Türkçesi, X. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan batıya göç eden Oğuzların, XII. yüzyılın sonlarında kendi lehçelerine dayalı olarak Anadolu'da kurup geliştirdikleri edebi yazı dilinin adıdır..

Bu çalışmamızda amaç Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini en iyi yansıtan ve Türk kültür dünyasının başyapıtı olarak kabul edilen Dede Korkut Kitabı'nı oluşturan 1 giriş (mukadime) ve 12 hikâyede geçen sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini tespit etmek, bu eklerin hangi anlam ve özellikte kullanıldığını belirlemek, Türkiye Türkçesine aktarımlarında ekte meydana gelen değişim ve gelişimi göstermek ve daha farklı çalışmalara kapı aralamaktır.

Bu çalışmamızda Muharrem Ergin'in Dresden nüshasının çevirisini kaynak olarak kullandık. Hikâyelerin incelenmesi sırasında sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin kullanımları ve cümleye kattıkları anlamı belirlemek amacıyla eklerin geçtiği cümlelerin tamamına yer verilmiştir. Eklerin gösteriminde ek parantez içine alınan ve değişken sesleri büyük harflerle gösteren sistem kullanılmıştır. Bu gösterimde ekin görüldüğü ilk biçimler tercih edilmiştir.

Çalışmamızın sonunda sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin hikâyelere göre dağılımı sayısal verilerle tablolarda yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Dede Korkut Kitabı, Fiilimsiler, Sıfat-fiiller, Zarf-fiiller.

ABSTRACT

Ancient Anatolian Turkish is the name of the literary writing language that was founded and developed in Anatolia at the end of the XIIth century by Oğuz Turks, who migrated from Middle Asia to west starting from Xth century, on their dialect.

In this study, our aims were to determine the participle and adverb affixes in 1 introduction and 12 stories that constitute the Dede Korkut's Book which reflects the language properties of Ancient Anatolian Turkish the best and is one of the most important works of the Turkish Cultural World, to determine how and in which meaning these affixes were used, to show the changes and developments occurred in these affixes when they were incorporated into the Turkey Turkish, and finally to open doors to other studies in the field.

We have used the translation of Muharrem Ergin's Dresden copy as source. In the course of analysing the stories, we have given the complete sentences in which these affixes occurred in order to determine the use of participle and adverb affixes and their contributions in meaning to the sentences. In showing affixes, the system in which the affix is given in parenthesis and variant voices are given with capital letters is used.

In the end of the study, the distributions of participle and adverb affixes by stories are given by numerical data in tables.

THE KEY WORDS:

Ancient Anatolian Turkish, Dede Korkut Book, participles, adverbs, gerunds.

ÖN SÖZ

Eski Anadolu Türkçesi, Türkçenin gelişim evreleri içinde önemli bir yere sahiptir. Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini günümüz Türkiye Türkçesinde de görebilmekteyiz. Bu çalışmamızda amaç bu gün Türkiye Türkçesinde sorunlu konulardan biri sayılan fiilimsiler konusuna ışık tutmaktır.

Eski Anadolu Türkçesinin en önemli eseri olan Dede Korkut Kitabı'nın pek çok alana kaynak teşkil etmesi kuşkusuz esere paha biçilmez bir değer katmaktadır. Kaynağı Türk milleti olan bu eser Türkçenin doğal yapısını yansıttığı için Türk dili adına büyük önem taşımaktadır.

Türk dilinin tarihi akışında fiilimsilerin geçirdiği ses değişimlerini ve anlam gelişimlerini Dede Korkut Kitabı'ndan faydalanılarak açıklamaya çalıştık. Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini bütünüyle içinde barındıran Dede Korkut Kitabı'ndan günümüz Türkiye Türkçesine kadar yaşayan sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri ve bu eklerin yüklendiği anlamlar tespit edilmiştir. Çalışmamızda Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı esas alınmıştır.

Önce fiilimsiler konusunda öne sürülen görüşler değerlendirilerek, sıfat-fiil kavramı açıklanmış, sıfat-fiil eklerinin ne olduğu, görevleri ve hangi anlamları içerdiği hikâyelerde geçen her bir cümle ele alınarak açıklanmıştır. Bu eklerin Türkiye Türkçesine yansımaları değerlendirilmiş, aynı işlem zarf-fiil ekleri için de uygulanmıştır.

Elde edilen sayısal veriler ayrı ayrı tablolarla gösterilip eklerin kullanım sıklıkları hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışmamda değerli fikirlerinden faydalandığım, yönlendirmeleriyle çalışmama hız verdiğim, kaynak taradığım, bilgi paylaştığım danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa Şenel'e; bilginin paylaşımıyla çoğalacağı inancıyla bana tüm kitaplığından faydalanma olanağını sağlayan Türkçe Bölüm Başkanı Yrd. Doç. Dr. Cengiz Gökşen'e; yoğun iş ortamına rağmen bilgisayar yazılım sorunlarımı sabırla dinleyip özenle çözen Eğitim Fakültesi Dekan Yardımcısı Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Alkan'a; yüksek lisansa başladığım ilk günden beri beni her konuda destekleyen, sağlıklı çalışma ortamımı oluşturan, bana sabır gösterip katlanan, bilgi alış verişinde bulunduğum sevgili eşim Erdoğan Karaşah'a; ilgime ve sevgime en çok ihtiyaçları oldukları yaşlarda ilgi, sevgi ve anlayış gösterememenin ezikliğiyle sevgili oğullarım

Andaç Bartu ile Arkadaş'a; ve beni yetiştiren aileme; keşke daha önce görebilseydi, dediğim sevgili babama emeklerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Kars - 6 Haziran 2006

Zarife Şişman KARAŞAH

KISALTMALAR

A.Ü	: Ankara Üniversitesi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TD	: Türk Dili
TS	: Türkçe Sözlük
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

İNCELENEN HİKÂYELERİN KISALTMALARI

G.	: Giriş (s. 73-77)
BDGÖ	: Basat Depe Gözi Öldürdüğü Boyı (s. 206-215)
BOEB	: Begil Oğlu Emrenün Boyı (s. 216-225)
DHOB	: Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı (s. 77-95)
DKOD	: Duha Koca Oğlu Delü Dumrul Boyı (s. 177-184)
İOTO	: İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boyı (s. 243-251)
KBOU	: Kazan Big Oğlu Uruz Biğün Tutsak Olduğu Boyı (s. 153-177)
KKOK	: Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı (s. 184-198)
KKOY	: Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyı (s. 199-206)
KPOB	: Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı (s. 116-153)
SKİY	: Salur Kazanun İvi Yağmalandığı Boyı (s. 95-115)
SKTO	: Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boyı (s. 234-243)
UKOS	: Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyı (s. 225-233)

GİRİŞ

Sözlü edebiyat, yazılı edebiyattan daha eskidir. Ancak sözlü edebiyatın şanssızlığı söylendiği ilk günlerde yazıya geçirilememiş olmasıdır. Bundan dolayı sözlü edebiyat ürünlerini ilk şekilleriyle tam ve doğru olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Bütün toplumların önce sözlü sonra yazılı edebiyatları oluşmuştur. Türkler oldukça eski ve zengin bir sözlü edebiyata sahiptirler. Ancak bu zengin edebî ürünlerin hangi tarihe ait olduğunu belirtme imkânına sahip değiliz (Buran 1999: 14).

Türk dilinin tarihi gelişimi sözlü ürünlere göre değil, yazılı belgelere dayandırılarak tespit edilmektedir.

Türklük bilimi çalışmaları, on birinci yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılmış olan Divanü Lügati't-Türk adlı eser ile başlar. Sonra da sırasıyla Ali Şir Nevaî (Muhakemetü'l-Lügateyn XV. yy.), Bergamalı Kadri (Müyessüretü'l-Ulum-XVI. yy.), XIX. Yüzyıldan itibaren Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami ve diğerleri çalışmalara devam etmişlerdir (Buran 1999: 14).

Türk dilinin doğuşu ile ilgili ortaya atılan iki önemli görüş bulunmaktadır. Birinci görüş Türkçenin Ana Hun Dili adı verilen bir ana dilden doğduğu görüşüdür. Bu görüşe göre Türk dilleri kendi başlarına bir aile oluştururlar. Doğup geliştikleri Ana Hun Dili milattan önceki yıllarda üç lehçeye ayrılmıştır. Bu lehçelerden, Batı Hun Lehçesi bu günkü Çuvaşçayı, Kuzey Hun Lehçesi Yakutçayı, Doğu Hun Lehçesi de Türk-Tatar Dillerini, yani diğer Türk lehçelerini doğurmuştur (Banguoğlu 2004: 13-14).

İkinci görüş ise, Altay Dilleri Teorisidir. Bu teori Türk, Moğol, Tunguz (Mançu dahil), Kore ve Japon dillerinin, Altay dili adı verilen, ortak bir kaynaktan geldiği görüşünü savunan teoridir (Tuna 1992: 9). Aynı zamanda Türk dilinin doğuşu ve kaynağı bakımından en fazla kabul gören görüştür.

Caferoğlu, Türk dilinin tarihi gelişimini şöyle tasnif etmektedir:

1. Altay Devri
2. En Eski Türkçe Devri
3. İlk Türkçe Devri
4. Eski Türkçe Devri
5. Orta Türkçe Devri

6. Yeni Türkçe Devri

7. Modern/Çağdaş Türkçe Devri (Caferoğlu 1984: 51-59)

Türk yazı dilinin ne zaman ve hangi şartlar içinde oluştuğu hakkında bugün bile söz söyleyemeyecek durumda olduğumuzu dile getiren Arat, bu konunun Türk tarihinin eski devirleri aydınlanıncaya kadar karanlık kalacağı inancındadır (Arat 1992: 59).

Türkçe VI. yüzyıl başlarında kurulan Kök Türk devletinin dili olarak tarih alanına girmektedir. Dilimizin en eski örnekleri ise ancak VII. yüzyıl sonlarından itibaren Talas, Yenisey ve Orhun bölgelerinde dikilmiş taş anıtlar üzerinde görülüyor (Gülensoy 2000: 15).

Çağatay edebiyatının çöküşü, Anadolu edebiyatının kuvvetlenmesinden sonra, Anadolu Türkçesi kendini Doğu Türkçesinin, yani, Eski Türkçenin tesirinden kurtardı (Mansuroğlu 1988: 275).

Eski Türkçeden sonraki devrede, Türkçe farklı yazı dillerine bölünmüştür. Türkistan'daki Türklerin parçalanarak büyük birlikler hâlinde Hazar denizinin kuzeyinden ve güneyinden, kuzey ve güneybatıya doğru gitmeleri, yeni kültür merkezlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş, İslâmiyet'in kabulü ile birlikte birçok yeni kavramın toplum hayatında yer alması ve yeni bir yazının kullanılması gibi dış sebepler ile Türkçenin kendi iç yapısında meydana gelen doğal değişimler ve gelişmeler farklı lehçelerin ve yazı dillerinin doğuşunu zorunlu kılmıştır. Böylece Türk dili, XII.-XIII. yüzyıldan itibaren Kuzeydoğu ve Batı Türkçesi şeklinde adlandırdığımız iki ana kola ayrılmıştır (Buran 2001: 16).

Eski Anadolu Türkçesi diye adlandırdığımız dil, XII. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan ve ilk yazılı eserlerini XIII. yüzyılda veren Batı Türkçesinin içinde yer alan yazı dilidir.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

Eski Anadolu Türkçesi (=EAT) X. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan batıya göç eden Oğuzların, XII. yüz yılın sonlarında kendi lehçelerine dayalı olarak Anadolu'da kurup geliştirdikleri edebi yazı dilinin adıdır (Gülsevin, Boz 2004: 29).

Oğuzca, ilk olarak Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırdığımız dönemde yazıya geçirilmiştir. Oğuzcanın yazı dili konumuna gelebilmesi ancak XIII. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir (Şahin 2003: 13).

Eski Anadolu Türkçesinin kökeninde Oğuzcanın yanı sıra Kıpçak, Karluk, Harezm ve Çağatay Türkçelerinin dil unsurlarını da görürüz. Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre Oğuzca ve Kıpçakça ortak dil özelliklerine sahiptir. Mesela bazı kelime başlarındaki **y** sesi Oğuzcada **c**'ye dönüşür: yetti>cetti (Bayat 2003: 143).

Anadolu Selçuklularının son devirlerini Beylikler dönemini ve imparatorluk haline gelmeden önceki Osmanlı devrini içine alan Eski Anadolu Türkçesi devresinde, yabancı unsurların fazla karışmadığı sade bir Türkçe kullanılmıştır. Bu dönemde meydana gelen eserlerde de Arapça, Farsça unsurlar yer almaktaydı, ancak bunların oranı pek fazla değildi. Yabancı kelimelerin nispeti XIII. yüz yıldan XV. yüz yıla doğru gittikçe çoğaldı ve XV. yüz yıldan sonra dildeki sadelik kayboldu (Özkan 2000: 40).

Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin bütün 16.yüz yıl boyunca devam ettiğini; hatta, 17. yüzyılda da kendini gösterdiğini vurgulamıştır (Timurtaş 1992: 1).

Eski Türkçenin devamı olarak XI. yüz yüzyılda oluşmaya başlayan Orta Türkçe devresinin lehçeleri arasında Eski Anadolu Türkçesinin özel bir yeri olduğuna değinen Bayat (2003: 143), müşterek Orta Asya Türkçeleri arasında benzer özelliklerin çok olmasına rağmen Eski Anadolu Türkçesinde farklı, karakteristik özelliklerin çokluğundan bahseder.

Bayat, "Türk Dili Tarihi" adlı eserinde bu özellikleri şöyle sıralamaktadır:

"Eski Anadolu Türkçesinde ünlü uyumu korunmuştur. Diğer Orta Çağ Türkçelerinde olduğu gibi dudak benzeşmesi tam şekilde oluşmamıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde **e** sesi bazı kelimelerde **i**'ye dönüşmüştür:

Eyü>iyi, gey>giy

Kelime sonundaki **g** sesinin düşmesi sonunda yuvarlaklaşma olayı görülür:

Arıg>aru, saçıg>saçu

Dudak ünsüzlerinin (**b, p, m**) etkisiyle yuvarlaklaşma ortaya çıkar:

Tapıg>tapu, kirpik>kirpük

Kelime başında **b, ç, g, d, k, s, y** ünsüzleri daha çok kullanılır.

Kelime sonundaki **k (q)** ünsüzünün **g** ünsüzüne dönüştüğü görülür:

Balık>balıg, ak>ag

Eski Anadolu Türkçesinde **b>p, n>m, t>d** değişmeleri görülür:

Barmak>parmak, konşu>komşu, tak>dak

b>v değişimi söz konusudur:

Bar>var, bir>vir

Nazal **n (ñ)>m** değişimi:

Toñuz>tomuz

Nazal **n (ñ)>g** değişimi:

Añır>ağır

t>d değişimi:

ter>der, terzi>derzi

Ancak kalın ünlü kelimelerde **t** sesinin korunduğu görülür:

Tağıl, tolu, toğru

Eski Anadolu Türkçesinde kelime başlarındaki **y** sesleri görülmez. Bu özellik Azerbaycan yöresinde şimdi de benzeri özellikler sergilemektedir:

Il>yıl, ilduz>yılduz, ımşak>yumşak vs.

Y sesinin kelime sonunda düşmesine de rastlamak mümkündür:

Cuy>cu, buy>bu

Eski Anadolu Türkçesinde kelime başında az da olsa ünlü düşmesi olayı vardır:

Isıtma>sıtma

Eski Anadolu Türkçesinde metatez (yer değiştirme) olayı yaygındır. Ancak bu olay yazı diline çok az yansımıştır:

Hoyrad>horyat, kavra<karva

Bazı kelimelerde **s** ünsüzünün ikizleşmesi görülür:

Ası>assı, ıssı>ıssı

Kelime sonunda **g/ğ** ünsüzünün düşmesi ile yanaşı **l** sesinin düşmesi de söz konusudur:

Keltür>getür, oltur>otur (Bayat 2003: 143)''.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ses bilgisi bakımından görülen en dikkat çekici özellik düzlük - yuvarlaklık uyumunun zayıf oluşudur.

Bunun nedeni, ünlülerdeki genel yuvarlaklaşma eğilimi ile bazı eklerin devamlı düz veya yuvarlak ünlü ile kalıplaşmış olmasıdır (Şahin 2003: 38).

Yuvarlaklaşmanın çeşitli sebepleri vardır. Bir kısmında dudak ünsüzleri, bir kısmında ise Batı Türkçesinde -ğ ve -g'lerin düşmesi rol oynamıştır. Bazı kelime ve eklerdeki yuvarlaklık ise hiçbir sebebe bağlanamamaktadır (Timurtaş 1992: 122-123).

Dudak ünsüzleri (b, m, p, v) tesiri ile yuvarlak vokal taşıyan kelimeler:

Bülezük, bunar, demür, kirpük, sevü

Eski Türkçe devresinde mevcut olan -ğ ve -g'lerin düşerken kendinden önceki vokalleri yuvarlaklaştırması:

alu < alığ

aru < arıg

yazu < yazıg

sacu < saçıg

Sonundaki -ğ ve -g'ler düştüğü halde yuvarlaklaşmayan kelimeler de vardır:

acı < acıg

ıssı < ısıg

assı < asıg

karı < karıg

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazıya geçmiş önemli eserlerden biri de Dede Korkut Kitabı'dır. Dede Korkut hikâyelerinde Eski Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini açıkça görebiliriz.

DEDE KORKUT KİTABI

Dede Korkut Kitabı'ndan ilk defa 1815'te Alman araştırmacısı Diez bahseder. Bizde ise ilk defa 1916'da Kilisli Rifat (Bilge) Arap harfleri ile ve "Kitab-ı Dede Korkut Alâ Lisân-ı Ta'ife-i Oğuzân" adıyla neşreder. Kilisli, bu çalışmasında Diez neşrinden faydalanmıştır. Türkçedeki ilk değerli araştırma ise Orhan Şaik Gökyay'ın 1938'de neşrettiği "Dede Korkut" tur. Söz konusu çalışmaların hepsi Dresden Kral Kütüphanesindeki nüsha üzerine yapılmıştır.

İtalyan bilim adamı Rossi Vatikan nüshasını bularak 1952'de "Kitab-ı Dede Qorqut" adıyla neşreder. Rossi bu neşrinde yeni bulunan nüshanın faksimilesi ile Dresden nüshasının İtalyanca tercümesini de verir. Böylece ilk kez her iki nüsha bir arada yayımlanmış olur.

Rossi'nin İtalyanca tercümesinden sonra, 1958'de Joachim Hein' Almancaya, 1962'de Victor Zhirmunsky Rusçaya tercüme etmişlerdir.

Ergin, en hacimli çalışmayı yaparak bunu iki cilt halinde yayımlamıştır. Birinci cilt, ilk baskısı 1958 yılında yapılan giriş, metin ve inceleme kısımlarından oluşan Dede Korkut Kitabı'dır. Bizim de çalışmamızda kaynak olarak başvurduğumuz bu eserde Dresden nüshası esas alınmıştır. Vatikan nüshası da yardımcı nüsha olarak kullanılmıştır. Metin bölümünde, Dede Korkut Kitabının edisyon kritiği yapılmıştır. Ergin daha sonra, indeks ve gramer kısımlarını ihtiva eden kitabın ikinci cildini 1963 yılında yayımlayarak çok değerli bir çalışmayı daha ilim âlemine kazandırmıştır.

Dede Korkut Kitabı'nın kim tarafından yazıya geçirilmiş olduğu konusu da net değildir, bu konuda birçok görüş ortaya atılmıştır:

Boratav, kitabın kimin kaleminden çıktığı konusunda, "Dede Korkut Kitabı'nda bir destan telifi ile karşı karşıyayız; yani bir yazar, daha önce konusu, ideolojisi, kahramanları belirmiş, fakat sözlü gelenekle yaşamakta olan destan epizodlarını, bir araya getirmiş, bu iş için şüphesiz bol miktarda hazır malzemeyi, hattâ bir çok klişe ifadeyi de kullanmış, amma bütün bunları -az veya çok- kendi şahsiyetinden bir şey katarak, bir ölçüye, bir plâna göre işleyip yazıya geçirmiştir; ve böylece Kitab-ı Dedem Korkut âlâ lisan-ı tâife-i Oğuzân (veya eksik nüshasındaki adıyla; Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve Gayrı) adını taşıyan kitap meydana gelmiştir (Boratav 1982: 133)" açıklamasını yapmıştır.

Dresden Nüshası

Bu nüsha, Almanya'nın Dresden şehri Kral Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kitabı burada ilk gören ve kayda alan Alman araştırmacısı Jacop Reyşke'dir. Arap araştırmaları uzmanı olan Reyşke, Kral Kütüphanesinde çalışırken bu yazmayı görmüş; ancak konunun uzmanı olmadığı için eseri, 1512'de ölen Osmanlı şehzadelerinden Korkud ile ilgili bir yazmaymış gibi kayıtlara geçirmiştir (Cemşidov 1990: 1).

Sakaoğlu (1998: 7)'nin aktardığına göre, 19. yüzyılın başlarında, Kral Kütüphanesi'ndeki yazmaları yeniden düzenleyen Fleischer, bu yazmanın üzerinde yer alan, Osman Paşa'nın 993/1585 yılında vefat ettiğini gösteren kaydı dikkate

olarak eseri 16. yüzyılın yazmaları arasında göstermiştir. Fleischer, 1831 yılında Dresden’de yayımlanacak olan Catalogus Codicum Manuscriptorum Orientalum Bibliothecae Dresdensis adlı katalogunda 86 numarada yer alan Dede Korkut Kitabı’nı şöyle tanıtmaktadır: “152 yapraklık Türkçe mecmua, küçük 4, nesih yazılı, eski Doğu Türkçesi veya Oğuz şivesi ile yazılmış Kitab-ı Dede Korkut’tur. İç Oğuz ve Taş Oğuz kabilelerinin Muhammed devrindeki maceralarının hikâyeleridir.”

Eseri bilim alemine gerçek hüviyetiyle tanıtan Diez’dir. Diez 1815’te, hem eser hakkında bilgi vermiş, hem de, Tepegöz ile ilgili hikâyeyi Almanca’ya çevirmiştir. Araştırmacı bu hikâyeyi Arap harfleriyle de yayımlamıştır (Sakaoğlu 1998: 7).

Ergin, Dresden nüshasının dili için “Vatikan nüshasının dilinden daha eskidir. Hikâyelerin yazıldığı Eski Anadolu Türkçesi devrinin dili Dresden nüshasının dilidir. Her iki nüsha da Eski Anadolu Türkçesinden, yani eserin yazıldığı devirden bir hayli sonra istinsah edildikleri halde Dresden nüshasının dili eserin devrini vermekte, Vatikan nüshası ise daha sonraki bir devrin dilini taşımaktadır (Ergin 1997: 361).” açıklamasını yapmıştır.

Dresden nüshası bir giriş ve 12 hikâyeden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

Giriş (Mukaddime)

Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı

Salur Kazanun İvi Yağmalandığı Boyı

Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek Boyı

Kazan Big Oğlu Uruz Biğün Tutsak Olduğu Boyı

Duha Koca Oğlu Delü Dumrul Boyı

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı

Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyı

Basat Depe Gözi Öldürdüğü Boyı

Begil Oğlu Emrenün Boyı

Uşun Koca Oğlu Seğrek Boyı

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boyı

İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boyı

Vatikan Nüshası

Vatikan Kütüphanesi'nde Türkçe yazmalar arasında 102 numarada kayıtlı bulunan bu eser başka bir risale ile bir aradadır (Gökyay 2000: III.).

Prof. Dr. Ettore Rossi, 1950 yılında, önce bu nüshayı bir makale ile bilim dünyasına tanıtır. Daha sonra genişlettiği 364 sayfalık çalışmasında Vatikan nüshasının tıpkıbasımını da verir (Sakaoğlu 1998: 8).

Vatikan Kütüphanesinde Türkçe (Turko) yazmalar 102. sayıda kayıtlı 10⁵ x 15² santim boyunda 107 yapraklık dergi iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 2^a-58^a yaprakları arasında Hikâye-i Latife-i U'cube ve Mahcube-i Zarife adlı II. Bayezid Han'ın oğlu şehzade Alemşah'a armağan edilmiş olan hikâyelerden ibarettir. İkinci bölüm 58^b -108^b yaprakları arasında Hikayet-i Oğuz-nâme-i Kazân Big ve Gayrî adlı nesihle yazılmış Oğuz hikâyeleri vardır. Toplam 6 hikâyeden oluşmaktadır. Dresden yazmasına göre 6 hikâyesi eksiktir. Dresden yazmasından 73 yıl daha önce kaleme alınmıştır (Kaçalın 1999: 224).

Gökyay (2000: IV), Rossi ve Taeschner' in Vatikan yazması genel olarak Dresden yazmasından çok daha doğrudur ve metni iyi anlayan biri tarafından yazılmıştır görüşünde olduklarını aktarır.

Ergin (1997: 66), ise Vatikan yazmasını çok kötü bir nüsha olarak vasıflandırmakta, nüshanın yazım yanlışlarıyla dolu olduğunu bildirmektedir.

TÜRK KÜLTÜR TARİHİ AÇISINDAN DEDE KORKUT HİKÂYELERİ

Türk kültür dünyasının en önemli, değerli ve başta gelen şaheseri şüphesiz Dede Korkut Kitabı'dır. Eserin çok cepheli olması, edebiyattan dile, gelenekten atasözlerine, tarihten coğrafyaya, pek çok alana kaynaklık ediyor olması, esere paha biçilmez bir değer kazandırmaktadır.

Genel olarak XIV. yüzyılın sonuyla XV. yüzyılın başlarında yazıya geçirildiği kabul edilen Dede Korkut hikâyeleri, Türklerin tarihin erken devirlerinde mitoloji ve mitolojik destan devrini geçtiği, teşkilatlı devlet kurma anlayışını gelenek haline getirdiği kabul edilen Oğuz boyunun destanıdır (Ergun 2000: 1).

Bilinen iki yazmasında mevcut olan bir giriş ve destanî hikâyelerde geçen olaylar Oğuz Türklerinin 9. ve 11. yüzyıllara ait hayatlarını konu eder. Oğuzların

devlet ve boy teşkilatlarını, dost ve düşmanlarını, sevinç ve kederlerini, ananelerini, ekonomik ve sosyal hayatlarını anlatır. Hikâyelerin her biri olay örgüleriyle birbirlerine derinden bağlıdırlar.

Öztürk (2000: 192), Dede Korkut destanlarının tek bir çağın duygu ve düşüncesinden doğmadığını, 6 asırlık bir düşüncenin ürünü olduğunu açıklar.

Ergin (1997: 3), Köprülü'nün derslerinde hikâyelerin Türk edebiyatındaki yerini ve önemini vurgulayan sözlerini şöyle aktarmaktadır: “Türk edebiyatının bütün ürünlerini terazinin bir kefesine, Dede Korkut hikâyelerini de diğer kefesine koysanız, Dede Korkut ağır basar.”

Ergin (1986: 5) de Dede Korkut hikâyeleri için “Türk dilinin en güzel eserlerinden biri ve belki de birincisi, Türk kültürünün temel eserlerinden biri ve belki de birincisi...” demektedir.

Boratav (1991: 90), kitabı XV. asır başlarında ismi meçhul bir muharririn eseri olarak ele alır ve “Bu adı kaybolmuş hikâyeci her şeyden evvel söylemeliyim ki, kudretli bir sanatkârdır...devrinin, hattâ Türk edebiyatının bütün devirlerinin kendi nevinde en güzel eserini vermiştir” açıklamasını yapar.

Sakaoğlu ise hikâyelerin değerini “Dede Korkut kitabı bir okyanustur, bitip tükenmek bilmeyen bir hazinedir (Sakaoğlu 1998: 222)” sözleriyle vurgular. Dede Korkut Kitabı'nın çok yönlü olmasının, edebiyattan dile, gelenekten atasözlerine, tarihten coğrafyaya, kısaca pek çok alana kaynaklık etmesinin, elbette bu esere paha biçilmez bir değer kazandırdığına dikkat çeken Sakaoğlu (2000: 5-6), hikâyeler için “İnceleyenleri büyüleyen dili ve şiir yapısıyla edebiyatımızın bu eşsiz eseri” ifadelerini kullanmıştır.

Eliuz (1999: 153)'a göre Dede Korkut Kitabı, Türk töresinin, Türk yaratıcılığının, Türk duyusu ile Türk aile ve toplumsal anlayışının bir simgesi, Türk kültürünün ana dayanağı ve zihnidir.

Dede Korkut Kitabı mukaddimesi ve bu mukaddimenin somut hikâyeleri sayılabilecek on iki boyuyla Türk mitolojisi açısından geçmişi açıklayan, geleceğe örnek insan tipleri sunan bir “töre” kitabıdır (Duymaz 1999: 109).

Sakaoğlu (2000: 124), hikâyelerin giriş kısmının konu (muhteva) itibariyle olmasa bile şekil itibariyle halk hikâyelerine yaklaştığını söyler. Hikâyelerin sonu da halk hikâyesi ve destana yaklaşmaktadır. Hikâyelerdeki bu özelliğin onu, masaldan çok destan ve halk hikâyesine yaklaştırdığı görüşündedir.

DEDE KORKUT KİMDİR?

“ Resül ‘aleyhi’s-selâm zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er koptı. Oğuzun ol kişi tamam bilicisi-y-di. Ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta’āla anun köñline ilham ider-idi...Korkut Ata Oğuz kavminun müşkilini hall ider-idi. Her ne iş olsa Korkut Ataya tanışmayınça işlemezler-idi. Her ne ki buyursa kabul iderler-idi. Sözüñ tütüp tamam iderler-idi (Ergin 1997: 73)” diye başlar 15. yüzyılda yazıya geçirilmiş olan Dede Korkut Kitabı.

“Dede Korkut kimdir?” sorusuna cevap aranmak üzere kaleme alınan yazılarda, bilim dünyasında kabul görmüş bütün kaynaklarda Korkut Ata kişiliği, değeri ve görevleri çok yönlü olan biri olarak karşımıza çıkar. Gelecek hakkında kehânetler söyleyen kâhin, bilici, evliya, boy ve kavimlerin danışmanı, usta bir küyşî, zorluklara karşı durabilen yürekli, yiğit bir kahraman, evliya, hanların danışmanı, saray muhitinde nüfuzu olan, bilici, bilge bir kişidir.

Kitabın adı bütün hikâyelerde Korkut adında birinin büyük rolü olmasından ileri gelmektedir. Korkut’un dindar, akıllı ve Oğuz kabileleri mensupları arasında büyük itibar sahibi olduğu rivayet edilir (Ergin 1997: 64).

İslâm Ansiklopedisi (1997: 860)’nin Korkut Ata maddesinde, “Dede Korkut ve Dedem Korkut şekilleri ile, Oğuzların menkıbevî bilici-ozanı, Oğuz hanlarının vezir -müşâviri olup, Oğuzların destânî hikâyelerini toplayan kitap bu zâta izâfe ile Kitab-ı Dede Korkut diye adlandırılmıştır.” açıklaması yer alır.

Dede Korkut, kamlık devirlerinin izlerini, soyların birleşik zamanlarına ait sözlerini, tarihimizin yer yer soyutlanmış da olsa, kişi ve olaylarını anlatan, ‘ulu insan’, ‘bilici kişi’ ve ‘küy (müzik) ustası’, soy ruhunun sembolü ve sözcüsü Korkut Ata, ölümsüzlüğün peşinde koşan, ruhuyla bedeni arasındaki dengeyi kurmaya çalışan, müzik ile varlığın ruhu arasındaki ilişkiyi sezebilen, paylaşılarak çoğaltılanın anlatılmasını, bir ihtiyaç olarak benimseyen, niçin’lerin peşine düşmüş, bir velî, bir Türk filozofudur (Tural 2000: XXIII).

İbrayev (2000: 30), “Ebedî Miras” adlı makalesinde Korkut Ata’yı basiretli, saygıdeğer, geleceği tahmin eden bir ihtiyar, ifadeleri ile tanımlar.

Dede Korkut'un boylardaki esas işlevi kopuz çalarak boy boylaması, soy soylamasıdır. Dede Korkut 12 boyu birbirine bağlayan ve boyları düzenleyip anlatan ortak kahramandır (Ercilasun 2006: 1).

Nisanbayev, Korkut Ata'nın 8.-9. yüzyıllarda Sırderya kıyısında yaşadığının ve tarihi bir şahsiyet olduğunun ilmî belgelerle kanıtlandığını belirterek "Baba tarafı, Oğuzların Kamı adlı boyudur; annesi ise, Kıpçak boyundandır. Babası, Oğuz kabilesinin tanınmış bir kişisi olan Kara Hoca'dır. Dede Korkut, muhtemelen bugünkü Türk halklarının parçalanmadan önce doğuya doğru Büyük Çin Seddi'nden, batıya doğru Derbend şehrine kadar uzanan Ulu Bozkırı yöneten Türk Hanlığı'nın dağılma döneminde yaşamıştır (Nisanbayev 2000: 5)." açıklamasını yapmıştır.

Ballıyev (1999: 55)'e göre Gorkut Ata; Türkmen, Kırgız ve Kazak rivayetlerinde kuvvetli ve kerametli ozan olarak tasvir edilmektedir.

DEDE KORKUT HİKÂyelerİNİN DİLİ

Asıl çıkış noktası sözlü edebiyat geleneğimiz olmakla birlikte, Türk yazılı edebiyatının en seçkin eserlerinden birisi olan Dede Korkut Kitabı'nın yazıya geçirildiği dönem 15. ve 16. yüzyıllar olarak tahmin edilmekle beraber eserin yazarının kimliği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Hikâyelerin dili üzerine birçok ilim adamı çalışmalar yapmış, görüş bildirmişlerdir:

Dede Korkut hikâyeleri Türkçenin en yalın, akıcı ve etkili anlatıma sahip eserlerinden biridir. Müellifi millet olan bu destanî halk hikâyeleri (Ergin 1980 : 1) halkın kullandığı dili, dolayısıyla Türkçenin tabîî yapısını yansıtmaları bakımından, Türkçe için büyük önem taşımaktadır.

Gökyay (2000: CLXXXVIII), E. Rossi'nin, Dede Korkut metninin açıklanmasına yardım edecek benzeri bir metin aramak amacıyla arkayık Osmanlı, yahut Osmanlıcadan önceki Türk ya da Azeri metinlerini incelediğini (Bunlar, C. Brockelmann, Duda, Tahsin Banguoğlu, M. Fuat Köprülü, Saadet Çağatay, ve başkalarının yayınlayıp tahlil ettiği metinlerdir.), bunlar arasında, Dede Korkut kitabının metnine çok yakın denebilecek bir metin bulamadığını, fakat XIV. ve XV. yüz yıl Anadolu metinleriyle, hatta XVI. yüz yıl metinleriyle, özellikle XII. yüz yıla kadar çıkarılan Behcetü'l Hakayık'tan başlayarak daha sonraki yüz yıllardan kalan

Yunus Emre Divanı'nın dili ile Brockelmann'ın incelediği Kıssa-i Yusuf ile Âşık Paşa'nın Garibnâme'si, Ahmedî'nin İskendernâme'si ile yakınlığı olduğunu söylediğini aktarır.

Korkmaz (1995: 509-510), “Eserde yer (mekân) ve zaman bakımından iki ayrı tabakanın varlığı tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri, Oğuzların ilk yurdu olan Sirderya boyları, diğeri XII-XIV. yüzyıllar arasında gelip Türkmen adı ile yerleşmiş oldukları Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgeleridir. Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgelerine göç etmiş olan Türkler, dedelerine ait eski hâtıralardan destanî hikâyeleri de birlikte getirmişlerdir. Birlikte getirmiş oldukları bu hikâyeleri yeni vatanlarında geçen olaylarla da besleyerek ona yeni bir şekil vermişlerdir. İşte Dede Korkut'un bize intikal etmiş dil yapısı ile tespiti bu devre yani XV. yüzyıla rastlar. Dolayısıyla Dede Korkut oluşma devri bakımından İslâm öncesi tarihlere kadar uzansa da dil yapısı itibarıyla Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini gösterir.” tespitinde bulunur.

Gökalp, Dede Korkut Kitabı'nın klâsik eserler arasındaki haklı yerini alması gereğine işaret ederek “Dede Korkut kitabı başta olmak üzere bu milli eserler ya bedîf halk lisanıyla yazılacaklar ve yahut yok olup gideceklerdir.” endişesini dile getirerek “Oğuz ilinin oniki Oğuznamesinden mürekkep olan Dede Korkut kitabı da, bir şifâhî halk edebiyatından başka bir şey değildir. Fakat; bunun henüz ne Homer'i, ne Virjil'i, ne Firdevsî'si, ne de Lonrue'si gelmemiştir. Binaenaleyh, yazılı olduğu halde şifahî eserler arasında kaldı. Zira; lâyık olduğu klâsik lisanla yazılmamıştır (Gökalp 1972: 16).” sözleriyle hikâyelerin mutlaka doğru bir şekilde tespit edilerek halk diliyle kaleme alınması gerekliliği üzerinde durmuştur.

Hikâyelerdeki dilin farklılığı, konuşma dilinin özelliklerini taşımasından kaynaklanmaktadır (Gökyay 1973: CXC).

Türk milletinin hayat tarzı ile Dede Korkut'un dili arasında yakın bir ilgi vardır. Hikâyelerin en önemli özelliği göçebe bir yaşamın hareketli durumunu, atla her yere gidip savaşan, yerinde durmayan Türk'ün kıvrak, hep kesin eylemli yaşayışını olduğu gibi yansıtan canlı fiillere yer vermiş olmasıdır (Burdurlu 1966: 193).

Türk Ansiklopedisi (1983: 95-96)'nde, Dede Korkut hikâyelerinin dilinin Doğu Anadolu Türkçesi ile Azeri Türkçesinin başlangıç döneminin özelliklerini taşıdığı belirtilir. Bütünüyle mensur olan hikâyelerin içerisinde manzum parçalar,

yarı nazım yarı nesir kısımlar vardır. Türkçenin canlı ve tabiî anlatım güzelliğini gösteren hikâyelerin üslûbu destandan hikâyeye geçiş karakteri gösterir.

Hacıyev (1988: 24) de, “destanlarımızın dilinin sevgi sahnelerindeki zerifliye, döyüş tesvirlerindeki ezemete, aile-meişet, ictimaî hayat haggında muhakimelerindeki müdrikiye, diyaloglarındaki hazırcevaplık ve lakonikliğe...” dikkati çekerek Dede Korkut hikâyelerindeki dilinin 14. ve 15. yüzyıllara ait nesir abidelerinin hiçbirinde olmadığı kadar sade ve temiz bir Türkçe olduğunu vurgular.

Gökyay (1973: CLXXXVIII), Dede Korkut Kitabı'nın dilinin Azeri özellik göstermekle birlikte bugün konuşulan ve yazılan Azeri lehçesiyle karşılaştırıldığı zaman kitabın taşıdığı bütün özelliklerin bu lehçeye ait olduğunu söylemenin zor olduğunu ifade eder.

Caferoğlu (1936: 2) ise Azerbaycan'ın bir kabilesi olan Terekeme dilinde yazılmış “Sayacı Destanı”yla Dede Korkut Kitabı'nın bazı parçalarını karşılaştırarak Sayacı Destanı'nın Dede Korkut'tan alınmış olduğunu söyleyerek Dede Korkut hikâyelerinin dilinin Terekeme ağzından geldiğini ileri sürer.

Ergin de bu konuda Caferoğlu ile aynı görüştedir. Ergin (1997: 354) Dede Korkut Kitabı'nı saha bakımından doğu Oğuz, yani Azeri sahası içinde kabul etmekte ve eserin dilinin Azeri sahasının damgasını taşıdığını belirtmektedir. Ergin (1997: 355) “gramer şekillerinden başka ve bilhassa sentaks ve ifade bakımından Dede Korkut Kitabı ile esasen çok zengin bir halk edebiyatına sahip bulunan Terekeme ağzı arasında büyük bir yakınlık olduğu görülür.” açıklamasını yapmıştır.

Üstüner (1999: 1077), “Boğaç Han Hikâyesinde Cümlelerin Yapısı” adlı makalesinde Dede Korkut hikâyelerinin dili için “Türkçenin en güzel örneklerinden sayılan ve Türk dilinin tabiî yapısına en uygun bir anlatım özelliğine sahip olan...” ifadelerini kullanır.

Aktaş (1999: 32), Dede Korkut metinlerindeki dilin; kelime, cümle hatta sözce (ibare) seviyesinde yan anlam değeri bakımından zenginleşmiş, okuyucu veya dinleyicinin yeni anlam değerlerine ulaşmasına imkân verecek ölçüde geliştiğini söyleyerek, kişi ve tabiat tasvirlerinde, olay takdimlerinde bu edebi dilin varlığını kuvvetle hissettirmekte olduğunu vurgular.

Eser, dil yönünden Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. Eserin dil özellikleri incelendiğinde bir yandan Eski Türkçenin izleri ile karşılaşılırken diğer yandan da Osmanlı Türkçesi özellikleri göze çarpmaktadır. Bu

özelliğ Dede Korkut'un Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki bir geçiş devresinin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin son döneminde yazıya geçirilmiş olan eserde kullanılan yer adlarından, kelime ve deyimlerden, Dede Korkut'un OĞuz Türkçesinin Azerî sahasına ait olduğu anlaşılmaktadır.

I. BÖLÜM

1. FİİLİMSİLER

Türkçenin söz diziminde önemli bir yer oluşturan fiilimsiler, çekimli fiillerden farklı olarak fiil kök ve gövdesine birtakım ekler getirilerek yapılırlar. Bunlar herhangi bir fiil çekimine tabi olmadıklarından, çekimsiz fiil olarak adlandırılırlar. Dile anlatım gücü zenginliği ve kıvraklık sağlamanın yanında anlatılmak isteneni kısa yoldan anlatma olanağı sağlayan, yan cümle kurabilen, bağlaçların yerine geçebilen dilbilgisi unsurlarıdır.

Birçok gramer kitabında fiilimsi ekleri, fiil köklerine kattıkları özel anlamlardan dolayı fiilden isim yapma ekleri içinde yer alırlar.

Bayraktar “Türk dilinde fiilden isim, fiilden fiil, isimden fiil ve isimden isim yapım eki olmak üzere başlıca dört tip yapım eki vardır. Bu dört tip ekten yapı itibariyle en çok fiilden isim yapım eklerine yakın olan ancak hareket ve zaman bakımından diğer fiilden isim yapım eklerinden farklılık gösteren fiilimsi eklerinin belki de beşinci bir tip yapım eki olarak incelenmesi gerekir (Bayraktar 2000: 1).” demektedir.

Fiilimsiler, fiil kök ve gövdelerinden türemelerine karşın fiillerin bütün özelliklerini göstermeyen dilbilgisel yapılardır. Fiile olan yakınlıkları olumsuzluk ekleri, iyelik ekleri ve çatı ekleri alabilmelerinden kaynaklanmaktadır; fiilden ayrılan yanları ise eylem çekimine girmemeleridir.

Türkçe Sözlük “olumsuzu yapılan ve tümleş olabilen mastar, sıfat-fiil, zarf-fiil gibi türleri bulunan fiilden türemiş şekillere verilen ad, eylemsi (TDK-TS, 1998-785)” tanımını yapar.

Dil bilgisi kitaplarının fiiller bölümünde fiilimsilerle ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır:

Ergin (1985: 171), fiilimsi teriminin fiil kelimesinden benzerlik ve gibilik ifade eden -msi ekiyle türetildiğini ifade eder.

Banguoğlu (2004: 419), fiilimsilerden yatık fiiller diye söz eder. “fiilin isimleşmiş şekilleri sayılan yatık fiiller, fiil kişi eki almazlar (fakat isim olarak iyelik ekleri alanları vardır) ve ancak tamamlanmamış bir yargıya yüklem olurlar. Bitmemiş fiil adını da buradan alırlar. Dilde ad, sıfat ve zarf işleyişinde görülen yatık

fiilleri öbür fiil üremelerinden ayıran vasıf da onların sözdizimindeki bu özel işleyişleri, yani tamam olmasa da bir yargıya yüklem olabilmeleridir.” açıklamasının yanı sıra, bu durumun onları çekimli fiil sınıfına sokmadığını da sözlerine ekler.

Deny (1941: 695), şahıssız fiil siygaları başlığı altında “şahıssız fiil siygaları (fiilin isimcil [insiraflı] siygaları) kendiliklerinden şahıs bildirmezler, yalnız bunların bazılarında zaman fikri bulunur. Şu halde fiilin isimcil siygalarının rolü, alelade fiil fikirlerini ifade etmekten ziyade fiili bir isim kılığı altında göstermekten, yani kelim içinde onun isim rolünü oynamasına ve lüzumu halinde ismin aldığı aynı bükünleri (flexions) onun da almasına müsaade etmekten ibarettir.” der ve ayrıca fiilin isimcil siygalarının fiili bir isim gibi gösterdiklerini ve onların ismin görevini yaptıklarını belirtir.

Gencan (2001: 412), eylemsiler başlığıyla, eylemden türedikleri halde ad, sıfat, bağlaç görevlerinde de kullanılan ve yan önerme kuran çifte görevli sözcükler olarak tanımlar.

Ediskun (2003: 283), fiilimsiler başlığı altında “bir eylem adı oldukları için isim; bir ismi niteledikleri için sıfat; iki cümleciğı bağladıkları bağlaç olan; özne, nesne, tümleç aldıkları için de cümlede yüklem görevinde bulunan kelimelere fiilimsi denir.” tanımını yapar.

Çağatay (1978: 199), fiilimsileri fiil müştakları başlığı altında inceler ve fiilimsilerin en belirgin noktalarının hem isim, hem de fiil olabilmeleri olduğunu dile getirir.

Hengirmen (1995: 249), eylemsileri “eylemden türeyen, tümleç alan, olumsuz yapılan, eylem çekimine girmeyen sözcüklere eylemsiler denir.” şeklinde tanımladıktan sonra, eylemsilerin bazı yönlerden eylemlere benzedikleri halde eylemler gibi çekim eki almadıklarını; eylemsilerin değişik eklerden oluştuğunu ve cümlede değişik görevler üstlendiğini; bu bakımdan eylemsilerin üçe ayrıldığını (Hengirmen 1999: 117), belirtir.

Demircan (1977: 112) , fiilimsilere sözdizimsel adlaştırma ekleri başlığı altında eylemleri ada dönüştüren ve eylemler arasında ayrıcalık tanımayan eklerdir tanımını getirir.

Hatiboğlu (1978 : 54); eylemsi başlığı altında, olumsuz yapılan, tümleç alan fakat eylem çekimine girmemiş bulunan sözcük, şeklinde açıklar.

Topaloğlu (1989: 72), fiilden türetilen ancak çekime girmeyip yalnız olumsuz yapılabilen fiil ismi, isim-fiil ve zarf-fiilin ortak adıdır, tanımını yapar.

Yapılan çeşitli tanımlarda görülen ortak özellikler fiilimsilerin çekimli birer fiil olmadıkları; ancak ad olarak iyelik eki alabildikleri ve yan cümle kurabildikleri yolundadır.

1.1. Fiilimsilerin Özellikleri

İsim-fiillerin ve sıfat-fiillerin, ad tamlamasında yer alabilmek gibi adlara yaklaşan yönleri de vardır. İsimleşmiş sıfat-fiiller, isimler gibi isim tamlamalarında kullanılabilirler (Bayraktar 2000: 5).

Fiilimsiler yan cümle kurarlar ve böylelikle birleşik ve girişik cümle kurulumunu sağlarlar.

Karahan (1999: 61), içinde fiilimsinin bulunduğu cümleleri de yargı bildirmedikleri gerekçesiyle basit cümle saymaktadır.

Fiilimsiler, hareket ismi olarak bir kılışın, bir durumun ismi olarak kullanılan isim-fiiller; isimlerin önünde ismin hareketle ilgili bir niteliğini bildirmek üzere kullanılan sıfat-fiiller; hal ve zaman ifade eden, fiillerin zarf şekli de denilen zarf-fiiller (bağ-fiil) olarak üçe ayrılır.

1.2. Fiilimsilerin Cümledeki Görevleri

Fiilimsiler, fiillerden farklı olarak fiil kök ve gövdesine bir takım ekler getirilerek elde edilirler. Fiil çekimine girmediklerinden çekimsiz fiil olarak adlandırılırlar.

Fiilimsiler cümle içinde fiil özelliği göstermezler. İsim-fiil eki almış sözcükler cümlede özne, nesne, tümleç olabilirler. Kısaca bir ismin üstlenebileceği her türlü görevi yapabilirler. İsim-fiil eki almış sözcükler cümlede özne, nesne, tümleç ve ek fiil yardımıyla yüklem olabilirler, ad tamlaması kurarak bu tamlamanın tamlayanı veya tamlananı olabilirler.

Sıfat-fiil eki almış sözcükler cümlede sıfat gibi kullanılabilirler, adlaşabilir, yan cümleler kurarak birleşik cümleler oluşturma görevini yapabilirler. Ayrıca özne, nesne ve tümlecini niteliğini de bildirebilir, ek fiil yardımıyla yüklem olabilirler.

Zarf-fiiller ise cümlede genellikle zarf tümleci yapma göreviyle kullanılırlar. Yan cümle oluşturarak birleşik cümle kurarlar. Aynı zamanda ek fiil yardımıyla yüklem görevini de yapabilirler. -(I)p ekiyle kurulmuş zarf-fiiller cümlede bağlaç gibi görev yaparlar. Zarf-fiiller yardımcı fiillerin önüne gelerek tezlik, sürerlilik, yeterlilik ve yaklaşma anlamı taşıyan fiiller yapar.

II. BÖLÜM

2. SIFAT-FİİLLER

Sıfat-fiiller için birçok kaynakta farklı görüşler ileri sürülmüş, farklı terimler kullanılmıştır:

Kılın adı (kılın sanı) (TDK 1934: 9)

Sıfat-fiil (sıfat-eylem) (TDK 1942: 300) (Banguoğlu 1974: 420), (Gencan 1979: 382), (Bilgegil 1982: 197), (Korkmaz 1992: 132)

Ortaç (TDK 1940: 70), (TS 1979: 618), (Deny 1941: 418), (TDK 1942: 300), (Emre 1945: 46), (Saraç 1976: 938), (Gencan 2001: 415), (Hengirmen 1999: 289), (Gemalmaz 1978: 339), (TDK 1979: 618), (Gülensoy 1988: 111)

Fiilsi (Emre 1945: 46)

Partisip (Banguoğlu 1940: 46), (Ergin 1982: 333)

İsim-fiil (Topaloğlu 1989: 91), (Eraslan 1980: 3)

2.1. Sıfat-Fiillerin Tanımları ve Özellikleri

Sıfat-fiiller fiilden türeyen, nesnelere hareketle ilgili özelliklerini belirten isimlerdir. Fiil kök veya gövdelerine getirilen belli başlı eklerle elde edilirler. Bu eklerle sıfat-fiil ekleri denir. Türk dillerinde geniş kullanım alanına sahip olan sıfat-fiiller, bir sıfat gibi ismin önüne gelerek onun niteleyeni olur, sıfat tamlaması kurar ve isim hal ekleri alabilirler. Sıfat-fiillerin nitelediği isimler düşer, yazılmazsa sıfatlarda görülen isimleşme olayı yaşanır. Kısaca, sıfat-fiiller cümlede bir sıfatın alabileceği her eki alır; sıfatın yapabileceği her görevi yerine getirebilir.

Sıfat-fiillerin kullanımı ile ilgili olarak ortaya konulan bilgilerde, ortak görüşlerin yanında farklı görüşler de vardır.

Hengirmen (1999: 288), ortaç başlığı altında “eylemin sıfat olarak kullanılan biçimi” diye tanımlar.

Mirzayev (1986: 221), sıfat-fiillerin bazen sıfat, bazen de fiilden oluşan sıfatlarla karıştırıldığını belirtmiştir. Günümüzde sıfat-fiillerin, fiil alanına dahil edildiklerini de ifade ederek, morfolojik açıdan bu konuda yapılan araştırmaların azlığından bahsetmiştir.

Ergin (1982: 333), partisipler başlığı altında “partisipler nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. Fiil kök veya gövdeleri bu şekillere girerek nesnelere hareketleri ile ifade ederler. Onun için partisiplere fiillerin isim şekilleri, kısaca isim fiil diyebiliriz.” tanımını yapmıştır.

Gencan (2001: 415), ortaçlar = sıfateylemler başlığı altında, varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de eylem gibi sayılan sözcüklere sıfateylem dendiği tanımında bulunur.

Eckmann (1962: 51), Çağataycada isim-fiiller başlığı altında, isim-fiillerin, fiillerin kip ve şahıs göstermeyen isim şekilleri olduğunu, isimler gibi çokluk, iyelik ve çekim ekleri ile çekim edatları aldığını, cümlede özne, nesne, vasıflayıcı, tümleç ve yüklem ismi işini gördüğünü belirterek yine de fiile olan ilgisini kaybetmediğini; olumlu ve olumsuz şeklinin olabileceğini, baş fiilin zamanına nisbetle zaman bildirerek, özne, nesne ve tümleç aldığını açıklamıştır.

Eckmann’ın bu çalışmasında sıfat-fiil ekleri arasında -mAk mastar ekine de yer vermesine Üstüner (2000: 15), bu terimle mastarları mı, partisipleri mi karşıladığı açık değildir, diyerek düşüncesini belirtmiştir.

Bayraktar, T. Tekin (1968: 174-175)’in isim-fiiller başlığı altında bir değerlendirme yapıp, isim-fiillerin tıpkı isimler gibi muamele gören fiil şekilleri olduğunu belirttiğini, bir hareketin meydana gelişini gösterdiklerinden hareket isimlerini veya faili gösterdiklerini o zaman da bunlara eyleyici isim adının verildiğini, ayrıca tamamlanmamış cümlede yüklem olarak vazife gördüklerini açıkladığını aktarır (Bayraktar 2000: 33).

Hacıeminoğlu (1996: 163), sıfat-fiilleri, isim-fiiller (ad-fiiller) başlığıyla ele alarak fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekli olduğunu söyler. sıfat-fiillerin zaman anlamını taşımaları yönünden, isim-fiillerden farklı olduklarını belirtir.

Eraslan, “Eski Türkçede İsim-Fiiller” adlı eserinde isim-fiil adını verdiği sıfat-fiiller için Ergin’in yaptığı tanım ve açıklamalara katıldığını belirtmiş, Eckmann’ın, Tekin’in görüşlerine yer vermiş, sonra da kendi görüşünü ortaya koymuştur. Eraslan, isim fiillerin sıfat olarak görev almaları dışında hal, iyelik,

çokluk eki almaları ve edatlara bağlanmaları nedeniyle sözcük bakımından isim olduklarını belirterek, sıfat-fiil terimini kullanmaz. İsim fiillerin, nesnelere geçici hareket özellikleri ile karşılayan isimler olduklarından sözcük çeşidi olarak sıfat sayılabildiklerini bu nedenle sıfat fiil denildiğini (Eraslan 1980: 3) belirtir.

Gabain (1988: 82), isim-fiiller başlığı altında “iş ve hareket bildiren fiilden yapılmış isimler.” açıklamasını getirir.

Bilgegil (1982: 197), “Türkçe Dilbilgisi” adlı eserinde sıfat-fiilleri “ eylem kavramı taşıdıkları halde, çekilme kabiliyetinden mahrum olan, yan cümleciklerde yüklem görevi alabilen niteleyici kelimelere sıfat-fiil denir.” şeklinde tanımlar.

Banguoğlu(2004: 422), “Türkçenin Grameri” adlı eserinde sıfat- fiiller için “sıfat-fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir. Zaman anlatımı taşımaları yönünden adfiillerden ayrılırlar. Sıfat-fiillerin hepsi lügatimizde sıfat ve ad olan pek çok kelime vermişlerdir. Donuk isim olarak zaman anlatımını kaybetmiş görünen bu fiil üremeleri sıfat-fiil işleyişine geçince ait oldukları zamanı belli ederler.” açıklamalarına yer verir.

Korkmaz (2003: 909), “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı eserinde sıfat-fiilleri “sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri. Sıfat-fiiller, bir yanlarıyla sıfat bir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sığata aktararak varlıkları ve nesnelere hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırılırlar.” diye tanımlar.

Ediskun (2003: 249), “Türk Dilbilgisi” adlı eserinde sıfat-fiillerin, bir yandan bir ismi niteledikleri için sıfat, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimeler olduğunu bildirir. Sıfat-fiillerin zaman kavramı taşıma özelliğinden sıfat-fiil eklerini incelerken bahseder. Bu tanıma uygun düştüğü için -mA “matar” ekine sıfat-fiil ekleri arasında yer verir.

Üstüner (2000: 19), Ediskun’un bu görüşüne katılmamaktadır. Matar eklerinin cümle içinde sıfat olarak kullanılmalarının mümkün olduğunu; ancak bu özelliğın onların sıfat-fiil eki olduğu sonucunu doğurmayacağını belirterek, yazarın aslında isim-fiil eki olarak gördüğü -mA ekini, bazen sıfat olduğu için sıfat-fiil eki gibi değerlendirdiğini açıklar.

Sıfat-fiiller fiil kök ve gövdelerine getirilen eklerle yapılırlar; ancak fiiller gibi fiil çekimine girmezler. Eklendikleri fiile geçmiş zaman, geniş zaman, gelecek zaman anlamı verebilirler. Cümle içinde sıfatın kullanıldığı her yerde

kullanılabilirler. Sıfat tamlaması kurabilirler, sıfatlar gibi ismin hal ve çekim eklerini alarak adlaşabilirler. Cümlede isim oluşları da sıfatların isim olmaları gibi niteledikleri ismin söylenmemesi sonucu gerçekleşir (Üstüner 2000: 21).

Sıfat-fiillerin, girişik-birleşik cümlelerde yan cümlenin yüklemi olabilme, edatlara bağlanarak zarf görevini üstlenme, hâl ekleriyle kalıplaşarak zarf-fiil eki olma özellikleri de vardır (Üstüner 2000: 22).

Eraslan, Eski Türkçede on dört sıfat-fiil eki tespit etmiştir, bu sıfat-fiil ekleri şunlardır:

- acak/-ecek
- ası/-esi
- daçı/-deçi/-taçı/-teçi
- duk/-dük/-tuk/-tük
- gan/-gen/-kan/-ken
- glı/-gli
- gma/-gme
- gu/-gü/-ku/-kü
- malu/-melü
- maz/-mez
- mış/-miş
- r/-ar/-er/-ur/-ür
- sıg/-sig/-sug/-süg (veya -k/-k ile)
- yuk/-yük (Eraslan 1980)

Eski Türkçede on dört olan sıfat-fiil eki sayısı, Türk dilinin hem bu şekiller bakımından zenginliğinin, hem de Eski Türkçenin ne kadar gelişmiş bir dil olduğunun açık göstergesidir (Üstüner 2000: 23).

Sıfat-fiil eklerinin belirttikleri zaman genellikle geniş zaman, geçmiş zaman ve gelecek zamandır.

Banguoğlu (2004: 422), Türkçenin Grameri adlı eserinde geniş zaman yerine, “şimdiki zaman sıfat-fiilleri” tabirini kullanır.

Çağatay (1948: 352-368) da bu terimler yerine eski gramer kitaplarımızda kullanılan terimleri tercih eder: Hâl partisipi, müzari partisipi, istikbâl partisipi, istikbâl ve hâl partisipi.

Bu bilgiler ışığında sıfat-fiilleri şöyle açıklayabiliriz:

Sıfat-fiiller, fiillere sıfat-fiil eki getirilmek suretiyle yapırlar ve nesnelere hareket vasfını karşılarlar. Hareket ve zaman ifade eden sıfat-fiiller, geçici hareket ismi yaparlar ve isim çekim eklerini alırlar. Asıl fonksiyonları bakımından geçici hareket ismi yapan sıfat-fiiller, bazen yapım eki gibi kalıcı isim yapabilmekte, bazen de şahıs ekleri olarak fiil çekimini kuran şekil ve zaman eki durumuna geçebilmektedirler.

2.2. Geçmiş Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-fiil Ekleri

Geçmiş zaman kavramı içeren, sıfat ve isim gibi kullanılan sıfat-fiillerdir. (-DİK) ve (-mİŞ) ekleriyle yapılır.

2.2.1. {-DİK}

Oğuz gurubu Türk dillerinde çok işlek kullanılan sıfat-fiil eklerinden biridir. Geçmiş zaman anlamı verir. Eski Türkçeden beri kullanılan bir ektir. Türkiye Türkçesine gelinceye dek her dönemde kullanılmıştır. Orhon Türkçesinden itibaren ismin hal ekleriyle ve çeşitli edatlarla kullanılarak zarf-fiil yapma görevini de üstlenen ek, ismin hal eklerini ve iyelik eklerini de alabilir. -DİK sıfat-fiilin olumsuzu, fiilin üzerine ekten önce eklenen -mA olumsuzluk ekiyle yapılır.

Bayraktar, ekin yapısıyla ilgili olarak yapılan açıklamaları “Bang, “-t ‘fiil ismi’ + -k/-k ‘geçmiş zaman birinci çokluk kişi eki’ (Bang 1916: 921), Brockelmann, “-duğ/-dük; -tuk/-tük <-t ‘fiilden isim yapma eki’ +-uğ ‘edat’ ” (Brockelmann 1954: 261), Räsänen; Ramstedt ve Kotwicz’in bu ekin Moğolca -dag, Tunguzca -dig ‘fiilden isim yapma eki’ ile karşılaştırdıklarını (Räsänen 1957: 121)” şeklinde aktarmıştır (Bayraktar 2000: 34).

Deny, Türk Dili Grameri adlı eserinde -DİK/-DUK ekli sıfat-fiilleri, iyelik eklerinden birini almaları ve bu yüzden diğer sıfat-fiillerden farklı görünmeleri bakımından “ortaç” ve “ortacımsı” diye adlandırır. J. Deny, “iyelik eksiz sıfat-fiillerle kurulan tamlamalarda belirtilen isim fiilin mantıkî faili; iyelik ekli sıfat-fiillerle kurulan tamlamalarda belirtilen isim fiilin mef’ulü olur.” diyerek birincilere ortaç, ikincilere ortacımsı adını verir (Deny 1941: 436-440).

T. Tekin, bu ekin -duk/-dük biçiminde değil -doğ/-dök biçimlerinde değerlendirilmesi gerektiğini belirterek ekin yapısını “*-d ‘arkaik fiil ismi eki’ +ok/ök ‘edat’ (T. Tekin 1997: 11).” olarak açıklamıştır.

Ş. Tekin, -Dık/-DUk sıfat-fiil ekinin yapısını olumsuzluk ekiyle birlikte bağlantılı açıklar: “-ma ‘Toharca olumsuzluk edatı’ + ti ‘toharca: Edatlara gelen pekiştirme edatı +te > +ti’ ok ‘pekiştirme edatı’ > -mati ok > -maduk. -maduk bu yolla yaratıldıktan sonra Türk Dili, tarihinin çok eski bir döneminde bu yeni eki, -ma -duk şeklinde yanlış bölerek -duk+ ekini ortaya çıkarmış ve bunu tabî olarak olumlu fiillere getirip, bildiğimiz bütün kullanımlarıyla yaygınlaştırmıştır (Ş. Tekin 1990: 80).”

Ekin Türkiye Türkçesinde yaygın olarak -dık/-dik/-duk/-dük; -tık/-tik/-tuk/-tük olmak üzere sekiz biçimi vardır.

“Anlaşılmadık bir yer kaldı mı?”, “Kitapta çözmedik soru bırakmamışsın.”, “Okuduğunuz yerlerin özetini çıkarmanız anlamınızı kolaylaştırır.”, “İnsan büyüdüğü yerde ölmek ister.”, “Sattığı kitaplardan iyi bir para toplamıştı.”, “İçtiği ilaçlar sonunda midesine dokunur olmuştu.”, “Yolcunun unuttuğu valiz iki gün sonra eline ulaştı.”, “İçimde büyüttüğüm çocuğu öldürmene izin veremezdim.”

2.2.1.1. Ekin Görevleri

-DİK/-DUK sıfat-fiil eki, Dede Korkut hikâyelerinde bütün cümlelerde yuvarlak ünlülü -DUK/-DÜk şekilleriyle kullanılmıştır.

Ergin (1982: 336), ekin eşitlik eki -ça/-çe ile kullanımında, sıfat-fiil özelliğini kaybederek zarf-fiil fonksiyonuna yaklaştığını (aldıkça, geldikçe) örneklendirir.

Dede Korkut hikâyelerinde -DİK/-DUK sıfat-fiil eklerinin, -CA eşitlik hâli ekiyle ve isim hâl ekleriyle kalıplaşması sonucu ortaya çıkan zarf-fiil örnekleri vardır: -dığınca, dığında, dığından, dığınleyin, dıkta, dıktan sonra, dukça, duğumca, düğümüz vaktin.

Sıfat ve isim tamlamalarında görev alır.

Ergin, bu ekin en dikkati çeken tarafının iyelik ekiyle kullanılması olduğunu belirterek, iyelik eki almamış şekillerine az rastlandığını ifade eder (1982: 335).

-DIk/-DUk ekli sıfat-fiillerin Dede Korkut hikâyelerindeki bütün örneklerde iyelik eklerini alarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.2.1.1.2. Zarf Olarak Kullanılışı:

2.2.1.1.2.1. Zarf-fiil Eki Olarak Kullanılışı:

İyelik ve hal ekleriyle kalıplaşarak zarf-fiil eklerini oluşturur:

“Kara ölüm geldüğünde kiçit virsün (DHOB s. 94)”

2.2.1.1.2.2. Edatlarla Kullanılışı:

Çeşitli edatlara bağlanarak cümlede sebep, miktar ve zaman zarfı olarak kullanılır.

“Sonra” edatıyla:

-DIk/-DUk geçmiş zaman sıfat-fiil eki -da ayrılma hâli ekini alarak, “sonra” edatıyla beraber kullanımında yüklem belirtiği hareketin, sıfat-fiildeki hareketin arkasında, sonrasında meydana geldiğini belirten geçmiş zaman göreviyle kullanılır (Gülensoy 1989: 111).

“Karnın toyurduktan soñra kazanları depdi dökdi çevürdi. (KPOB s. 145)”

“Vakit” edatıyla:

“Savaşduğuñ vaqtın kendüñi tutdurasın (KBOU s. 169)”

“Dem” edatıyla:

“ivüñ yağmalattuğuñ dem Taş Oğuz bile bulunmadı (İOTO s. 244)”

2.2.1.1.3. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

-DIk/-DUk eki isim olarak kullanılan sıfat-fiiller türetir.

Fiillerin sıfat-fiil ekleri alarak isim gibi kullanılmaları, cümle içinde ortaya çıkan ve kalıcı olmayan kelime özelliği taşır. Sıfat-fiilin nitelediği isim, sözün gelişinden anlaşıldığı için söylenmeyebilir. İsim söylenmeyince de sıfat-fiil, isim hâline gelir (Üstüner 2000: 100).

“Bu didügi ‘Osman neslidür, işde sürilüp gide yorrır (G. s. 73)”

“Dün-ile kavran köçdügin turgay bilür (G. s. 75)”

“Oğul kimden olduğın ana bilür (G. s. 75)”

“gezdüğünden öldüğün yig ola (DHOB s. 84)”

“Atam anam virdüğü (DHOB s. 86)”

“Kara bulut didüğün senün devletündür, qar ile yağmur didüğün leşkeründür (SKİY s. 99-100)”

“Ne didüğümü yetürün (KPOB s.119)”

“Pay Pürenin oğlu oldığın bilemediler (KPOB s. 119)”

“Oğlan bazirganlar hususından bir söz söylemedi, kafirleri kırduğun anmadı (KPOB s. 120)”

“İmdi incinme hanum evvel anuñ elin öpdüğümüze (KPOB s. 120)”

“Pay Püre Big oğlu Bamsı Beyrek didükleri menem didi (KPOB s. 122)”

“Mere yigit menüm atumı kimse kiçdüğü yok (KPOB s. 123)”

“ohumı kimse yarduğı yok, imdi gel senün-ile güreş tütalum didi (KPOB s. 123)”

“Beli pes, evet ağ şakallu ‘aziz baba menüm dahı istedüğüm oldur didi (KPOB s. 124)”

“ayaklular buraya geldüğü yok (KPOB s. 125)”

“ağızlular bu şuyumdan içdüğü yok (KPOB s. 125)”

“Mere ne didüğüm yetürün (KPOB s.126)”

“göreyim didüğümü getürdiler-mi didi (KPOB s. 128)”

“Ağam Beyrek gideli bize ozan geldüğü yok (KPOB s. 142)”

“Egnümüzden kaftanumuz alduğı yok (KPOB s. 142)”

“Başumuzdan giceligümüz alduğı yok (KPOB s. 142)”

“Buynuzı burma çoçlarumuz alduğı yok (KPOB s. 142)”

“And içmişem kışır kışrağa bindüğüm yok (KPOB s.146)”

“Binübeni kazavata varduğum yok (KPOB s.146)”

“And içeyim bu kez boğaz kışrağa bindüğüm yok (KPOB s.147)”

“Binübeni kazavata vardığım yok (KPOB s. 147)”

“Beyrek gideli bam bam depe başına çıkduğum çok (KPOB s. 149)”

“Qarğu gibi kara saçum yolduğum çok (KPOB s. 149)”

“Güz alması kibi al yañağum yırtduğum çok (KPOB s. 149)”

“Gelen-ile gidenden şorduğum çok (KPOB s. 149)”

“And içeyim bu kez boğaz kışrağa bindüğüm yok (KPOB s.147)”

“Binübeni kazavata vardığım yok (KPOB s. 147)”

“Beyrek gideli bam bam depe başına çıkduğum çok (KPOB s. 149)”

“Kargu gibi kara saçum yolduğum çok (KPOB s. 149)”

“Güz alması kibi al yañağum yırtduğum çok (KPOB s. 149)”

“Gelen-ile gidenden sorduğum çok (KPOB s. 149)”

“Vardı gelmez big yigidüm han yigidüm Beyrek diyü ağladuğum çok (KPOB s. 149)”

“Oğlum idüğün andan bileyim (KPOB s. 151)”

“gāzi erenler başına ne geldüğün söyledi (KPOB s. 153)”

“Ağladuğuna sebep ne digil maña (KBOU s. 155)”

“Kılıç çalup baş kesdüğüm görgil ögrengil (KBOU s. 159)”

“Menüm şavaşıduğum menüm döğışdüğüm (KBOU s. 160)”

“Menüm çekişdüğüm menüm kılıçlaşdüğüm (KBOU s. 160)”

“Han kız boyı uzun Burla Hatun Kazanuñ geldüğün işitdi (KBOU s. 162)”

“Kazan oğlan avda idüğün andan bileyin (KBOU s. 167)”

“Nirede bildüñ benim tıtsak olduğum (KBOU s. 168)”

“Kāfir Kazanuñ geldüğün gördi (KBOU s. 168)”

“Ağ ellerüm arduma bağlandığın (KBOU s. 168)”

“Kıl sicim ağ boynuma takıldığın (KBOU s. 168)”

“Kara gözlü yigitlerüm kırıldığın (KBOU s. 168)”

“Üç ayda varmaz-istem öldüğümü ol vaqt bilsün (KBOU s. 170)”

“Alar tañ-ile yirümden turduğum senüñ-içün (KBOU s. 171)”

“Mere ‘Azrā’ il didüğünüñ ne kişidür kim adamuñ canın alır (DKOD s. 177)”

“Gözüm çöngü idüğün ne begenmezsin (DKOD s. 178)”

“Saçalum ağardığın ne begenmezsin (DKOD s. 178)”

“Saçalum ağardığının ma’nisi budur (DKOD s. 178)”

“Oğrılayın can aldüğün tuymaz idüm (DKOD s. 179)”

“Tatlu damağ virüp sorışduğum (DKOD s. 183)”

“Bir yaşduğda baş koyup emişdüğüm (DKOD s. 183)”

“Hey canum oğul hüner didüğüm ol degül (KKOK s. 186)”

“Selcen idüğün bilmedi (KKOK s. 195)”

“Selcan Hatun hal nidüğün bilüp soylamış (KKOK s. 196)”

“tıtsak oldüğün oğlandan saklarlar-idi (KKOY s. 200)”

“Bildüğün unıtmasa akıl yahşi (KKOY s. 203)”

- “Urduğın ulıtmayan ulu Tanrı (KKOY s. 205)”
- “Başduğın belürtmeyen bellü Tañrı (KKOY s. 205)”
- “Götürdüğın göge yetüren görklü Tañrı (KKOY s. 205)”
- “Kakıduğın ıahr iden ıahhar Tañrı (KKOY s. 205)”
- “Ğazi erenler başına ne geldüğın aydı virdi (BDGÖ s. 215)”
- “Göz açuban gördüğüm (BOEB s. 217)”
- “Köñül virüp sevdüğüm (BOEB s. 217)”
- “Ayağınuñ sınduğını kimseye dimedi (BOEB s. 219)”
- “Ğaziler başına ne geldüğün söyledi (BOEB s. 225)”
- “gelmez-istem ol vakıt menüm öldüğümi bilesin (UKOS s. 228)”
- “kim idüğün bilüñ didi (SKTO s. 234)”
- “Arkıç kırdı döndürdüğüm mere kâfir senüñ babañ (SKTO s. 237)”
- “Saķaķına imrendüğüm senüñ kızuñ gelinüñ (SKTO s. 237)”
- “ğazi erenler başına ne geldüğün söyledi (SKTO s. 243)”
- “Beyrek Aruz kaķıduğıñ burada bildi (İOTO s. 247)”
- “ğazi erenler başına ne geldüğün aydı virdi (İOTO s. 251)”

2.2.1.1.4. İyelik Ekleriyle Kullanılışı:

İsim olarak kullanılan -DİK/-DUK ekli sıfat-fiiller daima iyelik eklerini alırlar. İyelik ekleri almadan kullanılışları çok az görülür ki, bu kelimeler de -DİK/-DUK ekiyle türetilmiş kalıcı kelimelerdir (Üstüner 2000: 100).

Dede Korkut hikâyelerinde -DİK/-DUK ekli sıfat-fiillerin iyelik ekleri almadan kullanımına rastlanmamıştır.

I. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımı

- “Ol ögdüğüm yüce Tañrı dost oluban meded irsün hanum hey (G. s. 76)”
- “Göz açuban gördüğüm (DHOB s. 86)”
- “Köñül virüp sevdüğüm (DHOB s. 86)”
- “Karañu dünde bulduğüm oğul ıanı (DHOB s. 86)”
- “Berü gelgil aķ südin emdüğüm ıadunum ana (DHOB s. 89)”
- “Ol ögdüğüm yüce Tañrı dost olubanı meded irsün (DHOB s. 94)”
- “Toķuz ay ıar ıarnumda götürdüğüm oğul (SKİY s. 106)”
- “On ay diyende dünyaya getürdüğüm oğul (SKİY s. 106)”
- “Tołması altun bişikde beledüğüm oğul (SKİY s. 106)”

“Kanı didüğüm big erenler (SKİY s. 115)”

“Ne didüğümü yetürüñ (KPOB s.119)”

“Beli pes, evet ağ şakallu ‘aziz baba menüm dahı istedüğüm oldur didi (KPOB s. 124)”

“Mere ne didüğüm yetürüñ (KPOB s.126)”

“Eğer bu didüğüm nesneleri getürür-iseñüz hoş virdüm (KPOB s.127)”

“göreyim didüğümü getürdiler-mi didi (KPOB s. 128)”

“Töyınça yüzine bakmaduğum hanum yigit (KPOB s. 131)”

“Göz açuban gördüğüm (KPOB s.131)”

“Köñül ile sevdüğüm (KPOB s. 131)”

“Bir yasduğda baş koyduğum (KPOB s.131)”

“Yolında öldüğüm kurban olduğum ...Han Beyrek (KPOB s.131)”

“Vay göz açup gördüğüm (KPOB s.132)”

“Köñül virüp sevdüğüm ... Han Beyrek (KPOB s.132)”

“Göz açuban gördüğüm (KPOB s.133)”

“Köñül ile sevdüğüm Pay Piçen kızı Banı Çiçek ivde-mi (KPOB s. 133)”

“Tul tulara girdüğüm tulararı (KPOB s. 143)”

“Duharluyı koduğum yağı yurdı (KPOB s. 143)”

“Aygır virüp alduğum ağ tozlu katı yayum (KPOB s. 143)”

“Buğa virüp alduğum boğma kirişüm (KPOB s. 143)”

“And içmişem kışır kışrağa bindüğüm yok (KPOB s.146)”

“Binübeni kazavata varduğum yok (KPOB s.146)”

“And içeyim bu kez boğaz kışrağa bindüğüm yok (KPOB s.147)”

“Binübeni kazavata vardığım yok (KPOB s. 147)”

“Beyrek gideli bam bam depe başına çıkduğum çok (KPOB s. 149)”

“Kargu gibi kara saçum yolduğum çok (KPOB s. 149)”

“Güz alması kibi al yañağum yırtduğum çok (KPOB s. 149)”

“Gelen-ile gidenden şorduğum çok (KPOB s. 149)”

“Vardı gelmez big yigidüm han yigidüm Beyrek diyü ağladuğum çok (KPOB s. 149)”

“Sevişdüğüm Bamsı Beyrek sen degülsin (KPOB s. 149)”

“göz açuban gördüğüm, köñül virüp sevdigim Banı Çiçek Yalançı oğlu Yaltaçuğa varur olmuş (KPOB s. 135)”

“oh atduğum yirleri kılıç çalıp baş kesdiğüm yirleri göstereyim (KBOU s. 156)”

“Kılıç çalıp baş kesdiğüm görgil ögrenil (KBOU s. 159)”

“Menüm savaşıduğum menüm döğışdiğüm (KBOU s. 160)”

“Menüm çekişdiğüm menüm kılıçlaşduğum (KBOU s. 160)”

“Göz açuban gördüğüm (KBOU s. 163)”

“Köñül virüp sevdüğüm Big yigidüm Kazan (KBOU s. 163)”

“Karañu dün de bulduğum oğlum kanı (KBOU s. 163)”

“Kocalığım vakti aldurduğum yaluñuz oğul didi buzladı (KBOU s. 167)”

“Nirede bildüñ benim tutsak oldüğüm (KBOU s. 168)”

“Üç ayda varmaz-istem öldüğümü ol vakt bilsün (KBOU s. 170)”

“Alar tañ-ile yirümden turduğum senüñ-içün (KBOU s. 171)”

“Saydukumça Oğuz bigleri dükense olmaz (KBOU s. 175)”

“İmdi kanı didüğüm big erenler (KBOU s. 176)”

“Töğduğında toköz buğra öldürdüğüm aşlan oğul (DKOD s. 181)”

“Töküz ay tar karnumda götürdüğüm oğul (DKOD s. 182)”

“Tolma bişiklerde beledüğüm oğul (DKOD s. 182)”

“On ay diyende dünya yüzine getürdüğüm oğul (DKOD s. 182)”

“Tolap tolap ağ südümi emzürdüğüm oğul (DKOD s. 182)”

“Göz açuban gördüğüm (DKOD s. 183)”

“Köñül virüp sevdüğüm /Köç yigidüm şah yigidüm (DKOD s. 183)”

“Tatlı damağ virüp sorışduğum (DKOD s. 183)”

“Bir yaşduğda baş koyup emişdiğüm (DKOD s. 183)”

“Hey canum oğul hüner didüğüm ol degül (KKOK s. 186)”

“İmdi kanı didüğüm big erenler (KKOK s. 198)”

“Göz açuban gördüğüm (BOEB s. 217)”

“Köñül virüp sevdüğüm (BOEB s. 217)”

“gelmez-istem ol vakt menüm öldüğümü bilesin (UKOS s. 228)”

“Alan sabah yirümden tutduğum kardaş için (UKOS s. 232)”

“Bişikde koyup gittüğüm kardaşçuğum mısın (UKOS s. 232)”

“Hem ölülerimiz için virdüğümüz aşî ellerinden çeküp alup yir imiş (SKTO s. 235)”

“Arkıç kırdı döndürdüğüm mere kâfir senüñ babañ (SKTO s. 237)”

“Saķaķına imrendüğüm senüñ kızıñ gelinüñ (SKTO s. 237)”

“Kamı didüğüm big erenler (İOTO s. 251)”

II. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımı

“gezdüğünden öldüğün yig ola (DHOB s. 84)”

“Kara bulut didüğün senüñ devletüñdür, kar ile yağmur didüğün leşkerüñdür (SKİY s. 99-100)”

“gel imdi begendüğün maldan al didiler (KPOB s. 119)”

“oğul meger sen istedüğün kız Pay Piçen Big kıızı Banu Çiçek ola didi (KPOB s.124)”

“getürdüm bu ısmarladuğun nesnedür (KPOB s. 128)”

“Göz açuban gördüğün (KPOB s. 134)”

“Köñül virüp sevdüğün Pay Piçen kıızı Banı Çiçek (KPOB s. 134)”

“Sevişdüğün Bamsı Beyrek men degül-miyem (KPOB s. 149)”

“Ağladuğuna sebep ne digil maña (KBOU s. 155)”

“Oğrılaysın can alduğın tuymaz idüm (DKOD s. 179)”

“Şölenünde kırduğun koyunuñ (BDGÖ s. 210)”

“Güvencüm-ile getürdüğün gelinçüğün (BDÖB s. 210)”

“Beşikde koyup gıtdüğün kardaşuñam (UKOS s. 232)”

“Ölüleriñe aş virdüğün vakıt ellerinden aluram (SKTO s. 235)”

“ivüñ yağmalattuğun dem Taş Oğuz bile bulunmadı (İOTO s. 244)”

III. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımı

“Bu didügi ‘Osman neslidür, işde sürilüp gide yorır (G. s. 73)”

“Dün-ile kavran köçdügin turgay bilür (G. s. 75)”

“Oğul kimden olduğın ana bilür (G. s. 75)”

“Atam anam virdügi (DHOB s. 86)”

“Kâfir kiçdügi yola düşdi gitti (SKİY s. 100)”

“Şahbaz atlar gelüp içdügi şu (SKİY s. 101)”

“Kızıl develer gelüp kiçdügi şu (SKİY s. 101)”

“Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı şu (SKİY s. 101)”

“köpek çekildi geldügi yola gitdi (SKİY s. 102)”

“Atduğı taş yire düşmez-idi (SKİY s. 109-110)”

“üç yıla dak taşu düşdüğü yirüñ otu bitmez-idi (SKİY s. 110)”

“Pay Pürenin oğlu olduğın bilemediler (KPOB s. 119)”

“Oğlan bazirganlar hususından bir söz söylemedi, kafirleri kırduğın anmadı (KPOB s. 120)”

“Mere yigit menüm atımı kimse kiçdüğü yok (KPOB s. 123)”

“ohumu kimse yardığı yok, imdi gel senüñ-ile güreş tatalum didi (KPOB s. 123)”

“ayaklular buraya geldüğü yok (KPOB s. 125)”

“ağızlular bu şuyumdan içdüğü yok (KPOB s. 125)”

“Ağam Beyrek gideli bize ozan geldüğü yok (KPOB s. 142)”

“Egnümüzden kaftanumuz alduğı yok (KPOB s. 142)”

“Başumuzdan giceligümüz alduğı yok (KPOB s. 142)”

“Buynuzı burma çoçlarımız alduğı yok (KPOB s. 142)”

“Beyregüñ kiçürdüğü yüzük görindi (KPOB s. 148)”

“Oğlum idügin andan bileyim (KPOB s. 151)”

“gâzi erenler başına ne geldügin söyledi (KPOB s. 153)”

“Geldi, oğlını koduğı yirde bulımadı (KBOU s. 162)”

“Han kızu boyu uzun Burla Hatun Çazanuñ geldügin işitdi (KBOU s. 162)”

“Atam anam virdüğü (KBOU s. 163)”

“Çazan oğlan avda idügin andan bileyin (KBOU s. 167)”

“Çazan girü döndi, geldüğü yolu eline alup yortdı (KBOU s.167)”

“Kâfir Çazanuñ geldügin gördi (KBOU s. 168)”

“Ağ ellerüm arduma bağlandığın (KBOU s. 168)”

“Kıl sicim ağ boynuma takıldığın (KBOU s. 168)”

“Kara gözlü yigitlerüm kırıldığın (KBOU s. 168)”

“Gözüm çöngü idügin ne begenmezsın (DKOD s. 178)”

“Saçalum ağardığın ne begenmezsın (DKOD s. 178)”

“Saçalum ağardığınun ma'nisi budur (DKOD s. 178)”

“Atduğı oh yire düşmez-idi (KKOK s. 185)”

“bu konduğı yirde kuğı kuşları, turnalar, turaçlar, keklikler uçar (KKOK s. 193)”

“Selcen idügin bilmedi (KKOK s. 195)”

“Selcan Hatun hal nidügin bilüp şoylamış (KKOK s. 196)”

“Ƙalemçiler çaldığı ƙara ƙaşlum (KKOK s. 197)”
“ıttsak olduğın oğlandan sağlarlar-idi (KKOY s. 200)”
“meni babam ıttsak olduğı kal’aya gönder didi (KKOY s. 201)”
“Bildüğin unıtmasa ağıl yahşı (KKOY s. 203)”
“Urduğın ulıtmayan ulu Tanrı (KKOY s. 205)”
“Başduğın belürtmeyen bellü Tañrı (KKOY s. 205)”
“Götürdüđin göge yetüren görklü Tañrı (KKOY s. 205)”
“Kakıduğın ƙahr iden ƙahhar Tañrı (KKOY s. 205)”
“Depegöz olduğı Şalahana Ƙayasına geldi (BDGÖ s. 211)”
“Ġāzi erenler başına ne geldüğin aydı virdi (BDGÖ s. 215)”
“Ayađınıñ sınduğını kimseye dimedi (BOEB s. 219)”
“Yatduğı yirdi Big Begili tutun dimiş (BOEB s. 220)”
“Ġāziler başına ne geldüğün söyledi (BOEB s. 225)”
“uyuduğı yirde ıttdılar SKTO s. 234)”
“kim idüğün bilüñ didi (SKTO s. 234)”
“Men babam ıttsak olduğı ƙal’aya giderem (SKTO s. 239)”
“ayaşofya alındüğin haber virdi (SKTO s. 240)”
“Ġāzi erenler başına ne geldüğin söyledi (SKTO s. 243)”
“Beyrek Aruz ƙakıduđıñ burada bildi (İOTO s. 247)”
“Beyregi oturduğı yirde ƙılıçladı. (İOTO s. 249)”
“Ġāzi erenler başına ne geldüğin aydı virdi (İOTO s. 251)”

I. çoğul şahıs iyelik ekiyle kullanımı:

“İmdi incinme hanum evvel anuñ elin öpdüğümüze (KPOB s. 120)”

II. çoğul şahıs iyelik ekiyle kullanımı:

“Mere ‘Azrā’il didüđüñüz ne ƙişidür kim adamuñ canın alır (DKOD s. 177)”

III. çoğul şahıs iyelik ekiyle kullanımı:

“Pay Püre Big oğlı Bamsı Beyrek didükleri menem didi (KPOB s. 122)”

2.2.1.1.5. Tamlamalarda Kullanılışı:

-Dik/-DUK sıfat-fiil eki, sıfat tamlaması veya isim tamlaması kurabilir.

Üstüner, “Sıfat-fiil iyelik eki aldığı sıfat tamlamalarında, sıfat-fiil bir iyelik grubunun tamlananı durumundadır ve ifade ettiği hareketi yapan, iyelik grubundaki tamlayan unsurdur. Sıfat tamlamasında yer alan isim ise hareketin üzerine yöneldiği unsur veya hareketin meydana geldiği mekân veya zamandır. Kısaca iyelik eki alan sıfat-fiillerle kurulan sıfat tamlamalarında, tamlanan isim sıfat-fiilin nesnesidir (Üstüner 2000: 05).” açıklamasını yapar. Kükey, iyelik eki alan sıfat-fiilin ad tamlamasında tamlanan görevinde bulunduğunu ve kendinden sonraki isme sıfat olduğunu bildirir.

“Beyregün kiçürdüğü yüzük görindi (KPOB s. 148)”

Beyregün kiçürdüğü: İsim Tamlaması / Beyregün kiçürdüğü yüzük: Sıfat Tamlaması

Tamlayan (İsim)	Tamlanan (İsim)	Tamlayan (Sıfat)	Tamlanan (İsim)
--------------------	--------------------	---------------------	--------------------

2.2.1.1.5.1. Sıfat Tamlamalarında Kullanılışı:

Tamlayanı düşmüş isim tamlamalarında kendinden sonraki sözcüğün sıfatı olur ve sıfat tamlamaları kurar:

“Ol ögdüğüm yüce Tañrı dost oluban meded irsün hanum hey (G. s. 76)”

“Karañu dünđe bulduğum oğul (DHOB s. 86)”

“Berü gelgil aq südin emdüğüm kadunum ana (DHOB s. 89)”

“Ol ögdüğüm yüce Tañrı dost olubanı meded irsün (DHOB s.94)”

“Kāfir kiçdügi yola düşdi gitti (SKİY s. 100)”

“Şahbaz atlar gelüp içdügi şu (SKİY s. 101)”

“Kızıl develer gelüp kiçdügi şu (SKİY s. 101)”

“Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı şu (SKİY s. 101)”

“köpek çekildi geldügi yola gitdi (SKİY s. 102)”

“Toğuz ay tar karnumda götürdügüm oğul (SKİY s. 106)”

“On ay diyende dünyaya getürdügüm oğul (SKİY s. 106)”

“Tolması altun bişikde beledüğüm oğul (SKİY s. 106)”

“Atduğı taş yire düşmez-idi (SKİY s. 109-110)”

“üç yıla dağ taşı düşdügi yirüñ otı bitmez-idi (SKİY s. 110)”

“Kanı didüğüm big erenler (SKİY s. 115)”

“gel imdi begendüğüñ maldan al didiler (KPOB s. 119)”

“oğul meger sen istedüğün kız Pay Piçen Big kız Banu Çiçek ola didi (KPOB s.1 24)”

“Eğer bu didüğüm nesneleri götürür-iseñüz hoş virdüm (KPOB s. 127)”

“getürdüm bu ısmarladuğün nesnedür (KPOB s. 128)”

“Köñül ile sevdüğüm Pay Piçen kız Banı Çiçek ivde-mi (KPOB s. 133)”

“Köñül virüp sevdüğün Pay Piçen kız Banı Çiçek (KPOB s. 134)”

“göz açuban gördüğüm, köñül virüp sevdüğüm Banı Çiçek Yalançı oğlu Yaltaçuğa varur olmuş (KPOB s. 135)”

“Tul tulara girdüğüm tulararı (KPOB s. 143)”

“Duharlıy koduğum yağı yurdu (KPOB s. 143)”

“Ayğır virüp alduğum ağ tozlu katı yayum (KPOB s. 143)”

“Buğa virüp alduğum boğma kirişüm (KPOB s. 143)”

“Beyregün kiçürdüğü yüzük görindi (KPOB s. 149)”

“Sevişdüğüm Bamsı Beyrek sen degülsin (KPOB s. 149)”

“Sevişdüğüñ Bamsı Beyrek men degül-miyem (KPOB s. 149)”

“oh atduğum yirleri kılıç çalup baş kesdüğüm yirleri göstereyim (KBOU s. 156)”

“Geldi, oğlını koduğı yirde bulımadı (KBOU s. 162)”

“Köñül virüp sevdüğüm Big yigidüm Qazan (KBOU s. 163)”

“Qarañu dün bulduğum oğlum qanı (KBOU s. 163)”

“Qazan girü döndi, geldüğü yolu eline alup yortdı (KBOU s. 167)”

“Qocalığum vaqtı aldurduğum yaluñuz oğul didi buzladı (KBOU s. 167)”

“İmdi qanı didüğüm big erenler (KBOU s. 176)”

“Toğduğında toquz buğra öldürdüğüm aşlan oğul (DKOD s. 181)”

“Tokuz ay tar karnumda götürdüğüm oğul (DKOD s. 182)”

“Tolma bişiklerde beledüğüm oğul (DKOD s. 182)”

“On ay diyende dünya yüzine getürdüğüm oğul (DKOD s. 182)”

“Tolap tolap ağ südümi emzürdüğüm oğul (DKOD s. 182)”

“Atduğı oh yire düşmez-idi (KKOK s. 185)”

“bu kondığı yirde kuğı kuşları, tırnalar, tıraçlar, keklıklar uçarlar (KKOK s. 193)”

“Qalemçiler çalduğı qara qaşlum (KKOK s. 197)”

“meni babam tıtsaq oldığı qal’aya gönder didi (KKOY s. 201)”

- “Başduğın belirtmeyen bellü Tañrı (KKOY s. 204)”
- “Götürdügin göge yetüren görklü Tañrı (KKOY s. 204)”
- “Kakıduğın kahr iden qahhar Tañrı (KKOY s. 204)”
- “Şölenüñde kırduğın koyunuñ (BDGÖ s. 210)”
- “Güvencüm-ile getürdüğün gelinçügin (BDÖB s. 210)”
- “Depegöz oldığı Şalahana Qayasına geldi (BDGÖ s. 211)”
- “Güvencüm ile getürdüğün gelüncügüm (BDGÖ s. 210)”
- “Yatduğı yirdi Big Begili tutuñ dimiş (BOEB s. 220)”
- “Alan şabah yirümden turduğum qartaş için (UKOS s. 232)”
- “Beşikde koyup gıtdüğüm qardaşçuğum mısın (UKOS s. 232)”
- “Beşikde koyup gıtdüğün qardaşuñam (UKOS s. 232)”
- “Ölülerüne aş virdüğün vaqıt ellerinden aluram (SKTO s. 235)”
- “Hem ölülerümüz için virdüğümüz aş ellerinden çeküp alup yir imiş (SKTO s. 235)”
- “Men babam tıtsak olduğı qal ‘aya giderem (SKTO s. 239)”
- “ivüñ yağmalattuğın dem Taş Oğuz bile bulunmadı (İOTO s. 244)”
- “Beyregi oturduğı yirde kılıçladı (İOTO s. 249)”

2.2.1.1.5.2. İsim Tamlamalarında Kullanılışı:

-DİK/-DUK sıfat-fiil eki isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan görevinde bulunabilir.

Dede Korkut hikâyelerinde sıfat-fiil ekinin sırasıyla ‘iyelik ve tamlayan eki’ni peş peşe alarak aynı anda kendinden önceki sözcüğe tamlanan, kendinden sonraki sözcüğe tamlayan görevini yaparak zincirleme isim tamlaması kurduğu tek bir örnek cümle tespit edilmiştir:

“Saçalum ağarduğının ma’nisi budur (DKOD s. 178)”

Saçalum ağardığ-ı (n)-un ma’nisi: Zincirleme isim tamlaması

2.2.1.1.6. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı:

Hikâyede -DİK/-DUK sıfat-fiil ekinin olumsuzluk ekiyle kullanımına tek bir örnek bulunmuştur. -DİK/-DUK sıfat-fiilin olumsuzu -madUk şeklindedir. Olumsuzluk eki düz olmasına rağmen sıfat-fiil eki düzleşmeden yuvarlak haliyle eklenmiştir:

“Toyınca yüzine bakmaduğum hanum yigit (KPOB s. 131)”

Türkiye Türkçesinde ekin -madUk şekliyle kullanımı yoktur. Türkiye Türkçesinde olumsuzluk ekinin düz ünlülü olması nedeniyle düzlük-yuvarlaklık uyumunun gereği olarak mutlaka sıfat-fiilin düz şekli getirilir:

“Sorular bak**madıgım** yerlerden gelmişti.”, “Beni anlam**adıgım** her halinden belli.”

2.2.2. {-mİş}

-mİş eki, Eski Türkçeden beri kullanılagelen, geçmiş zaman anlamı veren sıfat-fiil eklerindedir.

Bayraktar (2000: 38), ekin yapısını Bang’ın, “-mış/-miş<-m ‘fiilden isim yapma eki’ +ş ‘fiilden isim yapma eki’ (Räsänen, 1957: 137) şeklinde açıklarken Ramstedt’in, “-mış/-miş<-m ‘fiilden isim yapma eki’ +-iş ‘iş, şey’ (Räsänen, 1957: 137)” şeklinde açıkladığını, Brockelmann’ın, “-mış/-miş <-m +ş ‘başlangıçta zamansız mücerret fiilden isim yapan sonradan birlikte geçmiş zamana kayan ekler’ (Brockelmann 1954: 203).” şeklinde açıkladığını aktarır.

Eraslan (1980: 41), “Eski Türkçede İsim-Fiiller” adlı eserinde yukarıdaki görüşlere de yer vererek bunları pek gerçekçi bulmadığını belirtip, her iki ekin de canlı olduklarına göre, üst üste gelmeleri için inandırıcı bir sebep bulmak gerektiğinin üzerinde durur.

Gabain (1988: 53), şekil olarak da umumiyetle düz ünlülü -mİş/-mİŞ; nadiren de yuvarlak ünlüyle -mUş/-mÜŞ ve n ağzında ise -maş/-meş şekillerinde bulunduğunu belirtir.

Ergin (1982: 335), “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde -mİş ekin eskiden yalnız düz şekillerinin kullanıldığını, vokal uyumuna son devirlerde bağlandığını açıklar.

Eski Anadolu Türkçesinde bu sıfat-fiil ekinin genel yuvarlaklaşma eğiliminin dışında kaldığı ve yalnızca dar biçimleri olan -mış/-miş olarak kullanıldığı görülür (Bayraktar 2000: 41):

Dede Korkut hikâyelerinde de ekin dar ünlülü kullanımı tespit edilmiştir.

“Kalmış yiğit arhası (KKOY s. 200)”

“Kırañ yirde tikilmiş otahlaruñ (BDGÖ s. 210)”

“Bıyıçağı kararmış yiğitçükleri çok yimişem (BDGÖ s. 215)”

Orhon Türkçesinden bu yana dar biçimleriyle kullanılan bu ek yalnızca Türkiye Türkçesinde yuvarlak biçimleriyle de kullanılır (Bayraktar 2000: 43).

Türkiye Türkçesinde bu ekin -mış/-miş/-muş/-müş olmak üzere dört biçimi vardır. Eklendiği sözcüğün ünlüsünün dar ya da yuvarlak olmasına göre uyum gösterir. Ekin olumsuzluk ekiyle kullanılması durumunda olumsuzluk ekinin düz ünlülü olması nedeniyle yuvarlak ünlülü -muş/-müş biçimleri kullanılmaz.

“Yıkılmış evler içinden inilteler yükseliyordu.”, “Ütülenmiş çamaşırları dolaba yerleştirirken kapı çaldı.”, “ Şimdi sen unutulmuş bir türküsün dudaklarımda.”, “Gün görmüş bir kadını Nurhayat Hanım.”, “Aydınlatılmamış hiçbir soru kalmadı aramızda.”, “Sınav kağıdında altı çizilmemiş kelimeler vardı.”, “Kadının dağarcığında bir sürü duyulmamış bilmeceler vardı.”

2.2.2.1. Ekin Görevleri

Geçmiş zaman sıfat-fiil eklerindedir.

Zengin kullanım alanı vardır. Her çeşit fiil kök ve gövdelerine gelerek sıfat-fiiller türetir. Daha çok edilgen çatılı fiillere eklenir (Zülfikar 1991: 127).

Edilgen çatılı fiillere eklendiğinde nesnelere niteler (Bilgegil 1984: 197).

Banguoğlu da -miş sıfat-fiilinin en çok geçişsiz ve edilen fiil tabanlarından elde edildiğini (Banguoğlu 2004: 423) vurgular.

“Kaba ağacın kurumuş-idi yeşerdi ahır (KPOB s.150)”

-miş sıfat-fiilleri iyelik eki almazlar ve yüklemi oldukları iç cümleyi bütünüyle baş cümlenin unsurlarından birine sıfat yaparlar (Banguoğlu 2004: 423).

“bir akli şaşmış biligi yitmiş koca babam var (DKOB s. 94)”

sıfat-fiil gurubu

2.2.2.1.1. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-fiiller Türetmesi:

-miş/-muş ekli sıfat-fiiller, niteledikleri ismin düşmesiyle isim olarak kullanılırlar. -miş/-muş ekini alan sıfat-fiillerin, Dede Korkut hikâyelerinde birleşik fiilin isim unsuru olarak görev aldıkları örnekler tespit edilmiştir.

“Biñ buğra getirüñ kim maya görmemiş ola, biñ dahı aygır getirüñ kim hiç kırsrağa aşmamış ola, biñ dahı koyun görmemiş çoç getirüñ, biñ-de kuyruksuz kulaksuz köpek getirüñ (KPOB s. 126-127)”

“Biñ aygır dileyüpdür kim kırsrağa aşmamış ola, biñ dahı buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ-de çoç dileyüpdür koyun görmemiş ola (KPOB s. 127)”

“Bu gelen bilmiş olun yağıdur didi (KBOU s. 157)”

“Baba men yirümden turmadın ol turmuş ola (KKOK s. 185)”

“Men kara çoç atuma binmedin ol binmiş ola (KKOK s. 185)”

“Men kanlu kâfir iline varmadın ol varmış maña baş getürmiş ola didi (KKOK s. 185)”

“Hanumuzuñ nazarı bizden dönmiş gördüm (BOEB s. 218)”

2.2.2.1.2. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı:

Ekin olumsuz şekli -mAmIş şeklindedir.

“Biñ buğra getirüñ kim maya görmemiş ola, biñ dahı aygır getirüñ kim hiç kırsrağa aşmamış ola, biñ dahı koyun görmemiş çoç getirüñ, biñ-de kuyruksuz kulaqsız köpek getirüñ (KPOB s. 126-127)”

“Biñ aygır dileyüpdür kim kırsrağa aşmamış ola, biñ dahı buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ-de çoç dileyüpdür koyun görmemiş ola (KPOB s. 127)”

2.2.2.1.3. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

Geçmiş zaman ifadesi taşıyan bu sıfat-fiil; olmuş, tamamlanmış hareket vasıfları bildirir. -mIş/-mUş ekiyle türetilen sıfat-fiiller ismi niteleyen kalıcı sıfat-fiiller değil geçici sıfat-fiillerdir.

“bir aklı şaşmış biligi yitmiş kıca babam var (DKOB s. 94)”

“Kalin Oğuzuñ devleti, kalmış yigit arhası (SKİY s. 95)”

“Kazan Bigüñ karıçık olmuş anası kara deve boynında aşılı gitdi (SKİY s. 96)”

“Kiçmiş menüm günümi ne añdurursın (SKİY s. 108)”

“ ‘Aleyke’s-selam ay ‘ameli azmış fi’li dönmiş kâdir Allah ağ alnına kıda yazmış, ayaklılar buraya geldügi yok (KPOB s. 125)”

“Kalmış yigit arhası (KPOB s. 144)”

“Kurmuşça göksümde südüm oynar (KBOU s. 164)”

“yorgun atun-ile gedilmiş cıdan-ile ardına düşesin didi (KBOU. s. 167)”

“Karıçuk olmuş anama umud olgıl (KBOU. s. 169)”
“Karıçuk olmuş anamı sızlatmagıl (KBOU. s. 169)”
“Yanmış arpa etmegi acı soğan öyüni digil (KBOU. s. 169)”
“Kiçmiş menüm günümü ne ańdurursın (KBOU s. 173)”
“Karıçuk olmuş anań kan yaş döke (KKOK s. 191)”
“Mere kazası yetmiş yigit ne yigitsin (KKOK s. 196)”
“Kazılık Koca iş görmüş işe yarar adam idi (KKOY s. 199)”
“Kalmış yiğit arhası (KKOY s. 200)”
“Kıran yirde tikilmiş otahlarıń o zalım yıkdırdı ola qardaş (BDGÖ s. 210)”
“Bıyıçağı kararmış yiğitçükleri çok yimişem (BDGÖ s. 215)”
“ola kim menüm kiçmiş günümü ańdurtmayasın (BOEB s. 221)”
“Kadası yetmiş qavat oğı qavat (BOEB s. 222)”
“Dün katmış, üç gün dñnlü yortmış yigit (UKOS s. 229)”
“qarangulu gözlerini uyhu almış yigit (UKOS s. 229)”
“Kādir viren tatlu canuń uyhu almış yiğit (UKOS s. 231)”
“Şarp yirlerde yapılmış kāfir şehri (SKTO s. 237)”

2.2.2.1.4. Edatlarla Kullanılışı:

Dede Korkut hikâyelerinde gibi (kibi) edatıyla iki örnek tespit edilmiştir. Bunlardan biri zarf, diğeri sıfat görevlidir.

Zarf görevli:

“gibi” edatıyla kullanımlarında benzerlik ilgisi kurmuştur:

“Kıdırça Yinge boy bu zaval gelecek delü beni görmüş gibi söyler didi (KPOB s. 146)”

Sıfat görevli:

“gibi” edatıyla kullanımlarında benzerlik ilgisi kurmuştur:

“Qar üzerine kan tammış kibi kızıl yañaqlum (KKOK s. 197)”

2.2.2.1.5. İken Zarf-fiil Ekiyle Kullanılışı:

“-mış iken” şekliyle kullanımında zaman zarfı görevinde bulunur:

“Hişar kapusuna girmiş iken kara polat öz kılıcı-y-ile eñsesine eyle çaldı (KKOY s. 205)”

2.2.2.1.6. Zaman Ekleri Yerine Kullanılışı:

2.2.2.1.6.1. Geçmiş Zaman Yerine Kullanılışı:

-miş/-muş eki, Eski Türkçe devresinden beri Türk lehçelerinde “öğrenilen geçmiş zaman” fiil çekimleri kurmuştur ve yaygın olarak geçmiş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiil eki göreviyle kullanılmıştır (Eraslan 1980: 28).

Sıfat-fiil eki olarak bu ekin geçmiş zaman ifadesinde öğrenilen geçmiş zaman ifadesi pek yoktur. Sadece geçmiş zaman ifadesi vardır (Ergin 1982: 335).

“ola kim menüm kiçmiş günümi ańdurtmayasın (BOEB s. 221)”

“Kadası yetmiş kavat oğlı kavat (BOEB s. 222)”

“Dün katmış, üç gün dñnlü yortmış yigit (UKOS s. 229)”

“karangulu gözlerini uyhu almış yigit (UKOS s. 229)”

2.2.2.1.6.2. Emir Kipiyle Kullanılışı:

“-mış ol-un” emir şekliyle kullanımlarında tembih, uyarı anlamlarını verir:

“bu gelen bilmiş oluñ yağıdur didi (KBOU s. 157)”

2.2.2.1.6.3. İstek Kipiyle Kullanılışı:

“-mış ol-a” istek kipiyle kullanımlarında arzu, istek anlamlarını verir. Aynı zamanda bu kullanımı ile birleşik fiilin isim unsuru olarak da görev yapar.

“Biñ buğra getirüñ kim maya görmemiş ola, biñ dahı aygır getirüñ kim hiç kıırağa aşmamış ola, biñ dahı koyun görmemiş koç getirüñ, biñ-de kuyruksuz kulaksuz köpek getirüñ (KPOB s. 126-127)”

“Biñ aygır dileyüpdür kim kıırağa aşmamış ola, biñ dahı buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ-de koç dileyüpdür koyun görmemiş ola (KPOB s. 127)”

“Baba men yirümden tırmadın ol tırmış ola (KKOK s. 185)”

“Men kara koç atuma binmedin ol binmiş ola (KKOK s. 185)”

“Men kanlu kâfir iline varmadın ol varmış maña baş getürmiş ola didi (KKOK s. 185)”

2.2.2.1.7. Zarf-fiil Eki Göreviyle Kullanılışı:

“-mıŒ....-mamıŒ” tekrarıyla zarf-fiil eki oluŒturur (Kükey 1975: 250).

Söz konusu kullanıma Dede Korkut hikâyelerinde rastlanmamıŒtır.

2.3. GeniŒ Zaman İfadesi TaŒıyan Sıfat-Fiil Ekleri

GeniŒ zaman anlamı veren sıfat-fiil ekleri -Gan; -Ar/-Ir; -mAz ekleridir. Bu eklerden yalnızca -mAz eki olumsuzluk anlamını da içermektedir. Diğer geniŒ zaman sıfat-fiillerinin olumsuzları -mA olumsuzluk ekiyle yapılmaktadır.

2.3.1. {-Ar}

Tüm sıfat-fiil ekleri içinde en fazla çeŒitte kullanılabilen ektir (Bayraktar 2000: 44).

Eski Türkçe devresinden beri bütün Türk lehçelerinde kullanılan geniŒ zaman sıfat-fiil ekidir (Üstüner 2000: 160).

Eski Türkçe ek daha çok -Ur Œeklinde kullanılmıŒtır (Ercilasun 1983: 116).

Diğer sıfat-fiil eklerinin olumsuz Œekilleri, sıfat-fiil ekinin önüne -mA olumsuzluk eki getirilerek ve ekte herhangi bir deęiŒiklik olmadan meydana geldiği halde, bu sıfat-fiil ekinin olumlu ve olumsuz Œekillerinin birbirinden farklıdır (Üstüner 2000: 160).

Ekin yapısı konusunda çeŒitli açıklamalar yapılmıŒtır:

Özer; Bang (1957 : 139)’ın, ekin yapısını “-r, -ar/-er, -ur/-ür <-r ‘direktif (yönelme) eki +-a/-e, -u/-ü ‘zarf-fiil eki’” Œeklinde; Kotwicz’in, “-ar/-er <-a/-e ‘devamlılık eki’ + -r ‘ÇuvaŒçada geçmiŒ zaman eki’ (Räsänen 1957 : 138).”; Ramstedt, -r, -ur/-ür ekleri yanında -ar/-er eklerinin de ortaya çıkmasını hece bölünmesiyle açıkladığını (Räsänen 1957 : 139); Räsänen de -r ekinin er-, bar-, tur-, yor- gibi yardımcı fiiller içinde gizlenmiŒ olabileceğini belirtmiŒtir (Räsänen 1957 : 138) Œeklinde açıkladığını aktarır (Özer 2000: 65).

Türkiye Türkçesinde geniŒ zaman anlamı taŒıyan bu sıfat-fiil ekinin -ır/-ir/, -ar/-er, -ur/ür ve -r biçimleri kullanılır. Yalın halde kullanımının yanında “gibi” edatıyla da kullanımı vardır.

“Bu acı dayanılır bir şey değil.”, “Söyledikleri yenir yutulur sözler değildi.” ,
“Kadın koşar adımlarla yanımızdan uzaklaştı.”, “Misafirleri güler yüzle karşıladık.”,
“Söyledikleriniz olur şeyler değil.”,“Bilir kişi raporu bu olayı aydınlatacaktır.”,
“Çocuğun üşür gibi bir hali vardı.”

2.3.1.1. Ekin Görevleri

Eklendiği fiili bir şahsın veya bir nesnenin vasfı durumuna sokan bu sıfat-fiilin zaman kapsamı şimdiki zamandan gelecek zamana uzanan bir genişliktedir (Korkmaz 2003: 950).

Çağatay (1978: 222), Osmanlıcadaki sıfat-fiiller konusuna değindiği çalışmasında -ar/-er ekinin -an/-en sıfat-fiiline oranla daha fazla bir işin daimiliğini, onun vasfını gösteren bir anlam sezdirmekte olduğunu belirtir.

Banguoğlu (2004: 425), -ir sıfat-fiillerinin daha az sınırlanmış bir şimdiki zaman anlatımı ve daha nispî bir kılıcı anlam taşıdığını ifade eder.

Bozkurt (1999: 336), -r/-maz eklerinin şimdiki ve gelecek zamanı da kapsayan belirsiz geniş zaman ortacı yaptığını ileri sürer.

Eraslan, bu ekin Eski Türkçeden beri zaman ve şekil eki durumuna geçip, geniş zaman çekimini kurduğunu (Eraslan 1980: 29) ifade eder.

Ek Eski Türkçede çoğunlukla sıfat olarak ve geniş zaman ifade eden yüklem ismi olarak kullanılan fiilimsiler türetir. Olumsuz şekli olan -mAz ekiyle daha çok sıfat ve olumsuz yüklem ismi olarak kullanılan sıfat-fiiller yapılır (Üstüner 2000: 163).

-Ar sıfat-fiilleri iyelik ekleri almaksızın yan cümlenin yüklemi görevini üstlenirler ve temel cümlenin herhangi bir unsuruna sıfat olurlar:

“Yüregüne kaynar yağlar koyılıp dur (KPOB s. 138)”

“Yatur yirde Big Begili tutuñ (BOEB s. 219)”

2.3.1.1.1. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

2.3.1.1.1.1. Kalıcı Sözcükler Türetmesi

Türkiye Türkçesinde gelir, gider, göçer, keser, tutar, eder, değer, döner, yazar gibi sözcükler ekin bu görevde kullanımıyla yapılmış kalıcı isimlerdir. (Bayraktar 2000: 87).

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde ek daha çok uçar, keser, biner, gelir gibi kalıcı sözcükler yaparak isim görevinde kullanılmıştır (Bayraktar 2000: 87).

Nitelediği ismin düşmesi sonucu isim fonksiyonuyla kullanıldığı örnek tespit edilmemiştir.

“Gördiler-kim uçarda kuzgun kalmış (KPOB s. 130)”

“Ağam Beyrek gideli yaylarum yok (KPOB s. 139)”

“Ağam Beyrek gideli içerüm yok (KPOB s. 139)”

“Ağam Beyrek gideli binerüm yok (KPOB s. 139)”

“Uçardan kaz tavuk yorırdan geyik tavşan ... (UKOS s. 225)”

2.3.1.1.2. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

-r/-Ar sıfat-fiil eki, cümlede ismi hareket özelliğiyle niteleyen sıfatlar türetir (Üstüner 2000: 165).

Geniş zaman kendi içinde geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman kavramlarını da barındırır.

“Ve dahı niçe buña benzer söz söyledi (G. s. 73)”

“Çalup keser öz kılıcı muhannetler çalınça çalmasa yig (G. s. 74)”

“Kırılıluya beñzer çatma kaşlum (DHOB s. 79)”

“Güz almasına beñzer al yañaqlum (DHOB s. 79)”

“Çıksun benüm görür gözüm (DHOB s. 86)”

“Kaçar geyiklerine kargamağıl (DHOB s. 89)”

“Koñur atın çekdürdi, buñun bindi (SKİY s. 96)”

“Koñur atlu Kazana keşiş diyen Big Yigenek torı aygırına bindi (SKİY s. 96)”

“Kaza beñzer kızını gelini çığırdurdılar (SKİY s. 96)”

“kaza beñzer kızını gelini biz yesir itmişüz (SKİY s. 98)”

“ben bugün koñur ata kaçırım (SKİY s. 100)”

“Koñur atın mahmuzladı (SKİY s. 100)”

“Koñur atını ökçeledi (SKİY s. 100)”

“Koñur atıñ vergil maña (SKİY s. 104)”

“kaza beñzer kızumuñ gelinümüñ çiçeği oğul (SKİY s. 106)”

“Yüregüñe kaynar yağlar koyılupdur (KPOB s. 138)”

“Koñur atıñ iyesi (KPOB s.144)”

“Qaza beñzer kızumuñ gelinümüñ çiçeği oğul (KPOB s. 151)”

“Görür gözümün aydını oğul (KPOB s. 151)”

“Tutar bilüm kuvveti oğul (KPOB s.151)”

“Koñur atın çekdürdi (KBOU s. 157)”

“Qazan koñur atın çekdürdi (KBOU s. 157)”

“Koñur atıñ biline men bineyim (KBOU s. 159)”

“Dahı koñur atın ökçeledi (KBOU s. 162)”

“Koñur atın oynatdı (KBOU s. 168)”

“Koñur atlu Qazanı tutuñ (KBOU s. 168)”

“Koñur atum yorıltmışam senün içüñ (KBOU s. 171)”

“Qaza beñzer kızum gelinüm ağ çıkardı qara geydi (KBOU s. 171)”

“Delü Dumruluñ görür gözi görmez oldi (DKOD s.178)”

“Tutar elleri tutmaz oldı (DKOD s. 178)”

“Menüm görür gözlerüm görmez oldı (DKOD s. 178)”

“Tutar menüm ellerüm tutmaz oldı (DKOD s. 178)”

“Qaza beñzer kızum gelinümüñ çiçeği oğul (DKOD s. 181)”

“maña yarar kız bulımadum baba didi (KKOK s. 185)”

“Canum baba maña yarar kız bulduñ-mı (KKOK s. 186)”

“Yağrında qalkın oynar yayası olur (KKOK s. 186)”

“Ne yirde iner qarışur toz var ise (KKOK s. 195)”

“Qazılık Qoca iş görmiş işe yarar adam idi (KKOY s. 199)”

“Yarar qocaların yanında cem’ eyledi (KKOY s. 199)”

“Ağ boz atlar çapdurur alplar gördüm (KKOY s. 201)”

“Yatur yirde Big Begili tutuñ (BOEB s. 219)”

“Qaza beñzer kızı gelini ağ çıkarup qara geydi (UKOS s. 226)”

“Bağdı, gördi-kim ayuñ on dördine beñzer bir maħbub ala gözlü genç yigit burçak derlemiş uyur (UKOS s. 231)”

“Qırış günü öñdin deper alpumuz Salur Qazan (UKOS s. 232)”

“Şu dibinde döner bahşileri (SKTO s. 237)”

“Qaza beñzer kızı gelini Qazana qarşu gelüp elin öpdiler (SKTO s. 243)”

“Qaza beñzer kızumuz gelinümüz buñlu oldı (İOTO s. 244)”

“Qaza beñzer kızı gelini ağ çıkardı qara geydi (İOTO s. 249)”

“Qazanuñ koñur atın çekdiler bindi (İOTO s. 250)”

2.3.1.1.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanılışı:

-r/-Ar, ekli sıfat-fiiller hem birleşik fiilin isim unsuru olarak, hem de yardımcı fiilin bu ekleri almasıyla birleşik fiil gruplarında yer alabilir. Dede Korkut hikâyelerinde birleşik fiilin isim unsurunun sıfat-fiil olduğu örnekler tespit edilmiştir:

“Ağzı açup öger olsam üstümüzde Tañrı görklü (G. s. 75)”

“Biner olsun hünperlüdür (DHOB s. 83)”

“Geyer olsun hünperlüdür (DHOB s. 83)”

“Oğlan ata biner kılıç kuşanur oldu (DHOB s. 90)”

“Av avlar kuş kuşlar oldu (DHOB s. 90)”

“Başuñ ala bakar olsam başsuz ağaç (SKİY s. 109)”

“Dibüñ ala bakar olsam dipsüz ağaç (SKİY s. 109)”

“Karşu yatan kara qarlu tağlardan aşar olsa (KPOB s. 121)”

“Kanlu kanlu şulardan kiçer olsa kiçüt virsün (KPOB s. 121)”

“Ulaş oğlu Salur Kazanı sorar olsam sağ-mı argış (KPOB s. 133)”

“Kıyan Selçük oğlu Delü Tundarı sorar olsam sağ-mı argış (KPOB s. 133)”

“Kara Göne oğlu Kara Budağı sorar olsam sağ-mı argış (KPOB s. 133)”

“Ağ şakallu babamı, ağ pürçeklü anamı sorar olsam sağ-mı argış (KPOB s. 133)”

“Kazan Bigi sorar olsañ sağdur Bamsı (KPOB s. 134)”

“Kıyan Selçük oğlu Delü Tundarı sorar olsañ sağdur Bamsı (KPOB s. 134)”

“Kara Göne oğlu Kara Budağı sorar olsañ sağdur Bamsı (KPOB s. 134)”

“Ağ şakallu atañı ağ pürçeklü anañı sorar olsañ sağdur Bamsı (KPOB s. 134)”

“Banı Çiçek Yalançı oğlu Yaltaçuğa varur olmış (KPOB s. 135)”

“Varmış yalan söylemiş beni öldi dimiş, aña varur olmış didi (KPOB s. 135)”

“Tañrı maña yol viridi, gider oldum mere kâfir (KPOB s. 137)”

“adahlusun aña virür oldılar (KPOB s. 138)”

“Karşu yatan kara tağı sorar olsam yaylak kimüñ (KPOB s. 138)”

“Şovuk şovuk şularını sorar olsam içit kimüñ (KPOB s. 139)”

“Tavla tavla şahbaz atları sorar olsam binit kimüñ (KPOB s. 139)”

“Katar katar develeri sorar olsam yüklet kimüñ (KPOB s. 139)”

“Ağayıda ağça koyunu sorar olsam şölen kimüñ (KPOB s. 139)”

“Karalu göklü otağı sorar olsam kölge kimüñ (KPOB s. 139)”

“Karşu yatan kara tağı sorar olsañ (KPOB s. 139)”
“Şovuk şovuk sularını sorar olsañ (KPOB s. 139)”
“Tavla tavla şahbaz atları sorar olsañ (KPOB s. 139)”
“Kaçar kaçar develeri sorar olsañ (KPOB s. 139)”
“Ağayıda ağça koyunı sorar olsañ (KPOB s. 139)”
“Karalu göklü otağı sorar olsañ (KPOB s. 140)”
“Menüm canum alur olsañ señ algıl (DKOD s. 180)”
“Hırıldadup tatlu canum alur oldu (DKOD s. 180)”
“Hırladup canum alur oldu (DKOD s. 181)”
“Tatlu menüm canımı alur oldu (DKOD s. 182)”
“Yaylar olsam menüm gorum olsun (DKOD s. 183)”
“İçer olsam menüm kanum olsun (DKOD s. 183)”
“Altun açañ harcayur olsam menüm kefenüm olsun (DKOD s. 183)”
“Biner olsam menüm tabutum olsun (DKOD s. 183)”
“Beslediler böyidi, gezer oldu (BDGÖ s. 208)”
“Oğlançuklar-ile oynar oldu (BDGÖ s. 208)”
“Atam adın sorar olsan kaba ağaç (BDGÖ s. 214)”
“Kardaşlu yigitler kalker kopar olur (UKOS s. 228)”
“Ağlayuban dört yanına bakar olur (UKOS s. 228)”
“Ala gözden acı yaşın döker olur (UKOS s. 228)”
“Kalarda koparda yirüñ sorar olsam ne yirdür (UKOS s. 232)”
“Menüm adum sorar olsan Seğrek (UKOS s. 232)”

2.3.1.1.4. Yükleme Tarafından İfade Edilen Hareketin Başlangıcını Göstermesi:

“Oğlan ata biner kılıç kuşanur oldu (DHOB s. 90)”
“Av avlar kuş kuşlar oldu (DHOB s. 90)”
“Hırıldadup tatlu canum alur oldu (DKOD s. 180)”
“Hırladup canum alur oldu (DKOD s. 181)”
“Tatlu menüm canımı alur oldu (DKOD s. 182)”

2.3.1.1.5. Yüklemler Tarafından İfade Edilen Hareketin Sonucunu

Bildirilmesi:

“Banı Çiçek Yalançı oğlu Yaltaçuğa varur olmuş (KPOB s. 135)”

“Varmış yalan söylemiş beni öldi dimiş, aña varur olmuş didi (KPOB s. 135)”

2.3.1.1.6. Soru Ekiyle Kullanılışı:

“Alp erenler karımından kayurur mı olur (KKOK s. 189)”

“Kaytabanlar torumundan döner-mi olur (KKOK s. 196)”

“Kulunçuğun deper-mi olur (KKOK s. 196)”

“Kuzıçağın süser-mi olur (KKOK s. 196)”

“Görklüsine kıyar-mı olur (KKOK s. 196)”

“Karıplığa gelen yatur mı olur (UKOS s. 231)”

“Toñuz tamında yatur mı olur (UKOS s. 231)”

“Ağladuban buzladur mı olur (UKOS s. 231)”

2.3.1.1.7. Durum Zarfı Göreviyle Kullanılışı

Tek başına kullanımlarında fiilin durumunu niteledikleri için zarf işlevini görürler ve asıl fiile yöneltilen “nasıl” sorusuna cevap vererek durum zarfı görevini üstlenirler:

“benüm kuşumı ölür gördüm (SKİY s. 99)”

“gökden ıldırım ağ-ban ivüm üzerine sakır gördüm (SKİY s. 99)”

“düm kara pusarık ordumuñ üzerine tökilür gördüm (SKİY s. 99)”

“kuduz kırtlar ivümi dalar gördüm (SKİY s. 99)”

“kara deve eñsemden karvar gördüm (SKİY s. 99)”

“kargu gibi kara saçum uzanur gördüm (SKİY s. 99)”

“uzanuban gözümü örter gördüm (SKİY s. 99)”

“Yidi kız kardaşuñ yidi yol ayırında ağlar gördüm Bamsı (KPOB s. 134)”

“Güz alması gibi al yañaqların yırtar gördüm Bamsı (KPOB s. 134)”

“Vardı gelmez kardaş diyü zārılık ider gördüm Bamsı (KPOB s. 134)”

“Yalançı oğlu Yartaçuğa varur gördüm (KPOB s. 134)”

2.3.2. {-mAz}

Geniş zaman sıfat-fiil eki {-(A)r} ekinin olumsuzu durumunda olan bu ek daima yalın hâlde kullanılmaktadır.

Bayraktar, ekin yapısı konusunda yapılan çeşitli açıklamaları “Bang (1923: 3), -maz/-mez<-ma/-me ‘olumsuzluk unsuru’ + -z ‘fiilden isim yapma eki’, -ma/-me< *ama-, *eme-, *uma-, *üme-, “ ‘bırakmak, yapmamak’ anlamlı bir fiil” şeklinde bir açıklama getirirken; Ramstedt, “-maz/-mez <-m ‘fiilden isim yapma eki’ + -e ‘olumsuz fiil’ + -r ‘geniş zaman eki’ ve -maz/-mez<-m ‘fiilden isim yapma eki’ + er (<er/ür) “ ‘olmak’ anlamlı er- fiilinin geniş zamanı” (Räsänen 1957: 136) biçimlerinde açıklar. Räsänen, Kotwicz’in eki “-mas/-mes < -ma ‘olumsuzluk ya da fiilden isim yapma eki’ + -sız ‘isimden isim yapma eki’ (Räsänen 1957: 136) biçiminde açıkladığını belirtmektedir.” şeklinde aktarır (Bayraktar 2000: 49).

Gabain eki, “-maz/-mez <-ma/-me ‘fiilden fiil yapma eki’ + -z ‘-r geniş zaman ekinin -z biçimine girmiş hali (Gabain 1988: 78)” şeklinde izah eder. Eraslan, Gabain’in bu açıklamasını en uygun açıklama olarak kabul ederek, “Ek, daha Eski Türkçe devresinde şekil ve zaman eki durumuna geçmiş isim-fiil ekidir. Sonundaki z ile r’nin ilgisi yoktur. Menfi fiil gövdelerinin -r ile geniş zaman çekimine rastlamaktayız, ancak bu sadece çekimli fiillerde görülen bir durumdur (Eraslan 1980: 41).” açıklamasını getirir.

-maz,-mez eki aslında -ma,-me menfi eki ile -z partisip veya isim yapma ekinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır (Ergin 1982: 336).

Ekin, Türkiye Türkçesinde olumsuz geniş zaman anlamlı sıfat-fiil yapma göreviyle kullanımı sürmektedir ve yalnızca -maz/-mez biçimleriyle kullanımı vardır (Bayraktar 2000: 52).

“Orada geçirdiğim üç yıl boyunca inanılmaz olaylar yaşadım.”, “İşte buna görünmez kaza derler.”, “Çıkmaz sokakta yol bulamadım.”

2.3.2.1. Ekin Görevleri

-mAz eki, olumsuz geniş zaman anlamlı sıfat-fiiller yapma göreviyle kullanılır. Birleşik yapılı fiiller oluştururlar. Sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller türetmenin yanında kalıcı isimler de yaparlar.

2.3.2.1.1. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

Geniş zaman sıfat-fiil ekinin olumsuz şekli -mAz, daha çok sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller türetir (Üstüner 2000: 166).

“Adam ıçmez acı şular şızınça şızmasa yig (G. s. 74)”

“Vardı gelmez kardaş diyü zârılık ider gördüm Bamsı (KPOB s. 134)”

“Ol kâfirün için atup birin yarmaz okçısı olur (KBOU s. 159)”

“Otı bitmez il yaylamaz (KBOU s. 171)”

“Atlu batup çıkamaz anuñ balçığı olur(KKOK s. 186)”

“Ala yılan sökemez anuñ ormanı olur(KKOK s. 186)”

“Atlu batup çıkamaz anuñ balçığına kumlar döşeyem (KKOK s. 187)”

“Ala yılan sökemez ormanını çaķmak çaķup oda yaķam (KKOK s. 187)”

“Yüzi dönmez kılıcum ele aldum (SKTO s. 236)”

2.3.2.1.2. -mAz Ekli Birleşik Fiilin Sıfat Görevli Kullanılışı:

Dede Korkut hikâyelerinde tek bir örnekte yeterlilik fiilinin -mAz ekiyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kullanım “-ebilmez” şeklindedir. Türkiye Türkçesinde aynı ifade “-emez” şeklinde kullanılmaktadır: (dönebilmez = dönemez)

“Eylik Koca oğlı döne bilmez Delük Evren maña dirler (SKTO s. 241)”

2.3.2.1.3. Kalıcı İsimler Yapma Göreviyle Kullanılışı:

Eski Anaolu Türkçesinde isim fonksiyonuyla kullanılmaya başlayan ek, yaygın olmamakla birlikte Türkiye Türkçesinde de bu fonksiyonla kullanılmaya devam etmektedir (Bayraktar 2000: 88).

“Biz bu vatanın yıl**maz** bekçileriyiz.”

Türkiye Türkçesinde ‘yaramaz’ sözcüğü bu ekin isim fonksiyonuyla kullanımına örnek teşkil eder. Korkmaz; Solmaz, Yılmaz, Korkmaz özel isimlerinin de bu ekle yapıldığını belirtmiştir (Korkmaz 2003: 170).

Türkiye Türkçesinde olumsuz kullanımı -mamazlık/-memezlik şeklindedir.

“Evden çıkarken anahtarı almam**mazlık** yapma.”

“Ol kafirün için atup birin yarmaz okçısı olur (KBOU s.159)”

2.3.2.1.4. Birleşik Fiil Gruplarında Kullanılışı:

-mAz, ekli sıfat-fiiller hem birleşik fiilin isim unsuru olarak, hem de yardımcı fiilin bu ekleri almasıyla birleşik fiil gruplarında yer alabilir.

2.3.2.1.4.1. Birleşik Fiilin İsim Unsurunun Sıfat-Fiil Ekiyle Kullanılışı:

Gelmez olsan Pay Piçen kızı Banu Çiçeği aldurdun bellü bilgil didi. (KPOB s.134)

“Dimez olur-iseñ yana göyine qarğaram Qazan saña (KBOU s. 164)”

“Dimez olsañ yana yana qarğaram a Qazan saña didi (KBOU s. 164)”

“Dimez olsañ yana göyine qarğaram Qazan saña didi (KBOU s. 165)”

“Dimez olsañ yana göyine qarğaram Qazan saña didi (KBOU s. 166)”

“Hanum kalkubanı yirüñden turmaz olsañ (KKOK s. 192)”

“Kişi koynında yatan halalına sırrın dimez-mi olur (BOEB s. 219)”

“Qara çoçumuñ kulağı görinmez olsa (SKTO s. 236)”

2.3.2.1.4.2. Yardımcı Fiilin Sıfat-Fiil Ekiyle Kullanılışı:

Dede Korkut hikâyelerinde yardımcı fiilin -mAz ekini aldığı örnekler vardır:

“Eylik Qoca oğlu döne bilmez Delük Evren maña dirler (SKTO s. 241)”

Hareketin durduğunu bildirir

-maz ol- şekliyle kullanımlarda yapılmakta olan hareketin durduğunu, kesintiye uğradığını, devam etmediğini bildirir:

Bu kez oğlan şarab içer-iken içmez oldu, altun ayağı elinden yire çaldı, aydur: (KPOB s. 118/119)

Tañ ötdi, gün toğdı, Beyregüñ atası anası baqdı gördü-kim gerdek görinmez olmuş (KPOB s.130)

“Qızı gelini qas qas gülmez oldu (KPOB s. 130)”

“qızıl kına ağ eline yakmaz oldu (KPOB s. 130)”

“Zirā ağlamakdan gözleri görmez olmuş-idi. (KPOB s. 151)”

“Delü Dumruluñ görür gözi görmez oldu (DKOD s. 178)”

“tutar elleri tutmaz oldu (DKOD s. 178)”

“Menüm görür gözlerüm görmez oldu (DKOD s. 178)”

“Tutar menüm ellerüm tutmaz oldu (DKOD s.178)”

2.3.3. {-GAn}

Oğuz gurubu Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan ve geniş zaman ifadesi taşıyan bir sıfat-fiil ekidir. Osmanlıca gramer kitaplarının bazılarında fer’i fiil adıyla adlandırılmıştır (Örn. Uşaklıgil 1999). Bazı kitaplarda ise, fer’i fiiller başlığı altında etken fiillere getirilenlere ism-i fail sıfat, edilgen eylemlere getirilenlerine ism-i mef’ul sıfat denmiştir (Abdullah Ramiz Paşa 1999).

Eski Türkçede pek yaygın olmayan -An ekinin aslı -gan/-gen şeklindedir. Bu ekin oluşumu ile ilgili çeşitli açıklamalar yapılmıştır:

Korkmaz, eki Eski Türkçede -Gan ad-fiilindeki ön ses G-‘sinin düşmesi ile oluşan -An sıfat-fiil eki (Korkmaz 2003: 939) diye tanımlar.

Eraslan, -ğan/-gen ekinin Batı Türkçesine geçişte -ğ/-g seslerinin düşmesiyle -an/-en şeklini aldığını (Eraslan 1980: 27) ifade eder.

Bayraktar, Bang’ın, eki “ -ğan/-gen < -ığ/-ig ‘fiilden isim yapma eki’ +-an/-en (kılıpan< kılıp -an ekindeki unsur) biçiminde açıkladığını ve ekin, -ağan/-eğen (<a-ğan/-e-gen) benzediğini ve onun gibi zamanla kısaldığını (Bang 1923 : 9) ileri sürdüğünü; Ramstedt’in, ekin oluşumuyla ilgili olarak “-gan/-gen<-ğa (Mançu : ka, xa)-n ‘geçmiş zaman partisibi (Çuv. : n, nâ) (Ramstedt 1957: 126)” açıklamalarını yaptığını aktarır (Bayraktar 2000: 53).

Eraslan, Bang ve Ramstedt’in görüşlerine “Her iki izah şekli de ekin başlangıçta sıfat cinsinden kelimeler teşkil ettiği halde, sonradan isim-fiil fonksiyonunu nasıl kazandığını aydınlatmaktan uzaktır (Eraslan 1980: 38).” diyerek katılmadığını ifade eder.

Bayraktar, Brockelmann’ın, “-ğan/-gen ekinin, Oğuz diyalektlerinde -ğ/-g seslerinin düşmesi sonucu ekin, -kan/-ken şeklinin ortaya çıktığını, yan yana bulunan çift ünsüzden birinin düşmesi ile ekin -an/-en biçimine girerek (çıkğan<çıkkan<çıkan) -An şeklini aldığını belirttiğini, -an/-en’in ses değişmesi ile -ın/-in haline geldiğini ileri sürdüğünü, -ın/-in ekinin (ad-ın) “başka” yığın (<yağ-ın) “yağmur” gibi kelimelerde de bulunduğunu (Brockelmann 1951 : 199) kabul ettiğini aktarır (Bayraktar 2000: 53).

Eraslan, Brockelmann’ın görüşünü “ Bizce Eski Türkçeden beri işlek olan -n ‘fiilden isim yapma ekini’ -gan/-gen isim-fiil eki içinde aramak veya ondan meydana

gelmiş kabul etmek, öncelikle elimizdeki malzemeye ve Türk dili hakkındaki bilgilerimize uygun düşmemektedir (Eraslan 1980: 38).” diyerek eleştirir.

Banguoğlu, -an/-en sıfat-fiilini şimdiki zaman gurubu içinde inceler ve sınırlanmış bir şimdiki zaman anlatımı ile beraber salt kılıcı anlamı taşıdıklarını (Banguoğlu 2004: 425) belirtir.

Bayraktar, ekin Eski Anadolu Türkçesinde -an/-en biçimleriyle kullanımının yanında {-çA} eşitlik ekiyle kullanımının da görüldüğünü (Bayraktar 2000 : 56) ifade etmiştir.

Türkiye Türkçesinde eklendiği fiilere geniş zaman anlamı veren bu sıfat-fiil, Türkiye Türkçesinde de sıklıkla kullanılan eklerden biridir. -an/-en biçimlerinin dışında kullanımı yoktur (Bayraktar 2000: 57).

Türkiye Türkçesinde olumsuz şekillerinin de kullanımı yaygındır. “Kuruyan yapraklar ömründen geçen günlerin izlerini taşıyordu.”, “Gülen gözlerinde bir ömür boyu asılı kalabilirdim.”, “Derste anlatılmayan yerlerden sınavda sorumlu değilsiniz.”, “Şimdi sen sönmeyen bir yıldızsın gönlümde.”

2.3.3.1. Ekin Görevleri

Ek bilhassa bulunma hâl ekiyle “anda/-ende” şeklinde ayrıca “-AncA, -AnAcA, -AnAcAk, -AndAn” şekillerinde zarf-fiil eki olur (Buran 1996: 228).

-An ekiyle türemiş sıfat-fiiller, cümlede özne, nesne, yüklem ismi, dolaylı tümleç ve zarf tümleci olarak yer alabilirler. En çok sıfat tamlamaları olmak üzere, sırasıyla sıfat-fiil grupları, edat grupları, ikilemeler, isim tamlamaları ve bileşik fiil grupları gibi kelime grupları içinde kullanılırlar (Üstüner 2000: 54).

Banguoğlu (2004: 425), -an/-en sıfat-fiillerinin iyelik eki almadıklarını, yüklemi oldukları iç cümleyi bütünüyle baş cümlenin unsurlarından birine sıfat yaptıklarını açıklar.

Ekdeki geniş zaman gösterme özelliği dolayısıyla ve bir dereceye kadar da cümledeki yüklem bildirdiği zamanla ilgili olarak bu ekle kurulmuş olan geçici sıfatlar bağlı buldukları adları ya geçmişte yapıp bitmiş olan ya hâlen yapılmakta olan yahut da sınırlı bir zaman kesimine girmeyip her zaman yapılagelen bir hareketle vasıflandırılırlar (Korkmaz 2003: 939).

-An sıfat-fiilleri iyelik eklerini almadan yüklemi oldukları yan cümleyi temel cümlenin unsurlarından birine sıfat yaparlar:

“Parasaruñ Bayburd Hisarından parlayup uçan Beyrek boz aygırına bindi (SKİY s.96)” sıfat-fiil gurubu

2.3.3.1.1. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

Eski Anaolu Türkçesine ait eserlerde kalıplaşmış isimler yapma göreviyle ekin hem -gan/-gen, hem -an/-en biçimleri kullanılmıştır (Bayraktar 2000: 90).

Dede Korkut hikâyelerinde -GAn şekliyle kullanımına rastlanmamıştır, ekin -an/-en’li şekilleri tespit edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde isim gibi kullanımı devam etmektedir.

“Yaşananlar birer yalan mıydı?”, “Gelenler beni mi sordu?”

2.3.3.1.2. Kalıcı İsimler Türetmesi:

“Kanı didüğüm big erenler (SKİY s. 115)”

“Gelenler bildi kim bunlar Oğuz erenlerindendir (SKTO s. 234)”

2.3.3.1.3. Çokluk Ekiyle Kullanılışı:

“Dünya menüm diyenler (SKİY s. 115)”

“āmin diyenler dīzār görsün (SKİY s. 115)”

“āmin āmin diyenler didār görsün (KPOB s. 153)”

“Kargu cıda oynadanlar vardı geldi (KBOU s. 164)”

“Kara koş ata binenler vardı geldi (KBOU s. 164)”

“Dünya menüm diyenler (KBOU s. 176)”

“kargu cıda oynadanlar ildüremedi (BDGÖ s. 210)”

“kayın ohı atanlar kār kılmadı (BDGÖ s. 210)”

“Kāfirler sağ olanları kaçarak teküre geldiler (UKOS s. 230)”

“āmin diyenler didār görsün (UKOS s. 233)”

“Öginenleri hoş görmedüm (SKTO s. 238)”

“Kāfirler gördiler gelenler tācire beñzemez (SKTO s. 240)”

“Dünya menüm diyenler (SKTO s. 243)”

“āmin āmin diyenler dīzār görsün (SKTO s. 243)”

“Dünya menüm diyenler (İOTO s. 251)”

“āmin āmin diyenler (İOTO s. 251)”

2.3.3.1.4. Hâl Ekleriyle Kullanılışı:

Yalın Hâlde

“Ne yirde şızılar var-ise çeken bilür (G. s. 75)”

“Kõşa bādem sıĝmayan tar aĝızlum (DHOB s. 79)”

“On igiçe süñüçüĝüñ ören olmış yıĝşur ahı (DHOB s. 88)”

“Şu kaçan haber virse gerek (SKİY s. 101)”

“Karanķu ahşam olanda ĝüni toĝan (SKİY s. 101)”

“K̄ar ile yaĝmur yaĝanda er gibi turan (SKİY s. 101)”

“K̄ara koç atlar ĝördüĝinde kişneşdüren (SKİY s. 101)”

“K̄ızıl deve ĝördüĝinde buzlaşduran (SKİY s. 101)”

“Aĝça koyun ĝördüĝinde kuyruk çarpup kamçılayan (SKİY s. 101)”

“Arķasını urup berk aĝılun ardın söken (SKİY s. 101)”

“K̄arma ögeç semüzin alup tutan (SKİY s. 102)”

“K̄anlı kuyruk üzüp çap çap yudan (SKİY s. 102)”

“Avazı k̄aba köpeklere ĝavĝa şalan (SKİY s. 102)”

“Çakmakluça çobanları dün-ile yügürden (SKİY s. 102)”

“K̄urt kaçan haber virse gerek (SKİY s. 102)”

“Karanķu ahşam olanda vaf vaf üren (SKİY s. 102)”

“Acı ayran tökilende çap çap içen (SKİY s. 102)”

“Gice gelen hırsuzları korkudan (SKİY s. 102)”

“K̄orķuduban şamatası-y ile ürküden (SKİY s. 102)”

“Köpek kaçan haber virse gerek.(SKİY s. 102)”

“oĝlı olan ivermiş, kıızı olan kiçürmiş (KPOB s. 124)”

“K̄ızlar oturan otaĝa ĝeldi (KPOB s. 145)”

“Ere varan yirinden tura (KPOB s. 147)”

“K̄azan Big Oĝuzına beni seven binsün didi (KPOB s. 152)”

“Hay ne oturursın, itüñi avlatmayan, çetüĝüñi mavlatmayan alplar başı K̄azan (KBOU s. 157)”

“bu gelen bilmiş oluñ yaĝıdur didi (KBOU s. 157)”

“Deñiz kibi kararup gelen nedür (KBOU s. 157)”

“Od kibi şılayup ılduz kibi parlayup gelen nedür (KBOU s. 157)”
“Kara deñiz gibi yaykanup gelen (KBOU s. 158)”
“Gün kibi şılayup gelen (KBOU s. 158)”
“İlduz kibi parlayup gelen (KBOU s. 158)”
“Hay dimedin başlar kesen celladı olur (KBOU s. 159)”
“Adam etin yahni kılan aşbazı olur (KBOU s. 159)”
“giren başar, çıkan başar idi (KBOU s. 168)”
“Baña tutan gerdege ayruğ girsün (KBOU s. 170)”
“şamın akan görklü şuyun şurımasun (KBOU s. 176)”
“Allah viren ümizüñ üzilmesün (KBOU s. 176)”
“Ya pes can viren can alan Allah Ta’āla-mıdur (DKOD s. 179)”
“Göz kaçuban köñül alan anuñ görklüsü olur (DKOD s. 186)”
“Hay dimedin baş getüren celladı olur (DKOD s. 186)”
“Kaķıduğın kaħr iden kaħhar Tañrı (KKOY s. 205)”
“Tutsak olan Kaızılık Kocayı şalı virmişler (KKOY s. 205)”
“Andan kalan bigler görüşdi (KKOY s. 206)”
“Hanum ürkdüğümüz vaķtın düşen menüm oğlançuğumdur belki dedi.
(BDGÖ s. 207)”
“Dört oğlı olan birin virdi (BDGÖ s. 209)”
“Üç olan birin virüp iki kaldı (BDGÖ s. 209)”
“İki olan birin virdi biri kaldı (BDGÖ s. 209)”
“Dört oğlı olan birin virdi (BDGÖ s. 210)”
“üç olan birin virdi (BDGÖ s. 210)”
“iki olan birin virdi (BDGÖ s. 210)”
“Otuz iki dişden çıkan bütün orduya yayıldı (BOEB s. 219)”
“bu gelen Begil-ise sizden öñdin men kaçaram didi (BOEB s. 221)”
“Bayındır Hanuñ divanuna kaçan istese varur gelür idi (UKOS s. 225)”
“kaçan giden senüñ ağañ degül ayrudur (UKOS s. 227)”
“Yilisi kara kaızılık atın buñun binen (UKOS s. 231)”
“Arķu Bili Ala Tağdan dünin aşan (UKOS s. 231)”
“Aķındılı görklü şuyı delüp kiçen (UKOS s. 231)”
“Kaırılığa gelen yatur mı olur (UKOS s. 231)”
“İt kibi güv güv iden çerkez hırşlı (SKTO s. 238)”

“Hay atamuñ altun kadehinden şarap içen meni seven atdan insün (SKTO s. 240)”

“Elli yidi kal‘anuñ kilidini alan (SKTO s. 241)”

“Kalkubanı yirinden tırı gelen (SKTO s. 242)”

“Kazılık atın buşun binen (SKTO s. 242)”

“Kalkubanı yirinden tırı gelen (SKTO s. 242)”

“İki kardaş bebegin öldürüp zelil gezen (SKTO s. 242)”

Yükleme Hâli Ekiyle

“Tekebürlük eyleyeni Tañrı sevmez (G. s. 73)”

“Oğlı olanı ağ otağa kız olanı kızıl otağa kondurun (DHOB s. 78)”

“oğlı kız olmayanı Allah Ta’ala qarğayupdur (DHOB s. 78)”

“Oğlı kız olmayanı Tañrı Ta’ala qarğayupdur (DHOB s.79)”

“Oğlı kız olmayanı kara otağa konduruñ (DHOB s. 79)”

“Oğlı kız olmayanı Tañrı Ta’ala qarğayupdur (DHOB s. 80)”

“Kaçanı Kazan Big komadı, aman diyenini öldürmedi (SKİY s. 115)”

“kız dileyeni öldürür (KPOB s.124)”

“bilürsiz kim Deli Karçar kız kardaşını dileyeni öldürür (KPOB s. 125)”

“Şağdan gideni sağ alur, şoldan gideni şol alur (KPOB s. 145)”

“Yeniden toğanuñı dirgürmeyeler (SKTO s. 238)”

Yönelme Hâli Ekiyle

“ölüsi haberin getürene kız kardaşum virür-idüm didi (KPOB s. 131)”

“Altun cıda oynadana yā Rab noldı (KBOU s. 164)”

“Hayır haber getürene at ton virem kaftanlar geydürem (UKOS s. 229)”

Ayrılma Hâli Ekiyle

“Gelen-ile gidenden şorduğum çok (KPOB s. 149)”

“Kiçeninden otuz üç aqça alur-idi (DKOD s. 177)”

“kiçmeyeninden döge döge kırk aqça alur-idi (DKOD s. 177)”

“Gelenden gidenden haber soram (UKOS s. 229)”

“gelenden gidenden haberi yok (UKOS s. 231)”

İlgi Hâli Ekiyle

“Yeñiden toğanın öldüreyin (SKİY s. 104)”

“Yeñiden toğanın kıram dir-idüm (BDGÖ s. 214)”

“pâdişahına âşi olanuñ işi rast gelmez (BOEB s. 218)”

“Şer haber getürenüñ başın kesem (UKOS s. 229)”

-CA Eşitlik Hâli Ekiyle

“Olança ‘aybumuzı kağdı (KPOB s. 147)”

“Bir şordı olança südin aldı (BDGÖ s. 208)”

2.3.3.1.5. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı:

Olumsuzluk eki -mA sıfat-fiil ekinden önce gelir ek -mAyAn şeklinde kullanılır:

“Konusı gelmeyen kara ivler yıkılsa yig (G. s. 74)”

“At yimeyen acı otlar bitinçe bitmese yig (G. s. 74)”

“Ata adını yoritmayan hoyrad oğul ata bilinden ininçe inmese yig (G. s. 74)”

“Kuşa bâdem sığmayan tar ağızlum (DHOB s. 79)”

“Kışda yazda karı buzı erinmeyen Kazılık Tağına geldi çıkdı (DHOB s. 88)”

“...kürk eylese topuklarını örtmeyen ...külâh itse kulaklarını örtmeyen

...Aruz Koca çapar yetdi (SKİY s. 113)”

“muradına maşşudına irmeyen yaluñuz kardaş diyüp ağlaşdılar (KPOB s.130/131)”

“Üzengüye dirmeyen dizüñ ölmüş (KBOU s. 173)”

“Han kıızı hâlaluñı tanımayan gözüñ ölmüş (KBOU s. 173)”

2.3.3.1.6. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

Varlık veya şahıs geçmiş zaman veya şimdiki zamanda yaptığı veya maruz kaldığı hareket özelliğiyle nitelendirilir (Üstüner 2000: 56).

“Ölen adam dirilmez, çihan can girü gelmez (G. s. 73)”

“Köñlin yüce tutan erde devlet olmaz (G. s. 73)”

“Konusı gelmeyen kara ivler yıkılsa yig (G. s. 74)”

“At yimeyen acı otlar bitinçe bitmese yig (G. s. 74)”

“Ata adını yoritmayan hoyrad oğul ata bilinden ininçe inmese yig (G. s. 74)”

- “Azup gelen kazayı Tañrı şavsun hanum hey (G. s. 75)”
- “Muhammedüñ sağ yanında namaz kılan Ebü Bekir Şüaddık görklü (G. s. 75)”
- “Birisi solduran şopdur (G. s. 76)”
- “Birisi tolduran topdur (G. s. 76)”
- “Geldük ol-kim solduran şopdur (G. s. 76)”
- “Geldük ol kim tolduran topdur (G. s. 76)”
- “Aklı karalu seçilen çağda (DHOB s. 78)”
- “Big yigitler cılasunlar birbirine koyulan çağda (DHOB s. 78)”
- “Kõşa bādem sıǵmayan tar aǵızlum (DHOB s.79)”
- “akan tırı şulardan haber kiçe, arqurı yatan Ala Taǵdan teber aşā (DHOB s. 84)”
- “Arqurı yatan ala taǵdan haber kiçe (DHOB s. 84)”
- “Aklı karalu seçilen çağda (DHOB s. 85)”
- “Kālın Oǵuzuñ gelini kızı bezenen çağda (DHOB s. 85)”
- “Big yigitler cılasunlar birbirine koyulan çağda (DHOB s. 85)”
- “Kesilsün oǵlan emen süd tamarum yaman sızlar (DHOB s. 86)”
- “Karşu yatan Ala Taǵdan bir oǵul uçurduñ-ise digil maña (DHOB s. 87)”
- “Kāmin akan yügrük şudan bir oǵul aqıtduñ-ise digil maña (DHOB s. 88)”
- “Kışda yazda qarı buzı erinmeyen Kazılık Taǵına geldi çıkdı (DHOB s. 88)”
- “Tañrı viren tatlu canuñ seyranda imiş anıt ahı (DHOB s. 88)”
- “Kāmin akan görklü şuyuñ qurımasun (DHOB s. 94)”
- “Hak yanduran çıraǵuñ yana tursun, (DHOB s. 95)”
- “Bayındır Hanuñ yaǵısın başan Şir Şemseddin bindi (SKİY s. 96)”
- “Parasaruñ Bayburd Hıсарından parlayup uçan Beyrek boz ayǵırına bindi (SKİY s. 96)”
- “Koñur atlu Kazana keşiş diyen Big Yigenek tırı ayǵırına bindi (SKİY s. 96)”
- “İtüm-ile bir yalaqda yundım içen azǵun kāfir (SKİY s. 98)”
- “Aǵaç gimileri oynadan şu (SKİY s. 101)”
- “Hey ana ‘arabi atlar olan yirde (SKİY s. 108)”
- “Kızıl develer olan yirde (SKİY s. 108)”
- “Aǵça koyunlar olan yirde (SKİY s. 108)”

“Karşu yatan karlu kara tağlar karıyupdur otı bitmez (SKİY s. 111)”

“Ol gün cigerinde olan er yigitler belürdi (SKİY s. 114)”

“şamın akan görklü şuyuñ kırımasun (SKİY s. 115)”

“Allah viren umuduñ üzilmesün (SKİY s. 115)”

“meni seven yigitler binsünler didi (KPOB s. 119)”

“baş kalduran kâfirleri öldürdi (KPOB s. 119)”

“Karşu yatan kara karlu tağlardan aşar olsa (KPOB s. 121)”

“Karşu yatan kara tağüñ aşmağa gelmişem. (KPOB s. 125)”

“muradına maşşudına irmeyen yaluñuz kardaş diyüp ağlaşdılar (KPOB s. 130/131)”

“Alañ alçak hava yirden gelen argış (KPOB s. 133)”

“Ayağı uzun şahbaz ata binen argış (KPOB s. 133)”

“Karşu yatan kara tağı sorar olsam yaylak kimüñ (KPOB s. 138)”

“Karşu yatan kara tağı sorar olsan (KPOB s. 139)”

“Karşu yatan kara tağdan aşup geldüğüñde kiçdüğüñde (KPOB s. 140)”

“Karşu yatan kara tağum yıkılupdur (KPOB s. 140)”

“Alan şabah yirinden turan kızlar (KPOB s. 141)”

“Ağ otağı koyuban kara otağa giren kızlar (KPOB s. 141)”

“Ağ çıkarup kara geyen kızlar (KPOB s. 141)”

“Yaykandığında yağ dökilen bol ni’metlü (KPOB s. 144)”

“Şağda oturan sağ bigler (KPOB s. 144)”

“Şol kolda oturan şol bigler (KPOB s. 144)”

“Düpte oturan has bigler (KPOB s. 145)”

“Hanum maşşudum oldur ki ere varan kız kalka oynaya men kopuz çalam didi (KPOB s. 146)”

“Mere delü ozan ere varan kız menem didi (KPOB s. 146)”

“Ere varan kız kalka (KPOB s. 146)”

“Mere delü ozan çal, ere varan kız menem, oynayayım didi (KPOB s. 148)”

“Karşu yatan kara tağlar saña yaylak olsun (KPOB s. 150)”

“Pilon geyen keşişüñ elin men operem (KBOU s. 155)”

“Gök alañ görklü çemene çadır tikdi (KBOU s. 157)”

“Gelen kâfir menümdür men varayım (KBOU s. 159)”

“meni seven yiğitlerüm ne turursız (KBOU s. 161)”

“oha girdi kovulan kimse (KBOU s. 161)”

“Aşılan aşılan kayalardan Qazan oğlan uçurdun-mı (KBOU s. 163)”

“Qarşu yatan qara tağum yükseği oğul (KBOU s. 164)”

“Qarşu yatan qara tağdan/ bir oğul uçurduñ-ise degil maña (KBOU s. 165)”

“Qamın akan yügrük şudan/ bir oğul uçurduñ-ise degil maña (KBOU s. 164)”

“Avda kalan oğul için qayurmağıl (KBOU s. 167)”

“Baña tutan gerdege ayruk girsün (KBOU s. 170)”

“Qarşu yatan qara tağun yüksegi oğul (KBOU s. 170)”

“Qarşu yatan qara tağlar esen olsa il yaylar (KBOU s. 170)”

“Seni bilen big oğulları ağ çıkardı qara geydi (KBOU. s. 171)”

“Qarşu yatan qara tağlar qarısa (KBOU s. 171)

“Akup giden aru şudan abdest aldı (KBOU s. 172)

“Qalkubanı yirinden turan Qazan (KBOU s. 173)”

“Qara göz atun biline binen Qazan (KBOU s. 173)”

“İlgayuban qara tağun yıkan Qazan (KBOU s. 173)”

“kölgeliçe qaba ağacum kesen Qazan (KBOU s. 173)”

“Pıçak alup qanatlarum kıran Qazan (KBOU s. 173)”

“Yaluñuzça oğlum Uruza kıyan Qazan (KBOU s. 173)”

“At üstinde eglenmeyüp yortan Qazan (KBOU s. 173)”

“Üzengüye dirmeyen dizün ölmüş (KBOU s. 173)”

“Han kızı halaluñı tanımayan gözün ölmüş (KBOU s. 173)”

“qalın Oğuz biglerini bir bir atdan yıkan, Qazılık Qoca oğlı Big Yigenek çapar yetdi (KBOU s. 175)”

“Yigirmi dört boyın ohşayan Delü Tundar yetdi (KBOU s. 175)”

“Ol gün cigerinde olan er yigitler belürdi (KBOU s. 175)”

“Ya pes can viren can alan Allah Ta’ala-mıdur (DKOD s. 179)”

“Dāyim turan cebbar Tañrı (DKOD s. 180)”

“Bāki kalan settar Tañrı (DKOD s. 180)”

“Qarşu yatan qara tağum gerek-ise (DKOD s. 181)”

“Qarşu yatan qara tağları (DKOD s. 183)”

“Dāyim turan cebbar Tañrı (DKOD s. 184)”

“qamın akan görklü şuyun qurımasun (DKOD s. 184)”

“Cemi ‘ yanında olan kızlar al geymişler-idi (KKOK s. 188)”

“Allah viren ümizüñ üzilmesün (KKOK s. 198)”

“Yaykandığında yağ tökilen bol ni’metlü (KKOY s. 200)”

“Ķoşa burcdan qayın oqı eglenmeyen Yağrıncı oğlı (KKOY s. 201)”

“kan ağlayan Toğsun oğlı Rüstem (KKOY s. 201)”

“Ejderhalar ağzından adam alan Delü Evren bile varsun (KKOY s. 201)”

“Yirüñ bir uçından bir uçına yetem diyen Şoğan Şaru bile varsun (KKOY s. 201)”

“Ala yatan kara tağları aşdum (KKOY s. 201)”

“ilerü yatan Ķara Deñize girdüm (KKOY s. 201)”

“ileri yatan deñizi deldüm (KKOY s. 202)”

“Urdığın ulıtmayan ulu Tañrı (KKOY s. 205)”

“Başduğın belürtmeyen bellü Tañrı (KKOY s. 205)”

“Götürdüğın göge yetüren görklü Tañrı (KKOY s. 205)”

“Ķaķıduğın ķahr iden ķahhar Tañrı (KKOY s. 205)”

“Tutsak olan Ķazılık Ķocayı şalı virmişler (KKOY s.205)”

“Andan ķalan bigler görüşdi (KKOY s. 206)”

“Avucuna şığmayan elüklü oğlı (BDGÖ s. 209)”

“Ķara polat öz ķılıçlar ķesen ķılımı kestürmedi (BDGÖ s. 209-210)”

“Ķırañ yirde tikilmiş otahlarıñ (BDGÖ s. 210)”

“Yüğrük olan atlarıñ tavlasından (BDGÖ s. 210)”

“Ķarşu yatan ķara tağum yükseği ķartaş (BDGÖ s. 210)”

“Oh-ile ol ķılıç aşılan zenciri urdı (BDGÖ s. 213)”

“Ķaba ‘alem getüren hanuñuz kim (BDGÖ s. 213)”

“Ķırış günü öñdin depen alpuñuz kim (BDGÖ s. 213)”

“Ķaba ‘alem götüren hanumuz Bayındır Han (BDGÖ s. 214)”

““Ķırış günü öñdin depen alpumuz Ulaş oğlı Salur Ķazan (DBÖB s. 214)”

“sen gideli hanum arķuru yatan ala tağlarıñ avlanmamışdur (BOEB s. 218)”

“Arķuru yatan ala tağlar etegine ava varduñ (BOEB s. 218)”

“Ķişi ķoynında yatan ħalalına sırrın dimez-mi olur (BOEB s. 219)”

“Arķuru yatan Ala Tağı dünin aşğıl (BOEB s. 220)”

“Men ‘älemleri yoķdan var iden Allahuma şığındum didi (BOEB s. 224)”

“Ķarşu yatan ķara tağdan oğlana yaylak virdi (BOEB s. 224)”

“Ķalan kāfirler bilüp meydanı şalup kaçdı (BOEB s. 224)”

“Allah viren ümidüñ üzilmesün (BOEB s. 225)”

“Bigler bigi olan Kâzan divanında buña hiç kapu baca yoğ-idi (UKOS s.225)”

“Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler... (UKOS s. 225)”

“Arkırı yatan Ala Tağ etegine vardum (UKOS s. 226)”

“Karşu yatan kara tağüñ (UKOS s. 227)”

“Meni yolumdan ayırmañ, ağam tutılan kal’aya varmayınca... (UKOS s. 228)”

“Elbetde ol ağam tutılan kal’aya varmayınca olmazam didi (UKOS s. 229)”

“ol kardaşı tutılan koruya geldi (UKOS s. 229)”

“Kalkubanı yirinden turan yigit (UKOS s. 231)”

“Kâdir viren tatlu canuñ uyhu almış yigit (UKOS s. 231)”

“Ne yigitsin kalın Oğuz ilinden gelen yigit (UKOS s. 231)”

“Kaba ‘alem götüren hanuñuz kim (UKOS s. 232)”

“Gavğa günü öñdin depen alpuñuz kim (UKOS s. 232)”

“Kulağumda şorşayan nayibüm misin (UKOS s. 232)”

“Kaba 'alem götüren hanumuz Bayındır Han (UKOS s. 232)”

“Kalan ölülerümüzi cem ‘ider-imiş (SKTO s. 235)”

“Öginen erenleri hoş görmedüm (SKTO s.236)”

“Kaba ökçem uyluğum karşı tutan Kâzan er-idüm (SKTO s.236)”

“Kaba ökçem-ile perçin kılan Kâzan er-idüm (SKTO s. 236)”

“Kamçı salup tindüren Kâzan er-idüm (SKTO s. 236)”

“Kulağuzsuz yol başaran Kâzan er-idüm (SKTO s. 236)”

“Öginen erenleri hoş görmedüm (SKTO s. 237)”

“Öginen erenleri hoş görmedüm (SKTO s. 237)”

“İt kibi güv güv iden Çerkez hırşlu (SKTO s. 238)”

“Kalkubanı yirinden turan yigit ne yigitsin (SKTO s. 241)”

“Egni bek demür tonın geyen yigit ne yigitsin (SKTO s. 241)”

“ağ boz ata binen ol yigit ne yigitdür (SKTO s.241)”

“Alar tañ-ile yirinden turan yigit ne yigitsin (SKTO s.241)”

“Bidevi atın oynadı gelen yigit ne yigitsin (SKTO s. 241)”

“Taş Oğuz biglerinden Aruz Emen ve kalan bigler bunı işitdiler (İOTO s. 243)”

“girü kalan bigler hep gelsün didi (İOTO s. 245)”

“Hep şol oturan bigler Kızana āşi olduk (İOTO s. 247)”

“Hep anda olan bigler ağlaşdılar (İOTO s. 250)”

“Kızan gök alañ göklü çemene çadır dikdürdi (İOTO s. 251)”

-An sıfat-fiil eki ile türetilmiş sıfat-fiiller sıfat olarak kullanılırken, sıfat-fiille isim arasına başka sıfatlar da girebilir ve böylece nitelenen ismin birden fazla sıfatı bulunabilir (Üstüner 2000: 57).

“Kara Dere ağzında Kādir viren, kara buğa derisinden bişiginüñ yapuğı olan acığı tutanda kara taş küll eyleyen, bıyığın eñsesinde yidi yerde dügen ...Kara Göne çapar yetdi (SKİY s. 112)”

“Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyı depüp alan altmış tutam ala gönderinün uçında er bögürden Kıyan “Selçük oğlu Delü Dundar çapar yetdi (SKİY s. 112)”

“Hemid-ilen Merdin kal’asın depüp yıkan demür yaylu Kapçak Melike kan kuşduran, gelüben Kızanuñ kızın erlik-ile alan, Oğuzun aq şaşallı kocaları görende ol yigidi tahsinleyen...Kara Budak çapar yetdi (SKİY s. 112)”

“Bayındır Hanun yağısın basan, altmış bin kafire kan kuşduran, ağ boz atınun yilisi üzerinde kar turduran...Şir Şemseddin çapar yetdi (SKİY s. 112)”

“Paraşaruñ Bayburd Hisarından parlayup uçan, ap alaca gerdeğine karşı gelen, ... boz aygırlu Beyrek çapar yetdi (SKİY s. 113)”

“...kürk eylese topuklarını örtmeyen ...külâh itse kulaqlarını örtmeyen ...Aruz Koca çapar yetdi (SKİY s. 113)”

“Varuban Peyğamberüñ yüzini gören, gelübeni Oğuzda şahābesi olan, acığı tutanda bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlu Begdüz Emen çapar yetdi. (SKİY s. 113)”

“Kāfirleri it ardına birağup horlayan, ilden çıkup Aygır Gözler Şuyından at yüzdüren, elli yidi kal’anuñ kilidin alan, Ağ Melik Çeşme kızına nikāh iden, Sofı Şandal Melike kan kuşduran, kırk cübbe bürinüp otuz yidi kal’a biginüñ mahşub kızlarını çalup bir bir boynın kuçan yüzinde tudağında öpen, Eylik Koca oğlu Alp Eren çapar yetdi. (SKİY s. 113-114)”

“itüñi avlatmayan, çetüğüñi mavlatmayan alplar başı Kızan oğlançuğı ile serhoş olup yaturlar didi (KBOU s. 157)”

“Kara dere ağzında Kâdir viren, kara buğa derisinden bişiginüñ yapuğı olan, acığı tutanda kara taşı kül eyleyen, kara bıyığın yidi yirden eñsesinde dügen, Kazan kıartaşı Kara Göne çapar yetdi (KBOU s. 174)”

“Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyı kapup alan, altmış tutam ala gönderinüñ uçında er bögürden, Kazan kibi pehlivanı bir şavaşda üç kerre atından yıkan, Kıyan Selçük oğlu Delü Tundar çapar yetdi (KBOU s. 174)”

“Varuban destursuzça Bayındır Hanuñ yağısın basan, altmış biñ kâfire kan kusduran, Gaflet Koca oğlu Şir Şemseddin çapar yetdi (KBOU s. 174)”

“Paraşaruñ Bayburd Hışarından parlayup uçan, ap alaca gerdegine karşı gelen, kalın Oğuz imrençesi, Kazan Bigüñ yınağı, boz aygırlu Beyrek çapar yetdi (KBOU s. 174)”

“Evvel Demür Kapı Dervendinde big olan kargu süñü uçında er bögürden, ğarima, yetdüğünde kimsin diyu sormayan Kıyan Selçük oğlu Delü Tundar senüñ-ile bile varsun didi (KKOY s. 201)”

“Ayğır Gözler Şuyından at yüzdüren, elli yidi kal’anuñ kilidin alan Eylik Koca oğlu Dülek Evren bile varsun didi (KKOY s. 201)”

“Paraşaruñ Bayburd Hışarından parlayup uçan /Adahlusun ayruklar alur-iken tartup alan...Bamsı Beyrek maña dirler (SKTO s. 241)”

“Öz adına horlayan ilden çıkan /Elli yidi kal’anun kilidini alan Dülek Evren maña dirler (SKTO s. 241)”

“Kalkubanı yirinden tırı gelen / İki kıardaş bebegin öldürüp zelil gezen Düzen oğlu Alp Rüstem maña dirler (SKTO s. 242)”

2.3.3.1.7. Zaman İşleviyle Kullanılışı:

-An ekinin Dede Korkut hikâyelerinde geçmiş zaman ve şimdiki zaman anlamlarını taşıyan kullanımları tespit edilmiştir.

2.3.3.1.7.1. Geçmiş Zaman İşleviyle Kullanılışı:

Genellikle “-miş, -miş olan” anlamlarını taşımaktadır:

“Bayındır Hanuñ yağısın basan Şir Şemseddin bindi (SKİY s. 96)” (basmış olan)

“Kofnur atlu Kazana keşiş diyen Big Yigenek torı aygırına bindi (SKİY s. 96)” (demiş olan)

2.3.3.1.7.2. Şimdiki Zaman İşleviyle Kullanılışı:

Devam etmekte olan zamanı ifade eder:

“qamın akan görklü şuyuñ qurımasun (SKİY s. 115)” (akıyor olan)

“āmin āmin diyenler dîdār görsün (İOTO s. 251)” (āmin diyor olanlar)

2.3.3.1.8. -DİK Ekinin Yerine Kullanılışı:

-dik sıfat-fiil ekinin yerine kullanılır (Ercilasun 1992: 88).

Azerbaycan Türkçesinde -An sıfat-fiil ekinin -Dık / -DUK sıfat-fiil yerine kullanıldığı görülür (Gemalmaz 1986: XXXV).

“Big yigitler cılasunlar birbirine koyulan çağda (DHOB s. 78)”

(...koyulduğu çağda)

“Qalın Oğuzuñ gelini kızını bezenen çağda (DHOB s. 85)”

(...bezendiği çağda)

2.3.3.1.9. Birleşik Fiil Gruplarında Kullanılışı:

Birleşik fiil gruplarında yardımcı fiilin -An ekini aldığı örnekler vardır:

“Oğlı olanı ağ otağa kızını olanı kızıl otağa qonduruñ, oğlı kızını olmayanı Allah Ta’āla qarğayupdur (DHOB s. 78)”

oğlı olan ivermiş, kızını olan köçürmüş (KPOB s. 124)

“İt gibi güv güv iden Çerkez hırşlu (SKTO s. 238)”

Birleşik fiil gruplarında isim unsurunun -An ekini aldığı örnekler vardır:

On iğiçe sünüçügüñ ören olmış yığşur ahı (DHOB s. 88)

2.4. Gelecek Zaman İfadesi Taşıyan Sıfat-Fiil Ekleri

2.4.1. {-GICI}

Eski Türkçede yaygın olarak kullanılan eklerdendir.

Gabain ekin yapısını “-Gu ‘sıfat-fiil eki’ + -CI ‘isimden isim yapma eki’ ile genişletilmiş şekli (Gabain 1988: 53)” olarak açıklar.

Eraslan, -IcI / -UcU ekinin oluşumuna kaynaklık eden -gU /-gÜ sıfat-fiil ekinin Türkçede kullanılan on dört sıfat-fiil ekinden biri (Eraslan 1980: 43) olduğunu

bildirir ve ekin yapısını, “-guç/-güç (<-gu/-gü ‘sıfat-fiil eki’ + +çı/+çi ‘isimden isim yapma eki’) < -uç/-üç < -ıç/-iç < -ıç/-iç, -ucu/-ücü (Eraslan 1980: 39)” şeklinde açıklar.

Üstüner, -IcI/-UcU ekinin -guç/-güç’den geldiğini bildirerek, “Fiilden isim yapma eki -ğ/-g’nin Batı Türkçesine geçerken düşmesi ve bağlayıcı ünlülerin ekin görevini üstlenmesiyle ortaya çıkan -I/-U eki üzerine, +cI/+cU isimden isim yapma eki getirilerek türetilen kelimeler genellikle bir varlıkla uğraşmayı bildiren meslek isimleridir (Üstüner 1996: 282) açıklamasını yapar.

Ekle ilgili olarak üzerinde durulan konulardan biri de, -gU/-gÜ ekinin her kullanımda sıfat-fiil olup olmadığı hususudur. Ekin Batı Türkçesindeki durumu oldukça ilgi çekicidir. Ergin (1982: 189), Türkiye Türkçesindeki fiilden isim yapma eki -gI/-gU, -kI/-kU üzerinde dururken, “Türkçede eskiden beri işlek kullanılan eklerden biridir. Umumiyetle yapma ifade eden fiillerden isim yapar ve bu isimler daha çok yapılanı, bazen yapanı, bazen yapma işini; hülâsa fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesnelere karşılır. Eski Türkçede ekin yalnız -gu/-gü şekli vardı. Vokal ve konsonant uyumlarına bağlanması Batı Türkçesinde ancak son zamanlarda olmuştur.” açıklamalarını yapmıştır. Ekin sıfat-fiil görevi üzerinde hiç durmamıştır. Ergin (1982: 191), fiilden isim yapan ek -ıç/-iç’i incelerken ekin eski Türkçede -ı-gç, -i-gçi ve -guç, -güç şeklinde olduğunu; fiilden isim yapan -ğ, -g ve -ğu, -gü ile isimden isim yapma eki -çı, -çi’den meydana geldiğini, Batı Türkçesinde -ğ’ler düşerek Eski Anadolu Türkçesinde ek -uç, -üç şeklini almıştır açıklamasını getirir.

Eraslan (1980: 84) da ekin Batı Türkçesine geçişte -ğ/-g ünsüzlerinin düştüğünü, isim-fiil eki olarak müstakil kullanımını da kaybettiğini belirtir. Eraslan’a göre ek Türkiye Türkçesinde isim-fiil olarak kullanımdan düşünce, yapım eki fonksiyonuyla -gu/-gü, -ku/-kü, -gı/-gi, -kı/-ki şekilleri hayat bulmuştur.

Özmen (1998: 547), ekin başındaki ğ/g seslerinin düştüğünü söylemenin mümkün olmadığını zira yapım eklerinin, Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken, ek başlarındaki ğ/g seslerini asıl olarak koruduğunu belirtir. İsimden isim yapma, +ka, +ge; +gII/+gUI, +kII/+kUI; fiilden isim yapma, -gA; -gIn/-gUn, -kIn/-kÜn; -gAn/-kAn, -gIç/-gUç, -gAç/-kAç; fiilden fiil yapma, -gur eklerinde, ğ ve g’ler kendilerini korurlar. Dolayısıyla yapım eki durumunda olan -gI/-gU, -kI/-kU, ekinde de ğ ve g’ler kendilerini korurlar. -guç/-güç’deki düşüşün, herhalde, ekin iki heceli ve sıfat-fiil kaynaklı oluşuyla ilgili olmadığı açıklamasıyla konuya açıklık getirir.

Mansuroğlu, -GU ekinin -cı/-çi 'isimden isim yapma eki' nin getirilmesiyle türemiş olduğunu, ekin Eski Türkçe döneminden beri gerek sıfat-fiil, gerekse kalıcı isimler yapan bir ek olarak kullanıldığını bildirir (Mansuroğlu 1953: 343).

Gerek Özmen'in gerekse Mansuroğlu'nun açıklamalarından yola çıkarak -GıCİ ekinin sıfat-fiil eki olduğunu, sıfat-fiil oluşunun yanında kalıcı isimler yapan bir ek olarak da kullanıldığını kabul edebiliriz. Çünkü birçok sıfat-fiil ekinde bu iki özellik yan yana bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde de kullanılan eklerdendir. Sıfat-fiil ve kalıcı isimler yapma göreviyle kullanılmaktadır:

“Akşama görücüler gelecekmış.”, “Yıkıcı insanlar hiçbir şeye olumlu bakmayı bilmezler.”

2.4.1.1. Ekin Görevleri

Bilgegil (1984: 198) ekin görevini “bir şahsa has sıfat olan, san'at ve meslekte uzmanlık bildiren ism-i fail yerine -IcI / -UcU eklerinden biriyle teşkil edilen sözler kullanılır.” ifadeleriyle açıklar.

Banguoğlu (2004: 425), -ici sıfat-fiillerinin süreklilik, alışkanlık, tabiat ve meslek halinde kılıcı anlamı taşıdıklarını bildirir.

2.4.1.1.1. Kalıcı İsimler Türetmesi:

Gramer kitaplarımızın pek çoğunda -IcI /-UcU eki, fiilden isim yapma eki olarak sayılmaktadır (Üstüner 2000: 140).

Dede Korkut hikâyelerinde söz konusu kullanıma bir örnek tespit edilmiştir:

“Oğuzun ol kişi tamam bilicisi-y-idi (G. 73)”

2.4.1.1.2. Sıfat Olarak Kullanılışları:

Sıfat olarak kullanılırlar böylece isimler kendisinde süreklilik arz eden bir hareket vasfıyla nitelendirilmiş olur (Üstüner 2000: 138):

“Kalın Oğuz biglerini bir bir atından yıkıcı Kazılık Koca oğlu Big Yigenek çapar yetdi (SKİY s. 113)”

2.4.2. {-AcAk}

Gelecek zaman anlamı taşıyan sıfat-fiil eklerinden biridir. -AcAk eki, Eski Anadolu Türkçesinde en erken XIII. yy. kullanılmıştır (Hatipoğlu 1981: 20).

Dede Korkut hikâyelerinde -acak/-ecek; açak/-eçek biçimleri görülen ekin; olumsuzluk eki, iyelik ekleri, ismin hal ekleri, eşitlik ekleri ve zarf görevli eklerle kullanımları vardır.

Korkmaz, ekle ilgili makalesinde -AcAk sıfat-fiil ekinin yapısıyla ilgili yapılan çalışmaları değerlendirir: Bang'ın, “-acak/-ecek <-a ‘zarf-fiil eki’ +çak (<çığak < -çıkak < -çı ‘fail ismi’ +kak ‘mübalağa eki’) (Bang 1918: 35) biçiminde açıkladığını; Eraslan, zarf-fiil ekine isimden isim yapan ekin getirilmesinin Türk dilinin yapısı ve ek sistemine aykırı düştüğünü (Eraslan 1980: 34) söyleyerek bu açıklamaya karşı çıkmıştır. Deny, “-acak/-ecek <ga + çak (*kay ‘gelecek zaman eki’ + çañ ‘zaman ifade eden söz’) (Deny 1941: 868)” biçiminde açıklamıştır. Ramstedt'in, “-acak/-ecek < - gay/-gey ‘gelecek zaman eki’ + çak ‘küçültme eki’ (Ramstedt 1952: 90).” şeklinde açıkladığını aktarır (Korkmaz 1959: 159).

Hatipoğlu'nun “Türkçede İstikbâl Kipi” adlı doktora çalışmasında, Deny'nin -AcAk ve -İcEk eklerini bir saymasından hareketle bu ekteki -cek kısmını ‘-iğsek > -ecek şeklinde ses değişmesine bağlamaya çalışmış; ancak Hatipoğlu (1981: 20), daha sonraki eserlerinde, yeni çalışmalar ışığında ekteki -A için, -a/-e < -ga/-ge < -gu/-gü izahını kabul ederek, zaman kavramını bu -a/-e kısmının taşıdığını açıklar.

Korkmaz, “-acak/-ecek < -a ‘zaman eki’ +çak ‘küçültme eki’ (Korkmaz 1959: 160) açıklamasını yapar. Mansuroğlu da buna benzer bir açıklamayı ekin yapısıyla ilgili olarak “-acak/-ecek < -gay/-gey ‘gelecek zaman eki’ +ça/-çe ‘eşitlik eki’ + ok/ök ‘kuvvetlendirme edatı’ (Mansuroğlu 1958: 181).” şeklinde yapmıştır.

Türkiye Türkçesinde -acak/-ecek biçimleriyle sıklıkla kullanılan eklerden biridir.

Gelecek zaman ifadesini kaybetmemiş olan ek, olumsuzluk eki, ismin hal ekleri, iyelik ekleriyle de kullanılmaktadır (Bayraktar 2000: 74).

“**Atacağınız** her adımı önceden hesaplamalısınız.”, “Onunla **görülecek** hesabımız var.”, “**Çözemeyeceği** sorunlar altında eziliyordu.”

2.4.2.1. Ekin Görevleri

-AcAk ve DIk/-DUk sıfat-fiil ekleri, diğer sıfat-fiil eklerinden farklı olarak, kişilere göre çekimlenebildikleri, yani genellikle bütün şahıslara ait iyelik eklerini aldıkları, değişimli sıfat-fiil ekleri oldukları için Deny (1941: 440) tarafından “ortacımsı” diye isimlendirilmişlerdir.

-AcAk sıfat-fiil eki de diğer sıfat-fiil ekleri gibi nitelediği ismin söylenmemesiyle ismin yerini tutan fiilimsiler türetir.

Bayraktar, Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde yiyecek, içecek, geyecek, basacak, oynayacak, kesecek gibi kalıcı isim yapma görevinde kullanıldığı birçok örneğin tespit edildiğini (Bayraktar 2000: 97) bildiriyor.

Türkiye Türkçesinde de yiyecek, içecek, yakacak gibi kalıcı isimler bu ekle yapılmaktadır.

2.4.2.1.1. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

2.4.2.1.1.1. İyelik Ekleriyle Kullanılışı:

I. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımı

“Eğer bu didüğüm nesnelere getirür-iseñiz hoş virdüm, amma getürmeyecek olur-iseñ bu katla öldürmedüm ol vaktın öldürürin didi (KPOB s.127)”

“Eger seni hişardan aşığa urğan ile şalınduraçak babaña anaña sağlık-ile varaçak olur-iseñ beni bunda gelip halallığa alur-mısın didi (KPOB s. 135)”

“sağlık-ile varaçak olur-isem Oğıza, gelüp seni halalığa almaz-isem didi (KPOB s.135)”

“Ay şakar çoç menüm nireden helāk olaçağum bildüñ (BDGÖ s. 212)”

II. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımı

“gelürmeyecek olur-iseñ gözüme görünmeyesin, yohsa seni öldürürem didi (KPOB s. 128)”

“Eger seni hişardan aşığa urğan ile şalınduraçak olur-isem babaña anaña sağlık-ile varaçak olur-iseñ beni bunda gelip halallığa alur-mısın didi (KPOB s. 135)”

“sağ esen varup gelesin geleçeğün var-ise dediler (UKOS s. 229)”

III. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımı

“Bigler Allah Ta’āla maña bir kız virecek olur-ise, siz tanıķ oluñ (KPOB s. 117)”

“Beyrekden soñra başuña bu hal geleceğın bilür-idük (KPOB s. 147)”

“gözüme süreyin, açılacak olur-ise oğlum Beyrekdür didi. (KPOB s. 151)”

“Aruz maña bu işi ideceğün bilse-y-idüm (İOTO s. 248)

II. çoğul şahıs iyelik ekiyle kullanımı

“Bu nesneleri getürecek olur-iseñüz kız karındaşımı virürem (KPOB s. 127-128)”

2.4.2.1.2. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

Sıfat veya isim olan -AcAk ekiyle türetilmiş sıfat-fiiller, -Dik / -DUk ekiyle türetilmiş sıfat-fiiller gibi iyelik eklerini de alırlar. Ancak -AcAk ekiyle türetilen sıfat-fiillerin bir kısmı iyelik eklerini almayabilirler (Üstüner 2000: 36).

“yatacak yirüm gine bu harab olası-y-idi (G. s. 77)”

“bu yıkılacak ivde un yok, elek yok (G. s. 77)”

“Haberı yok ki alaçağı ala gözli kızıñ otağı olsa gerek (KPOB s. 122)”

“Ne oturursın sultānum, Pay Piçen Big ol saña vireceğı kızı Beyrege virdi (KPOB s. 130)”

“Kışırça Yinge boy bu zaval gelecek delü beni görmiş gibi söyler didi (KPOB s. 146)”

“Oğul sen varaçak yirüñ/ Tolamaç tolamaç yolları olur (KKOK s. 186)”

“Yataçak yir-mi bulduñ (KKOK s. 194)”

2.4.2.1.3. Birleşik Fiillerde İsim Unsuru Olarak Kullanılışı:

-AcAk ekli sıfat-fiiller, isimlerle birleşen yardımcı fiillerden “olmak” fiiline bağlanarak, birleşik fiilin isim unsuru olarak kullanılır (Üstüner 2000: 44).

Dede Korkut hikâyelerinde söz konusu kullanımın örnekleri vardır. Bu örneklerde -ise şart kipiyle kullanımından dolayı zarf-fiil görevindedir.

“Bigler Allah Ta’āla maña bir kız virecek olur-ise, siz tanıķ oluñ (KPOB s. 117)”

“Eğer bu didüğüm nesnelere götürür-iseñiz hoş virdüm, amma getürmeyecek olur-iseñ bu katla öldürmedüm ol vaktin öldürürin didi. (KPOB s.127)”

“gelürmeyecek olur-iseñ gözüme görünmeyesin, yohsa seni öldürürem didi (KPOB s. 128)”

“Bu nesnelere getürecek olur-iseñüz kız karındaşımı virürem (KPOB s. 127-128)”

“Eger seni hişardan aşığa urğan ile şalınduraçak olur-istem babaña anaña sağlıq-ile varaçak olur-iseñ beni bunda gelip halallığa alur-mısın didi (KPOB s. 135)”

“sağlıq-ile varaçak olur-istem Oğıza, gelüp seni halallığa almaz-istem didi (KPOB s.135)”

“gözüme süreyin, açılacak olur-ise oğlum Beyrekdür didi. (KPOB s. 151)”

2.4.2.1.4. Zarf Göreviyle Kullanılışı:

“ecek olur ise” şeklinde kullanımıyla zarf görevini üstlenmiştir, bu kullanımlarda niyet, istek anlamlarını verir:

“Bigler Allah Ta’āla maña bir kız viरेcek olur-ise, siz tanık oluñ (KPOB s. 117)”

“Eğer bu didüğüm nesnelere götürür-iseñüz hoş virdüm, amma getürmeyecek olur-iseñ bu katla öldürmedüm ol vaktin öldürürin didi (KPOB s. 127)”

“Bu nesnelere getürecek olur-iseñüz kız karındaşımı virürem gelürmeyecek olur-iseñ gözüme görünmeyesin (KPOB s. 127/128)”

“Eger seni hişardan aşığa urğan ile şalınduraçak olur-istem babaña anaña sağlıq-ile varaçak olur-iseñ beni bunda gelip halallığa alur-mısın didi (KPOB s. 135)”

“sağlıq ile varaçak olur-istem Oğıza gelüp seni halallığa almaz-istem didi (KPOB s.135)”

“açılacak olur-ise oğlum Beyrekdür didi (KPOB s. 151)”

2.4.2.1.5. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı:

Olumsuzluk ekiyle kullanılışı -mAyAcAk şeklindedir.

“Eğer bu didüğüm nesnelere götürür-iseñüz hoş virdüm, amma getürmeyecek olur-iseñ bu katla öldürmedüm ol vaktin öldürürin didi (KPOB s. 127)”

2.4.3. {-AsI}

Gelecek zaman sıfat-fiillerindedir.

Bayraktar ekin yapısı hakkında yapılan açıklamaları sırasıyla “Bang, “-ası/-esi < al- ‘yardımcı fiil’ + -sı/-si ‘fiilden isim yapma eki’ (Bang 1916: 19) ve -ası/-esi < -a/-e ‘zarf-fiil eki’ + -sı/-si ‘üçüncü tekil kişi iyelik eki’ (1918 : 9)” biçimlerinde açıklarken; Brockelmann, “ası/-esi < -a/-e ‘zarf-fiil eki’ + -sı/-si < -sığ/-siğ ‘isimden isim yapma eki’ (Brockelmann 1954: 188)” açıklamasını getirmiştir. Baskakov, “-ası/-esi < -ğ/- gi ‘fiilden isim yapma eki’ + -sa/-se ‘şart eki’ (Räsänen 1957 : 116) biçiminde açıklarken, Bengiz; “-ası/-esi < -as/-es ‘Çuvaşçada gelecek zaman imkân ismi yapma eki’ + -ı/-i ‘üçüncü tekil kişi iyelik eki’ (Räsänen 1957 : 116)” biçiminde açıklar.” şeklinde aktarır (Bayraktar 2000: 75).

Banguoğlu bu ekin eski Oğuzcada gelecek kipini (bugünkü dilek kipi) teşkil eden -e sıfat-fiili üzerine -si iyelik ekinin gelmesiyle gelişmiş olabileceğini (Banguoğlu 2004: 237) ileri sürer.

Ergin, eskiden beri işlek olan bu ekin -ecek/-acak kadar kullanılmadığını belirtmiştir. Ekin Eski Anadolu Türkçesinde bazen şekil ve zaman eki durumuna da geçtiğini belirterek “ -ası/-esi < -ğası/-gesi < -ğa/-ge ‘gelecek zaman isim-fiil (part.) eki’ + -sı/-si ‘üçüncü tekil kişi iyelik eki’ (Ergin 1982: 337).” olarak açıklama yapar.

Mansuroğlu, “-ası/-esi < -ğa/-ge ‘gelecek zaman isim-fiil (part.) eki’ + -sı/-si < -sığ/-siğ ‘isimden isim yapma eki’ (Mansuroğlu 1958: 178).” biçiminde açıklar.

Eraslan ise ekin -ğasığ/-gesig biçiminden baştaki ve sondaki /ğ/, /g/ seslerinin düşmesiyle ortaya çıktığı görüşündedir (Eraslan 1980: 37).

Korkmaz, ekin yapısını “-ası/-esi < -ğa/-ge ‘gereklilik-dilek, gelecek zaman eki’ + -sığ/-siğ ‘gereklilik-gelecek zaman isim-fiil(part.) eki’ (Korkmaz 1968: 33) olarak açıklar. Bu ekin Eski Türkçenin gereklilik-gelecek zaman isim-fiilleri kuran -sığ/-siğ ekinden -g düşmesi ile > sı/-si ‘ye dönüşmüş olan eki olduğunu (Korkmaz 1995: 150).” bildirir. Korkmaz’a göre bir ‘ek yığılması’ olayı ile, aynı nitelikteki iki ayrı ekin kaynaşmasından canlı yeni bir ek ortaya çıkmıştır.

Üstüner, bilhassa Eski Anadolu Türkçesinde -AsI ekinin şekil ve zaman eki olarak -AcAk ekiyle aynı anlamda kullanılmış olmasının, bu ekin gelecek zaman

kavramı taşıdığını göstermekte olduğunu (Üstüner 2000: 74) belirterek ekin zamanı hakkında açıklama getirmiştir.

Bayraktar (2000: 98), Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde yiyesi, geyesi, içesi, viresiye gibi birçok kalıcı ismin bu ekle yapıldığını bildirir.

Türkiye Türkçesinde çok sık olmamakla birlikte -ası/-esi biçimleriyle kullanımı devam etmektedir. Kaybolmaya yüz tutmuş eklerdendir.

Genelde beddualarda kullanılır (Bayraktar 2000: 78).

“Körolası adam yine kiraya zam yapmış.”, “Yıkılası gurbet ellerinde ömrüm gelip geçiyor.”

2.4.3.1. Ekin Görevleri

“-AsI ekiyle kurulmuş ve yönelme hâli ekiyle kalıplaşmış şekiller zaman zarfı veya durum zarfı olarak kullanılırlar (Hatiboğlu 1981: 33).”

Dede Korkut hikâyelerinde sözkonusu kullanıma örnek yoktur.

“-AsI sıfat-fiil eki genellikle beddua gibi hazır anlatım kalıplarında karşımıza çıkar (Üstüner 2000: 76).”

“Bu ivi harab olası ere varaldan berü dahı kıarnum toymadı (DK s. 76)”

“Yatacağ yirüm gine bu harab olası-y-idi (DK s. 77)”

2.4.3.1.1. Birleşik Fiillerde İsim Unsuru Olarak Kullanılışı:

“-AsI” sıfat-fiil eki, isimlerle veya zarf-fiillerle birleşen yardımcı fiillere gelerek birleşik fiil grubunu sıfat-fiil haline getirir:

“Bu ivi harab olası ere varaldan berü dahı kıarnum toymadı (DK s. 76)”

“-asım vakit” kullanımında “-acağım da, -acağım zaman” anlamlarına gelerek zarf-fiil görevini üstlenir:

“karşısından ol eri sançasım vakıt deñedüm, göz uçı-y-ile ol ere bakdum (KKOK s. 202)”

2.4.3.1.2. İsim Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

-AsI ekli sıfat-fiilin nitelediği nesne veya kişinin söylenmediği durumlarda sıfat-fiil isimleşir:

“Yatacağ yirüm gine bu harab olası-y-idi (DK s. 77)”

2.4.3.1.3. İyelik Ekleriyle Kullanılışı:

I. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımı

“karşusından ol eri sançasım vaqıt deñedüm, göz uçı-y-ile ol ere baqđum (KKOK s. 202)”

2.4.3.1.4. Sıfat Olarak Kullanılan Sıfat-Fiiller Türetmesi:

“Bu ivi harab olası ere varaldan berü dahı karnum toymadı (DK s. 76)”

“Sen varası kâfir degül (KBOU s. 159)”

“karşusından ol eri sançasım vaqıt deñedüm, göz uçı-y-ile ol ere baqđum (KKOK s. 202)”

2.4.4. {-DAÇI}

Bayraktar ekin yapısı hakkında Ramstedt ve Brockelmann’ın eki -taçı/-teçi < -ta/-te ‘fiilden isim yapma eki’ + -cı/-çi ‘isimden isim yapma eki’ (Ramstedt 1957: 120; Brockelmann 1951: 201) olarak açıkladıklarını aktarır (Bayraktar 2000: 70).

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde ekin -DAÇI / -DEÇİ biçimleriyle kullanımının tespit edildiğini söyleyen Bayraktar (2000: 72) ekin olumsuz kullanımına rastlanmadığını, ekin tespit edilen örneklerde yalnız hâlde kullanıldığını açıklar.

Dede Korkut hikâyelerinde ekin kullanımı yoktur.

2.4.5. {-CI}

“Eklendiği fiillere gelecek zaman anlamı veren ek Orhon Türkçesinde kullanılmaya başlanmış, tüm dönemlerde kullanılmaya devam etmiştir. Türkiye Türkçesinde Anadolu ağızları dışında kullanımdan düşmüştür (Bayraktar 2000: 81).”

Bayraktar (2000: 81) yaptığı çalışmada bu ekin Eski Anadolu Türkçesinde tek bir örnekte geçtiğini belirterek Türkiye Türkçesinde Anadolu ağızlarında “kuzulacı koyun, buzağılacı inek” örneklerinde kullanımının devam ettiğini açıklar.

Dede Korkut hikâyelerinde ekin kullanımı yoktur.

2.4.6. {-mALU}

Ergin (1982: 337) ekin yapısını -ma/ -me fiilden isim yapma eki ile -lı/-li sıfat ekinin birleşmesi şeklinde açıklar. Gelecek zaman ifadesi taşıyan ek Batı Türkçesinde ortaya çıkan eklerdendir.

Eraslan, Eski Anadolu Türkçesinde ekin -mALU/-mELÜ şeklinde olmasını, -malığ/-melig ekindeki ğ-/-g seslerinin düşmesiyle açıklar (Eraslan 1980: 40).

Dede Korkut hikâyelerinde ekin kullanımı yoktur.

III. BÖLÜM

3. ZARF-FİİLLER

Zarf-fiil kavramı çeşitli kaynaklarda farklı terimlerle açıklanmıştır:

Gerundif (Banguoğlu 1940: 46), (Emre 1945: 383),

Şahıssız kip (TDK, 1940),

Bağ fiil (bağ eylem) (Saraç 1976: 618), (Gencan 1979: 39), (Bilgegil 1982: 238),

Ulaç-fiil (Emre 1945: 383), (TDK 1979: 812), (Hengirmen 1999: 370), (Püsküllüoğlu 2003: 1372),

Gerundium (Ergin 1982: 338), (TDK-TS 1998: 2499), (Timurtaş 1994: 137),

Zarf-fiil (Tekin 1973: 44), (Banguoğlu 1974: 427),

Sıla sıygası (TDK-TS 2005: 2225),

3.1. Zarf-Fiillerin Tanımları ve Özellikleri

Türkçe Sözlükte, zarf-fiiller için “zarf olarak kullanılan fiil soyundan kelime, ulaç, durum ulacı, bağ-fiil, sıla sıygası (TDK-TS, 2005: 2225)” tanımları verilmektedir.

Aksan, zarf-fiilleri, “Türkiye Türkçesinde eylemden türeyen ancak tümce içinde çoğunlukla belirteç görevini yapan sözcüklere ulaç denir (Aksan 1995: 137).” şeklinde açıklar.

Gencan, zarf-fiillerin tanımını “kurduğu önermeyi başka bir önermeye bağlayan eylemsidir” şeklinde yapar ve yapılaşlarına göre ulaçları özel eklerle eylem kök ve gövdelerinden türeyenler; başka ek ve ilgeçlerle adeylemlerden ve belirtme ortaçlarından ulaç görevine girenler (Gencan 2001: 423) diye ikiye ayırır.

Hengirmen (1999: 370), ulaç başlığı altında, eylemden türeyen ve belirteç görevi yapan sözcük şeklinde tanımlar.

Timurtaş (1994: 137), hal, zaman ve bağlama olmak üzere üç kısımda incelediği zarf-fiilleri, “Gerundiumlar fiillerin zarf şekilleridir, tasrif edilemezler.” diye ifade eder.

Ergin, gerundiumlar başlığı altında, “gerundiumlar hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir

hareket, ne partisipler gibi nesne ifade ederler. Gerundiumlar şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket hâli karşılırlar (Ergin 1982: 338).” tanımını yapar. Ergin, zarf-fiillerin ya tek başlarına zarf şeklinde kullanıldıklarını (gelerek, alıp vermeden gibi) veya yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiil yaptıklarını (alı ver, düşe yaz gibi) da belirtir.

Gabain, zarf-fiilleri şöyle açıklıyor: “...hiçbir zaman çekimli fiil durumunda olmayan diğer fiil şekilleri vardır; bunlar gerçek isim değillerdir, yani ne özne ne de nesnedirler; ne iyelik eki, ne de çokluk eki alabilirler. Fonksiyonları, yüklem belirleyicisi, cümle belirleyicisi ve cümle başlatıcılarla aynıdır (Gabain 1988: 84).”

Deny (1941: 839), zarf-fiilleri, “ulak veya ulaklık, yani fiilin zarflık siygasıyla nihayetlenen cümlemsiler” diye tanımlıyor ve bu cümlemsilerin yüklemelerinin yapılarılarıyla cümlelerden farklı bulunduğunu; fakat mutlak haletini alan fiillerinin yapılarılarıyla cümlelere benzediğini ifade eder.

Şirinova, Baskakov’un, zarf-fiilleri “ fiilin tayin edici zarf şekli (Baskakov 1952: 459)” diye tanımladığını zarf-fiillerin eylem veya durum ifade ettiğini, zarf-fiillerin görevinin asıl eyleme bağlı ikinci bir hareket olduğu kanısını taşıdığını aktarır (Şirinova 2001: 1).

Bilgegil (1982: 283), “Türkçe Dilbilgisi” adlı eserinde zarf-fiilleri, “fiil kök veya gövdesinden teşkil olundukları halde bağlaç niteliği taşıyan, fazla olarak nefislerindeki eylem kavramından dolayı yan cümleciklerde yüklem görevi alan kelimeler, bağ-fiillerdir.” şeklinde tanımlar.

Korkmaz (2003: 983), “bir yanıyla fiil, bir yanıyla da zarf kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılırlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak yargı bildiren fiiller yanında, onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler.” der.

Topaloğlu (1989: 166)’na göre zarf-fiiller, şahıs ve zaman belirtmeden soyut bir hareket kavramı ifade eden fiilimsilerdir.

Püsküllüoğlu, ulaç başlığıyla “kurduğu önermeyi arkadan gelen başka bir önermeye bağlayan, belirteç olarak kullanılan eylem soylu sözcük (Püsküllüoğlu, 2003: 1372)” açıklamasında bulunur.

Zarf-fiiler, hareket hali bildiren, isim ve fiil çekim ekleri almaya elverişli olmayan, fiilin zarf şekilleridir (Özer 2000: 76).

Gemalmaz (1978: 339), “bir hareket veya oluşu diğer bir hareket veya oluşla belirtmek için kullanılan zarf-fiillerin bir vasıflayıcı olmalarına rağmen kullanılışlarında sıfatlardan, dolayısıyla isimlerden ayrılığı kolayca görülür. Bunların bir kısmının bu anlamı kazanmaları için yardımcı kelime ve kuruluşlara ihtiyacı vardır.” açıklamasında bulunur.

Hâl ekleriyle çekime girmiş bazı sıfat-fiiller de cümlede zarf görevi yaparlar (Karahana 1999: 23).

Zarf-fiiler kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümlenin ya da yan cümlenin yüklemine niteleyen, cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan fiilimsilerdir (Bayraktar 2000: 99).

Zarf-fiillerin de sıfat-fiiller gibi iyelik ekleri alanları ve almayanları vardır (Banguoğlu 2004: 428).

Genelde dilbilimcilerin zarf-fiil konusunda birleştikleri nokta, zarf-fiillerin asıl fiili izah etmesi, ikinci dereceli, bağımsız olmayan bir eylemi bildirmesidir (Şirinova 2001: 2).

Bu bilgiler ışığında zarf-fiilleri şöyle açıklayabiliriz:

Zarf-fiiller asıl eylemi zaman, tarz-durum, nedensellik bakımından tamamlamak için fiil kök veya gövdesine getirilen özel eklerle ya da yardımcı fiile gelen eklerle oluşturulan kelimelerdir. Fiil kök veya gövdelerinden türedikleri için asıl zarflardan farklıdır. Kendinden sonra gelen fiile bağlanarak eylemin tarzını, zamanını, nedenini bildirdiği için zarflara yaklaşırlar. Zarf-fiiller zamana ve şahsa bağlı olmadıklarından çekimli fiillerden ayrılırlar. Zarf-fiiller yardımcı fiillerle birlikte kullanıldıklarında birleşik fiiller kurma görevini üstlenirler. Bu ekleri almış fiiller, esas eylemi bağlama, tarz-durum, nedensellik bakımından tamamladıkları için bitmiş bir hareketi ifade etmezler, bunun sonucu olarak da cümlede yüklem görevi değil, zarf görevi üstlenirler.

3.2. {-Ip}

Osmanlıca gramer kitaplarında atıf sureti (Uşaklıgil: 1999), sıga-i atfiyye (Abdullah Ramiz Paşa: 1999-163) adlarıyla incelenir.

En sık kullanılan zarf-fiil eklerindedir.

-ip/-ip/-up/-üp/-ib/-ib/-ub/-üb şeklinde karşımıza çıkan bu ekin tarihi gelişimini araştırdığımızda ekin Türk şivelerinin bütün devirlerinde çok verimli olduğunu görüyoruz. Eski Türkçeden beri, diğer Türk şiveleri için de geçerli olması dilbilimcilerin dikkatini çekmiştir. Bundan dolayı ekin kaynağı ve kullanımıyla ilgili çeşitli fikirler ileri sürülmüştür:

Gabain (1988: 84) -p ekinin n ağzında -ap olarak kullanılmasını söylemekle beraber, ekin genişletilmiş -pan/-pen şekli ile foksiyon bakımından aynı olduğu kanısındadır.

Ergin (1982: 345) ise, -uban/-üben/-ubanı/-übeni/-ubanın/-übenin eklerini ayrı olarak değerlendirmiş, bu ekle ilgili olarak, “-p gerundiumundan çıkmıştır. Daha Eski Türkçenin başlarında -pan, -pen şeklinde bu gerundiumu görürüz. -p gerundiumuna bir -an, -en unsurunun eklenmesi ile ortaya çıkmış olduğu görülen bu gerundium eki sonradan -p gerundiumunun gelişme seyrine uygun olarak Batı Türkçesinde başına vokal almış ve p’si de iki vokal arasında b olduğu için -uban , -üben şekline geçmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde sonradan bundan -ubanı, -übeni ve -ubanın, -übenin şekilleri de çıkararak bu üç şekil yan yana kullanılmıştır.” açıklamasını yapmıştır.

Özer (2000: 84), “Eski Anadolu Türkçesinde sık görülen -uban/-üben ekinin, Ergin’in dediği gibi -(Ip) zarf-fiilinden geldiği açıktır ama günümüzde bu ek yazı dillerinde kullanılmamaktadır.” açıklamasıyla Ergin’e katıldığını dile getirir.

Ediskun, Eski Türkçede ve Anadolu Türkçesinde -ip ulacının bugünkü biçimi yanında, -üben,-übeni,-übenün,-iben şekillerine de rastlandığını söyler. “Eski Türkçede ve Anadolu Türkçesinde -ip yapılı ulacın çekimli biçimlerine de rastlamaktayız. Bunlar ya şimdiki zaman ya da geçmiş zaman anlamı vermektedirler (Ediskun 2003: 254).”

Azerbaycan dilcilerinden Mirzezade (1962: 282) de, -iben/-uben/-üben ekini ayrı başlık altında ele alarak, 19. yüzyıldan önce de bu ekin geniş ölçüde

kullanıldığını, -ub/-üb ile arasında görev ve anlam bakımından fark olduğunu ifade etmiştir.

Bayraktar (2000 : 103), Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde ekin bağlama ünlüsünün eke dahil olduğunu ünlü ile biten sözcüklere -p biçimiyle eklendiğini ve araya /y/ koruyucu ünsüzünün geldiğini bildirmektedir. Ayrıca ekin ünlüsü /p/'nin dudak ünsüzü nedeniyle yuvarlaklaştığını, genelde -(y)up/-(y)üp biçimlerinin kullanılmaya başlandığını ifade etmiştir.

“gice gündüz dimeyüp yorıldılar (DK, D 95-1)”

Şirinova (2001: 37), Azeri Türkçesinde ekin -b ile yazılıp fiil kök ve gövdelerine ünlü uyumuna göre eklendiğini açıklamıştır.

Gabain, bu ekin, ünlü ile biten fiil tabanlarına doğrudan; ünsüzle bitenlere “-ip/-ip/-up/-üp şeklinde (Gabain 1988: 84) yani yardımcı ses olarak geldiğini açıklamıştır. Ünlü ile biten fiil tabanlarına doğrudan “-p” şeklinin gelişine Karahanlı Türkçesi (Mansuroğlu 1979: 171), Harezmi Türkçesi (Eckmann 1979: 208), Çağatay Türkçesi (Eckmann 1979: 251) ve nadiren de Eski Anadolu Türkçesinde şahit olunmaktadır. Batı Türkçesinde ikinci şekil, “y” yardımcı sesi dahil edilerek ünlü ile bitenlere de getirilir olunca, “-p” terk edilmiştir.

Özer (2000: 88), “Türkiye Türkçesinde -ip/-ip/-up/-üp biçimlerinde görülen ek, ünlü ile biten fiillerin sonuna “y” yardımcı ünsüzü olarak eklenir. Temel cümle ve yan cümleyi birbirine bağlama görevinde bulunmakta, aynı zamanda eylemin niteleyicisi olarak da kullanılmaktadır.” açıklamasını yapmıştır.

Türkiye Türkçesinde “-ip/-ip/up/üp”ün düzenli bir şekilde kullanılmasına karşılık, “-p” hiç görülüyor:

“Eşyalarını toplay**ıp** evden ayrıldı.”, “Yazdıklarını son kez gözden geçiri**p** matbaanın yolunu tuttu.”, “Her gece geç uyuy**up** erken kalkmak sinirlerini bozmuştu.”, “İnsan üç düşün**üp** bir söylemeli.”

Eski Anadolu Türkçesinde olumsuz fiillere ekin yuvarlak şekli -mayup/-meyüp biçiminde gelirken, Türkiye Türkçesinde olumsuzluk ekinden sonra ekin düz ünlülü -mayıp/-meyip şekilleri kullanılmaktadır. Ancak olumsuz kullanım pek yaygın değildir bunun yerine -madan/-meden eki tercih edilmektedir. :

“Dışarı çıkmay**ıp** evde oturacaktı.”

“yemeğini yemey**ip** çıkıp gitmiş.” = “Yemeğini yemed**en** çıkıp gitmiş.”

3.2.1. Ekin Görevleri

Banguoğlu (2004: 429), bu eki ulama zarf-fiillerine dahil etmiş ve bu ekin, iki kılışın birbiri ardınca, veya aynı zamanda gerçekleşmesini gösterdiğini bildirmiştir.

Bayraktar (2000 : 100), “eklendiği fiili ikinci bir fiile bağlar. Bu fiil bazen esas cümlelerin yüklemi bazen de yan cümlelerin yüklemidir. Eklendiği fiile iki anlam katabilir: bağlaç yerine geçerek “ve” bağlacı gibi kullanılacağı gibi “-arak/-erek” anlamını katarak bağlandığı fiilin tarzını da bildirebilir.” açıklamasını yapmıştır.

Gencan (2001: 423), bu zarf fiili bağlama ulacı olarak değerlendirmektedir. Olumluluk açısından kendinden sonra gelen fiile ya da fiilimsiye uyduklarını belirtmiştir. Gencan eski metinlerde -p yapılı ulaçların -miş’li geçmiş zaman kipi yerine çekimlenerek kullanıldığı, -ıp ekinin eski metinlerde -üp, -üben, -übeni, -übenün şekillerinde de kullanıldığını örneklendirmiştir.

3.2.1.1. Zaman Ekleri Yerine Kullanılışı:

“Bağlı bulunduğu esas fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan bir hareketi karşılar. Bu kullanılış ile , şekilce, esas fiildeki kipin yerini dolduran ikame özelliği arka arkaya aynı şekil yapısındaki kiplerin tekrarını önlemek üzere, bir önceki fiilin çekim eki atılmış ve yerine -(y)Ip/-(y)Up zarf-fiil eki getirilmiştir (Korkmaz 2003 : 999).”:

3.2.1.1.1. Geniş Zaman Yerine Kullanılışı:

“Çağırıp hatunına şoylar, görelüm hanum ne şoylar: (DHOB s. 79)”
(gelir hatununa söyler...)

3.2.1.1.2. Görülen Geçmiş Zaman Yerine Kullanılışı:

“ne yirde gözel kıpdı-y-ise çeküp aldı (DHOB s. 83)”
(...çektı, aldı)

“ğafillüçe kıra başın alup kesdi (SKİY s. 114)”
(...aldı, kesti)

“Beyregi dahı getürüp kıpuz çaldırırılar-idi (KPOB s. 133)”
Gıce gündüz dimeyüp yorıdılar (KPOB s. 133)”

“Üç öpüp bir dişleyüp altun yüzügi parmağıña kiçürmedüm-mi (KPOB s. 149)”

“Beyrege dayalar kaftan geyürüp tonatdılar. (KPOB s. 149/150)”

“Kazan oğlını alup kara tağlar üzerine ava çıkdı (KBOU s. 157)”

“Boynı uzun bidevi geyigin alup yıkdıñ (KBOU s. 163)”

“na’ra urup haykırdı (KBOU s. 172)”

“Azrā’il basup kondı (DKOD s. 179)”

“Uçup geldi (DKOD s.180)”

“Gök yüzinden al kanatlı ‘Azrā’il uçup geldi (DKOD s. 181)”

“Ağça menüm göksümi basup kondı (DKOD s. 182)”

“Şağ esen varup gelesin didiler (KKOK s. 187)”

“Kān Turalıyı alup meydana getürdiler (KKOK s. 188)”

“Soñra Emen dirler-idi bir kişi altı kere varup hişarı alımadı (KKOY s. 200)”

“Çıkup geldi. (KKOY s. 205)”

“Aruz oğlanı alup ivine getürdi (BDGÖ s. 207)”

“Girü tutup getürdiler (BDGÖ s. 207)”

“Perri kıızı kanat urup uçdı (BDGÖ s. 207)”

“Aruz Koca dahı inüp depdi (BDGÖ s. 208)”

“Anası feryad idüp ağladı (BDÖB s. 209)”

“kālın Oğuz biglerin dahı kimini zebun idüp kimini şehid eyledi (BDGÖ s. 210)”

“Mağaranuñ kapusın alup bir ayağın kapunuñ bir yanına birin dahı bir yanına kodı (BDGÖ s. 212)”

“Bir bir gelüp kiçdi (BDGÖ s. 212)”

“Gerinüp söndi (BDGÖ s. 212)”

“Def ‘i Basat çoçı basup boğazladı (BDGÖ s. 212)”

“Kalan kâfirler bilüp meydanı şalıp kaçtı . (BOEB s. 224)”

“Akınçılar kâfirüñ ilin günin urup kızın gelinin esir ittiler. (BOEB s. 224)”

“Dönüp ivlerine geldiler. (BOEB s. 224)”

“kõrunuñ kapusın uvatdılar, atlarınıñ eyerin alup geyimlerin çıkardılar (UKOS s. 225)”

“Kaza beñzer kıızı gelini ağ çıkırap kara geydi (UKOS s. 226)”

“Çıkırap eline aldı (UKOS s. 231)”

“Gelüp yine ol koruya girdiler, yunduları taşra çıkdılar (UKOS s. 233)”
“Tavlunbaz urup yundları önlerine bıraktılar (UKOS s. 233)”
“Dereşam Şuyunu depüp kiçtiler (UKOS s. 233)”
“Çanlı kâfir elinden çartaşçuğın tartup aldı (UKOS s. 233)”
“Gelüp teküre haber virdiler (SKTO s. 234)”
“Hatun gelüp zindançıya kapuyı açdırdı (SKTO s. 235)”
“Vardılar, Çazanı kuyudan çıkarup getürdiler (SKTO s. 235)”
“Kilisesin yıkup mescid yaptılar (SKTO s. 242)”
“Çanlı kâfir elinden babasını tartup aldı (SKTO s. 243)”
“Çalın Oğuz iline gelüp çıkdı (SKTO s. 243)”
“Çaza beñzer kıızı gelini Çazana karşı gelüp elin öpdiler, ayağına düşdiler (SKTO s. 243)”
“desmalın eline alup ögür ögür ağladı (İOTO s. 250)”

3.2.1.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Yerine Kullanılışı:

“Kâfir gelüp oğlana şoylamış, görelüm niçe şoylamış (BOEB s. 223)”
(...gelmiş, söylemiş)
“Çadır Tañrı yol virmiş çıkup gelmiş (UKOS s. 226)”
(...çıkmiş, gelmiş)
“Eline alup burada şoylamış görelüm hanum ne şoylamış (SKTO s. 236)”

3.2.1.1.4. İstek Kipi Yerine Kullanılışı:

“Gelüñ varalum şol yigidi tutup getürelüm (DHOB s. 92)”
(...tutalım, getirelim)

3.2.1.1.5. Dilek-Şart Kipi Yerine Kullanılışı:

“Fir’ avun şişler yükleyüp yirden çıksa (SKTO s. 236)”
(...yüklese, yerden çıksa)

3.2.1.1.6. Emir Kipi Yerine Kullanılışı:

“Dedem Çorçut gelsün bu oğlana ad çosun, bilesinçe alup babasına varsun (DHOB s. 82)”
(...alsın, babasına varsın)

“Yanuña alup ava çıkğıl, kuş uçurup av avlayup oğluñı ohlayup öldüre görgil (DHOB s. 84)”

“bere çoban ırağnuñdan yaqınuñdan berü gelgil, baş indürüp bağır başğıl, biz kâfire selam virgil, öldürmeyelüm (SKİY s. 98)”

“kara kavurma pişürüp kırk big kızına iletüñ (SKİY s. 106)”

“kara kavurma idüp kırk big kızına iletün (SKİY s. 107)”

“İleyüñde düğün var düğüne varup ötgil (KPOB s. 140)”

“Kılıç çalup baş kesdüğüm görgil öğrengil (KBOU s. 159)”

“Bir dahı kimse yazı yirde yoldaş koyup kaçmaya didi (KBOU s. 162)”

“Altun ban ivüñe sürüp varğıl (KBOU s. 169)”

“Ayğır atum boğazlayup aşum virsün (KBOU s. 170)”

“Anam menüm için gök geyüp kara şarunsun (KBOU s. 170)”

“El kavşurup ol yigide selam virgil (UKOS s. 227)”

“Elin öpüp boynın kuçğıl (UKOS s. 227)”

“Yaraklı altmış adam seçüñ, varsunlar tutup getirsünler didi (UKOS s. 230)”

“Akındılı görklü şuyı delüp kiçüñ (İOTO s. 248)”

“Kazanuñ divanına çapup varuñ (İOTO s. 248)”

“Ağ çıkarp kara geyüñ (İOTO s. 248)”

3.2.1.1.7. Geniş Zamanın Rivayeti Yerine Kullanılışı:

“Hem ölülerimiz için virdüğümüz aşı ellerinden çeküp alup yir imiş (SKTO s. 235)”

3.2.1.2. -(y)ArAk Ekine Eş Değer Kullanılışı:

Up/-Üp’lü zarf-fiil , esas fiille aynı zamanda yapılan bir hareketi karşılar. Korkmaz (2003: 1001) bu durumda -(y)ArAk ekine eşdeğer bir işlev gördüğünü açıklar.

“Çağırup Dirse Hana şoylar (DHOB s. 86)”

(çağırarak...söyler)

“Böyle diğeç Qalın Oğız bigleri yüz göge tıtdılar, el kaldırup du’â eylediler, Allah Ta’âla saña bir oğul virsün didiler (KPOB s. 116/117)”

(...el kaldırarak dua eylediler)

“Vay bigüm artaş muradına maksudına irmeyen yaluñuz ardaş diyüp ağlaşdılar bögrışdiler (KPOB s. 130/131)”

“Vay alın Oğuzuñ imrençesi Han Beyrek diyüp zārı zārı ağladı (KPOB s. 131)”

“Ne siz kaluñ ne Beyrek alsuñ bir eski aftan virdüñüz benüm başum beynüm alduñuz diyüp vardı (KPOB s. 142)”

“Karmanup dört yanuña baduñ-mı ız (KPOB s. 148)”

“Oğlan uş yürekli olur, kaçup anasına gitmişdür didiler (KBOU s. 162)”

“Babasınuñ elin öpüp soylamış (DKOD s. 180)”

“Hırıldadup tatlu canum alur oldı (DKOD s. 180)”

“Hırladup canum alur oldı (DKOD s. 181)”

“Yigitleri an Turalıyı ögüp soylamış (KKOK s. 192)”

“Kāfiri öñine katup ovar (KKOK s. 195)”

“Selcen Hatun hal nidügin bilüp soylamış (KKOK s. 196)”

“İleri gelüp Selcen Hatunu kucaklayup barışmışlar (KKOK s. 197)”

“apaqların kaldırup yüzüme badı (KKOY s. 202)”

“Kalkup hoş al diyüp gitdi (İOTO s. 245)”

“Aruz araya muşhaf getürdi, hep bigler el urup and içdiler (İOTO s. 246)”

“Aruz akadı, karvayup Beyregüñ sakalını tutdı (İOTO s. 247)”

“Aruz ara polad öz ılıcın tartup Beyregüñ sağ uyluğın aldı (İOTO s. 248)”

-(y)Up’lu Zarf-fiilin bağı bulunduğ yan cümle ile asıl fiilin bulunduğu temel cümleinin öznesi genellikle aynıdır:

“ılbaş bir kaç adam ile binüp azanuñ tayısı Aruzuñ ivine geldi (İOTO s. 244)”

“ılbaş gelüp Aruza selam virdi (İOTO s. 244)”

“Taş Oğuz biglerine ağırlık idüp toyladı (İOTO s. 245)”

“Beyrek odasında yigitleri ile yiüp içer-idi (İOTO s. 246)”

“Taş Oğuz bigleri oturur-iken girüp selam virdi (İOTO s. 247)”

“Beyregi dahı bindürdiler, ardına adam bindürüp uçakladılar (İOTO s. 248)”

“Ulama zarf-fiilleri yüklemi oldukları iç cümleyi basitçe başcümleinin yüklemine bağı kılar (Banguoğlu 2004 : 428).”:

“Oğuz bigleri bir bir gelüp yığnağ olmağa başladı (DHOB s.78)”
“Altı perlü gürzini eline alup Kazanı çaldı (SKTO s. 241)”
“Süñiüsin eline alup at şaldı (SKTO s. 241)”
“Kazan at depdi, süñiüsin çeküp elinden aldı (SKTO s. 242)”
“Kazan burada çağırup oğlına şoylar (SKTO s. 242)”
“Cemi’si atdan inüp Kazanuñ elin öpdiler (SKTO s. 242)”
“Yidi gün yidi gice toy düğün idüp yime içme oldı (SKTO s. 243)”

3.2.1.3. Yüklemler Olarak Kullanılışı:

“Eski Anadolu Türkçesinde -p zarf-fiil ekli esas fiil, tur- fiilinin geniş zaman ekli şekli olan turur yüklemiyle veya turur yüklemindeki geniş zaman kipinin haploloji yoluyla kaybolması neticesinde meydana gelen -dur/-dür, -tur/-tür ekleriyle birleşir. Bu durumda, esas fiil asıl anlamını muhafaza ederken; -p zarf-fiil eki, turur yüklemi veya -dur/-dür, -tur/-tür ekleriyle birlikte, duyulan veya görülen geçmiş zamanda yapılan bir hareketi haber veren şekil ve zaman eki olarak görev yapar (Coşkun 1999 : 177).”

“Alçak yirde yapılıpudur Tañrı ivi Mekke görklü (DK s. 75)”
“Oğlı olanı ağ otağa kızıl olanı kızıl otağa konduruñ, oğlı kızıl olmayanı Allah Ta’āla karğayupdur, biz dahı karğaruz bellü bilsün dimiş idi (DHOB s. 78)”
“Oğlı kızıl olmayanı Allah Ta’āla karğayupdur, biz dahı karğaruz dimiş (DHOB s. 79)”
“Tañrı Ta’āla anı karğayupdur biz dahı karğaruz dimiş (DHOB s. 80)”
“Tañrı Ta’āla karğayupdur biz dahı karğaruz bellü bilgil didiler (DHOB s. 80)”
“Karşu yatan karlu kara tağlar karıyupdur otı bitmez (SKİY s. 111)”
“Karlu Karlu ırmaqları karıyupdur şuyı gelmez (SKİY s. 111)”
“Şahbaz şahbaz atlar karıyupdur kulun virmez (SKİY s. 111)”
“Mere kâfir Kazanuñ anası karıyupdur oğul virmez (SKİY s. 111)”
“Allah Ta’āla meni karğayupdur, bigler tacum tahtum için ağlaram, birgün ola düşem ölem yirimde yurdumda kimse kalmaya didi (KPOB s. 116)”
“Gördiler kim ol yigit kim baş kesüpdür kan döküpdür (KPOB s. 120)”
“Biñ aygır dileyüpdür kim kırsrağa aşmamış ola, biñ dahı buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ-de çoç dileyüpdür koyun görmemiş ola, biñ-de

kuyruksuz kulaksuz köpek diledi, biñ dahı haraça ıraça püreler diledi (KPOB s. 127)”

“Mere niye ağlarsız, biz bunı tanımazuz, adaklusına aparuñ görsün ol yahşı bilür, zirā ol diküpdür yine ol tanır didi (KPOB s. 132)”

“Meger senüñ ađañ yok olupdur (KPOB s. 138)”

“Yüregüñe ıaynar yağlar koyılıpdur (KPOB s. 138)”

“Kara bađruñ sarsılıpdur (KPOB s. 138)”

“Karısu yatan kara tağım yıkılıpdur (KPOB s. 140)”

“Kölgelüçe kaba ağacum kesilüpdür (KPOB s. 140)”

“Dünyelikde bir kardaşum alınıpdur (KPOB s. 140)”

“Kazan Bigden buyruk olupdur koñ otursun didi (KPOB s. 146)”

“Baş kesüpdür kan döküpdür çuldı alupdur ad kazanupdur (KBOU s. 155)”

“Baş kesüpdür kan döküpdür çuldı alupdur ad kazanupdur (KBOU s. 155)”

“Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturdığı yiri kılıcı-y-ile etmegi -y-ile alupdur mere sen baş mı kesdüñ kan-mı tökdüñ aç-mı toyurduñ yalınçak-mı tonatduñ didi (UKOS s. 225)”

3.2.1.4. ‘Durur’ Yüklemiyle Kullanılışı:

Hareketin devamlılığı ifade eder.

“Beli ağam Kazan , giceden bir kızu pişirüp-dururam, gel bu ağaç dibinde inelüm yiyelüm didi (SKİY s. 104)”

“Dünlügi altun ban ivlerümi getürüp-durursın (SKİY s. 110)”

“Ağır hazinem bol akçam getürüp-durursın (SKİY s. 110)”

“Kırk ince billü kız-ile Burla Hatunı getürüp-durursın (SKİY s. 110)”

“Kırk yigit-ilen oğlum Uruzı getürüp-durursın (SKİY s. 110)”

“Tavla tavla şahbaz atlarum getürüp-durursın (SKİY s. 110)”

“Katar katar develerüm getürüp-durursın (SKİY s. 110)”

“Karıçuk anamı getürüp-durursın (SKİY s.110)”

“Bayındır Hanuñ karşusunda Kara Göne oğlı Kara Budak yay tayanup turmuş-idi (KPOB s. 116)”

“Dede Korkut hay oğıl Karçar adama uş bögelek gibi buñludur, ol bir yavuz canavardur, hep bir yirde dirüp-duramam, gel gidelüm semizün al aruğın ko didi (KPOB s. 128)”

“Bağdı, gördi, kendünüñ deñiz kulumı boz aygır bunda otlanup turur (KPOB s. 136)”

“Menüm ağzuma sögüp-durur-idiñ doyamadum (KPOB s. 136)”

“Oğlı Uruz karşusunda yay söykenüp turur-idi (KBOU s. 154)”

3.2.1.5. Tekrar Gruplarında Kullanılışı:

Arka arkaya sıralandığı zaman bir oluşu betimler (Bozkurt 1999 : 337).

Esas fiildeki hareketin sürekliliğini veya art arda tekrarlanarak gerçekleşmesini ifade eder.

3.2.1.5.1. Aynı Zarf-Fiillerin Tekrarıyla Kullanılışı:

“İçüp içüp Ulaş oğlı Salur Kazanuñ alına şarabuñ itisi çıkdı (SKİY s. 95)”

3.2.1.5.2. Eş veya Zıt Anamlı Zarf-Fiillerin Tekrarıyla Kullanılışı:

“Yazılıp düzilüp gökden indi Tañrı ‘ilmi Kur’an görklü (G. s. 75)”

“Yanuña alup ava çıkğıl, kuş uçurup av avlayup oğluñı ohlayup öldüre görgil (DHOB s. 84)”

“Bu yaña Şöklı Melik kâfirler-ile şin şamdan yiüyüp içüp oturur-idi (SKİY s.105)”

“Yiyüp içüp otururlar-idi (KPOB s. 118)”

“Kırk yigit ilen yiüyüp içüp otururlar-idi (KPOB s. 129)”

“Beyrek apalaca gerdegi içinde yiüyüp içüp bi-haber oturur-idi (KPOB s. 130)”

“Deli Dumrul kırk yigit ilen yiüyüp içüp oturur-iken nagāhandan ‘Azrā’ il çıka geldi (DKOD s. 178)”

“Kazılık Kocayı karmalayup tutup kal’aya koydılar (KKOY s. 200)”

“Delük Evren altı perlü çomağı-y-ile at depüp gelüp yukarıdan aşığa kâfiri katı urdı (KKOY s. 204)”

“Bir gice yiüyüp içüp otur-iken şahinçi başına aydur (SKTO s. 234)”

3.2.1.6. Birleşik Fiillerde Kullanılışı:

“Dirse Han kalkubanı yirinden örü turup kırk yigidin boyına alup Bayındır Hanuñ şöhetine gelür-idi. (DHOB s.78)”

“Aşlanuñ elin gözedüp bir yumruk eyle urdı-kim (KKOK s. 191)”

“Bigler-ile yoldaş olup gitdiler (KKOY s. 203)”

3.2.1.7. Olumsuzluk Ekiyle Kullanılışı:

Olumsuz kullanımı -mayup şeklindedir. Olumsuzluk ekinin düz ünlülü olmasına rağmen ek yuvarlak ünlüsünü korumaktadır. Zarf-fiil olumsuzluk bakımından esas fiile bağlıdır.:

“dahı turmayup kaçdılar (SKİY s.99)”

“At üstinde eglenmeyüp yortan Kazan (KBOU s.173)”

“Delü Dumrul babasından yüz bulmayup sürdi anasına geldi (DKOD s.181)”

“Yir başmayup yorıyan selvi boylum (KKOK s. 197)”

“Yigitleri turmayup kaçdılar (KKOY s. 200)”

“Yine uyhusın yeñimeyüp yirine varıp yatdı (UKOS s. 230)”

3.2.1.8. Fiilimsilerin Önünde Kullanılışı:

-Ip zarf-fiil ekinin, Dede Korkut hikâyelerinde sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin önünde kullanımları tespit edilmiştir.

3.2.1.8.1. Sıfat-Fiillerin Önünde Kullanılışı:

Sıfat-fiillerin önünde kullanılarak aynı anda gerçekleşmiş eylemleri anlatır, nasıllık bildirir.

“Azup gelen kazayı Tañrı şavsun hanum hey (G. s. 75)”

“Ağzı açup öger olsam üstümüzde Tañrı görklü (G. s. 75)”

“Köñül virüp sevdüğüm (DHOB s. 86)”

“Paraşaruñ Bayburd Hışarından parlayup uçan Beyrek boz aygırına bindi (SKİY s. 96)”

“Şahbaz atlar gelüp içdüğü şu (SKİY s. 101)”

“Kızıl develer gelüp kiçdüğü su (SKİY s. 101)”

“Ağ koyunlar gelüp çevresinde yatduğı şu (SKİY s. 101)”

“Ağça koyun gördüğünde kuyruk çarpup kamaçılayan (SKİY s. 101)”

“Arkasını urıp berk ağıluñ ardın söken (SKİY s. 101)”

“Karma ögeç semüzin alup tutan (SKİY s. 102)”

“Kanlı kuyruk üzüp çap çap yudan (SKİY s. 102)”

“Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyı depüp alan (SKİY s. 112)”

“Hemid-ilen Merdin kal’asın depüp yıkan (SKİY s. 112)”

“Parasaruñ Bayburd Hisarından parlayup uçan.... boz aygırlu Beyrek çapar yetdi (SKİY s.113)”

“Kāfirleri it ardına bırağup horlayan, ilden çıkup Aygır Gözler Suyından at yüzdüren (SKİY s.113)”

“Vay göz açup gördüğüm (KPOB s. 132)”

“Köñül virüp sevdüğüm (KPOB s. 132)”

“Göz açup gördüğüm (KPOB s. 133)”

“Köñül virüp sevdüğüm (KPOB s. 134)”

“göz açuban gördüğüm, köñül virüp sevdiğim Banı Çiçek Yalançı oğlu

“Yaltaçuğa varur olmuş (KPOB s. 135)”

“Aygır virüp aldugum ağ tozlu katı yayum (KPOB s. 143)”

“Buğa virüp aldugum boğma kirişüm (KPOB s. 143)”

“Deñiz kibi kararup gelen nedür (KBOU s. 157)”

“Od kibi şılayup ilduz kibi parlayup gelen nedür (KBOU s. 157)”

“Kara deñiz gibi yaykanup gelen kāfirüñ leşkeridür (KBOU s. 158)”

“Gün kibi şılayup gelen kāfirüñ başında ışığıdır (KBOU s. 158)”

“Ilduz kibi parlayup gelen kāfirüñ cıdasıdır (KBOU s. 158)”

“Köñül virüp sevdüğüm (KBOU s. 163)”

“Pıçağ alup kanatlarum kıran Kazan (KBOU s. 173)”

“At üstinde eglenmeyüp yortan Kazan (KBOU s. 173)”

“Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyı kapup alan (KBOU s. 174)”

“Parasaruñ Bayburd Hisarından parlayup uçan (KBOU s. 174)”

“Köñül virüp sevdüğüm (DKOD s. 183)”

“Tatlu damağ virüp sorışduğum (DKOD s. 183)”

“Bir yaşduğda baş koyup emişdüğüm (DKOD s. 183)”

“Mancılığı ağır taşdan gızıldayup katı inen (KKOK s. 192)”

“Arı gölüñ ördüğün şakıyup alan (KKOK s. 192)”

“Kaba üyge dip yorur-iken tartup üzen (KKOK s. 192)”

“Karıncuğı aç olsa kalkup uçan (KKOK s. 192)”

“Kān Turalı bildi kim bu yağı basup tağıdan Selcen Hatundur (KKOK s. 196)”

- “Yir basmayup yorıyan selvi boylum (KKOK s. 197)”
- “Könül virüp sevdüğüm (BOEB s. 217)”
- “Akındulu görklü şuyı delüp kiçen (UKOS s. 231)”
- “Bişikde koyup gitdügüm karşıcuğum mısın (UKOS s. 232)”
- “Bişikde koyup gitdügün karşısuñam (UKOS s. 232)”
- “Paraşaruñ Bayburd Hişarından parlayup uçan (SKTO s. 241)”
- “Adahlusın ayruklar alur-iken tartup alan (SKTO s. 241)”
- “İki karşış bebegın öldürüp zelil gezen (SKTO s. 242)”
- “Kamçı şalup tiñdüren Kazan er-idüm (SKTO s. 236)”
- “Akup giden aru şudan abdest aldı (KBOU s.172)”
- “Karşı yatan kara tağdan aşup geldiğünde kiçdügünde (KPOB s. 140)”
- “Taşkun taşkun suları aşup geldiğünde kiçdügünde (KPOB s. 140)”

3.2.1.8.2. Zarf-Fiillerin Önünde Kullanılışı:

İp/-Up’lu zarf-fiil bir başka zarf-fiille yan yana olunca kendinden sonra gelen zarf-fiilin işlevini yüklenir (Korkmaz 2003: 1004).

- “Ahır zaman olup kıyamət kıpınça (G. s. 73)”
- “Kulağ urup diñleyende ümmet görklü (G. s. 75)”
- “Dizin basup oturanda hālāl görklü (G. s. 75)”
- “Yanaşup yola girende kara buğur görklü (G. s. 75)”
- “Bidevi atlar issini görüp okradukda (DHOB s. 78)”
- “İvden çıkup yorıyanda selvi boylum (DHOB s. 79)”
- “Bidevi atlar issini görüp okradukda (DHOB s. 85)”
- “Paralanup kazılık atumdan inmeyinçe (DHOB s. 87)”
- “Köl bud olup yir üstine düşmeyinçe (DHOB s. 87)”
- “Paralanup kazılık atumdan inmeyinçe (KBOU s. 165)”
- “Köl buğ olup yir yüzüne düşmeyinçe (KBOU s. 165)”
- “Kaçup gideriken Aruz Kocanuñ oğlançuğı düşmüş (BDGÖ s. 206)”
- “Başat altunlu günlüğın tiküp oturur iken gördiler ki bir hatun kişi gelir (BDGÖ s. 209)”
- “Yigenek oturup bigler ile soğbet ider-iken Kara Göne oğlı Budağ-ile uz düşmedi (KKOY s. 200)”
- “Av avlayup kuş kuşlayup gezer-iken (BOEB s. 220)”

3.2.1.9. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı:

Asıl eylemin nedenini, durumunu açıklayacak biçimde kullanımıyla “niçin, neden, nasıl” sorularına cevap verirler.

3.2.1.9.1. Neden, Sebep Bildiren Kullanılışı:

Asıl fiilin nedenini zarf-fiilde bulduğumuz kullanımlardır.

“... bunu görüp hep atdan indiler” Attan neden, niçin indiler? = Bunu görüp (gördüğü için) indiler.

“Bunu işüdüp ...ağ çıkardı kara geydi” Niçin kara giydi? = Bunu işitip (işittiği için) kara giydi.

“Bunu işüdüp Kıyan Selçük oğlu Delü Dunder ağ çıkardı kara geydi (KPOB s. 131)”

“Bunları görüp teküre geldi (KBOU s. 157)”

“Bu haberi işüdüp vardı teküre haber virdi (BOEB s. 219)”

“Yine uyhusın yeñimeyüp yirine varup yatdı (UKOS s. 230)”

“Koca işüdüp şad oldı (UKOS s. 233)”

“Taş Oğuz bigleri bunu görüp hep atdan indiler (İOTO s. 250)”

3.2.1.9.2. Durum Bildiren Kullanılışı:

Zarf-fiil asıl eylemin durumunu, nasıllığını açıklar, “nasıl” sorusuna cevap verir.

“...şad olup sevindiler” Nasıl sevindiler? = Şad olup

“Baş indirüp selam virdiler” Nasıl selam verdiler? = Baş indirip

“Kıralın Oğuz bigleri bunu işitdiler, şad olup sevindiler (KPOB s. 117)”

“Baş indirüp selam virdiler (KPOB s. 120)”

“Kıarvaşdılar, iki pehlivan olup birbirine şarmaşdılar (KPOB s. 123)”

“Kız dahı urğan getürüp Beyregi hişardan aşığa şalındurdı (KPOB s. 135-136)”

“Hay ne oturursın, itüñi avlatmayan, çetüğüñi mavlatmayan alplar başı Kıazan oğlançuğı ile serhoş olup yaturlar didi (KBOU s. 157)”

“Yağa tutup kâfir-ile uğraşayım senüñ-içün (KBOU s. 159)”

“Ala yılan olup meni şoksun (DKOD s. 183)”

“Kuyruğundan üç kerre götürüp yere saldı (KKOK s. 189/190)”

“Pıçak çıkarp derisini yüzdi (KKOK s. 190)”

“Etin meydanda koyup derisini tekürüñ öfine getürüp aydur (KKOK s.190)”

“Aşlanuñ elin gözedüp bir yumruk eyle urdı-kim (KKOK s. 191)”

“Kāfir tekür karmalayup zarb itdi (KKOY s. 203)”

“Tundarı depere tutup çaldı (KKOY s. 203)”

“Tekür karmalayup elinden çomağın aldı (KKOY s. 204)”

3.2.1.9.3. Tasvir Fiili Niteliğinde Kullanılışı:

-(y)Ip/-(y)Up’lu zarf-fiil ile bağılı bulunduğu esas fiil arasındaki hareket ve zaman yakınlığı, bazen bunlara eylemce kaynaşmış bir tasvir fiili niteliğini kazandırır (Korkmaz 2003: 1002). Bu durum daha çok zarf-fiilin dur-, git-, kal- gibi tasvir niteliğindeki yardımcı fiillerle birleşmesinde görülür.

“Oğlan geyigi kovar-iken babasınıñ öñinden gelüp gider-idi (DHOB s. 85)”

“babasınıñ ardınca yortup gitdi (DHOB s.91)”

“Çevre alup gitdiler (KKOY s. 203)”

3.3. {-(y)I}

Deny (1941: 839), eklerin tarz, durum ifade ettiklerini ve -arak/-erek eklerinden daha kuvvetli anlamları olduklarını belirtmiştir.

Gabain (1988: 85), Eski Türkçede -u/-ü ile yapılan zarf-fiillere daha fazla rastlandığını, -ı/-i eklerinin ise istisna olarak bulunduğu görüşündedir.

Çağatay (1948: 33-36), -ı/-i/-u/-ü eklerini -a/-e ekleriyle birlikte inceleyerek, Eski Osmanlıca vokalizasyonuna göre -i olan zarf-fiillerin nadir rastlanan şekiller olarak ancak yardımcı fiille birleşik fiil teşkil eden kelimelerde mevcut olduğunu söylüyor; örneğin, kaliver, biliver. -a/-e ekleri ile fonksiyon bakımından pek çok lehçelerde birbirlerinin yerlerini tuttuklarına göre -ı/-i ekleri Zarf-fiil özelliklerini kaybederek bazı edatlarda kalmıştır (dolu, beri vs.). Çağatay, -u/-ü eklerinin Eski Türkçede -gu/-gü eklerinden geldiği kanısındadır.

Ergin de Türkçede eskiden beri kullanılan bu ekin bugün yalnız birleşik fiillerde kaldığını belirtmektedir: “Vokal gerundiumların gelişme seyriinde Batı Türkçesi -a/-e’ye doğru gitmiş, önceleri -i/-u/-ü olan gerundiumlar sonradan -a/-e’ye dönmüştür: di-y-ü – di-y-e, becer-i bil – becer-e bil misallerinde olduğu gibi.-i/-u/-ü gerundiumu eskiden tek başına veya tekrar şeklinde zarf olarak da bol bol kullanılmakta idi. Eski Anadolu Türkçesindeki utan-ı, kızar-ı, iste-y-ü, sevin-ü sevin-ü, işid-ü işid-ü, ağla-y-u ağla-y-u, misallerinde olduğu gibi.Bu şekiller bugün ağızlarda da geniş ölçüde yaşamaktadır (Ergin 1982: 340).” Ergin, ayrıca bu eklerin eskiden vokal uyumunun dışında kalmasını dikkat çeken bir hususiyet olarak görüyor ve düz fiillere de ekin yuvarlak şekilleriyle geldiğini ifade ediyor.

Azeri dilbilimci Mirzezade (1962: 177) bu ekleri -yu/-yü olarak kabul ediyor. Türkiye Türkçesinde sadece birleşik fiillerde yaşayan ek tek başına kullanımlarda, ikileme kurma göreviyle kullanımlarda düşmüştür. Eski Anadolu Türkçesindeki -(y)U ekinin yerini bugün Türkiye Türkçesinde -(y)A eki almıştır.

3.3.1. Ekin Görevleri

Hâl zarfı olarak kullanılan zarf-fiiller oluştururlar. İkilemeler kurarlar. Yardımcı fiil kurmada görev yaparlar.

3.3.1.1. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı:

“-arak, -mak suretiyle” anlamlarında, tarz ifade eden hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır:

“ne gelür-ise benüm şağırma gelsün diyü elin götine urur (DK s. 77)”

“Kazan köpegi kovalayı Karaça Çobanuñ üzerine geldi. (SKİY s. 102)”

“Ağa diyü ne ağlarsın ne buzlarsın (KPOB s. 138)”

“Baba diyü ağlatdılar, ana diyü buzlatdılar (KBOU s. 162)”

“karşulayu ol ere vardum (KKOY s.202)”

“Av avlayu gezer-iken önînden bir paralu geyik çıkdı (BOEB s. 218)”

3.3.1.2. Nesne Olarak Kullanılışı:

‘Diyü’ cümleinin kendinden önceki parçasını esas fiile bir nesne ilişkisi ile bağlar.

“koñşı haqqı Tañrı haqqı diyü söyler” Ne söyler? =diyü söyler.

“Hem oğluñ geldi diyü Aruza muştuladı” Ne muştuladı? =..... diyü muştuladı.

“koñşı haqqı Tañrı haqqı diyü söyler (DK s. 77)”

“Hem oğluñ geldi diyü Aruza muştuladı (BDGÖ s. 210)”

Bu zarf-fiil “-mak surtiyle, -Aarak” anlamlamındaki olağan işlevleri yürüttüğünde, ya konuşanın bir görüşüne bir düşüncesine atıf yapmakta yahut da başkasından aktarılan bir sözden sonra gelmektedir (Korkmaz 2003: 999).

“kāfirler Qazan eyü and içdi diyü sevindiler (SKTO s. 240)”

“Qazana men āşi olmazam diyü and içdi, şoyladı (İOTO s. 247)”

“Yataçak yir-mi bulduñ yurt-mı bulduñ noldı saña diyü çağırdı (KKOK s. 194)”

3.3.1.3. Sebep-Sonuç Bildiren Kullanılışı:

Sebep ve sonuç ayırtısıyla önermeleri birbirine bağlar (Gencan 2001: 438).

“Hem oğluñ geldi diyü Aruza muştuladı (BDGÖ s. 210)”

“kāfirler Qazan eyü and içdi diyü sevindiler (SKTO s. 240)”

3.3.1.4. Yardımcı Fiillerde Kullanılışı:

-Ip zarf-fiil ekinin, Dede Korkut hikâyelerinde tezlik, yeterlik ve süreklilik anlamlı yardımcı fiillerde kullanımını tespit edilmiştir.

3.3.1.4.1. Tezlik Fiilinde Kullanılışı:

3.3.1.4.1.1. -ı ver-

“Gelüp meydan ortasında koyu virdiler (DHOB s. 81)”

“Buğayı koyı virdiler (DHOB s. 81)”

“Koyu virün didi (DHOB s. 92)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 93)”

“Eylendi yorıyu virdi (SKİY s.105)”

“Yorıyu virdi, kırk ince billü kızuñ içine girdi (SKİY s. 108)”

“Oğuzda kimün kıziñ alı vireyin didi (KPOB s. 124)”

“Baba maña bir kız alı vir kim men yirümden tırmadın ol tırmah gerek (KPOB s. 124)”

“Dahı aldı yorıyu virdi (KPOB s. 138)”

“kaftanı şıyırdı götürdi kızlaruñ üstine atı virdi (KPOB s.142)”

“Eli bağlu boynı bağlu yüzi üzerine şalup aldılar, yorıyu virdiler (KBOU s.162)”

“Mere buđañuzı koynu virüñ gelsün didi (KKOK s. 189)”

“Buđanuñ zencirin aldılar, salı virdiler (KKOK s. 189)”

“Kañ Turalı mere kâfir aşlañı koynu vir gelsün didi (KKOK s. 190)”

“Aşlanı koynu virdiler, sürdi geldi (KKOK s. 190)”

“Kañ Turalı bir kepenegi kaapağına tıladı, aşlanuñ pençesine şunu virdi (KKOK s.190)”

“Yularun şıyırup salı virdiler (KKOK s. 191)”

“Tıtsak olan Kaızılık Kocayı salı virmişler (KKOY s. 205)”

“Oğuzı salı virmedi (BDGÖ s. 209)”

“seni koynu virelüm var git didiler (UKOS s. 230)”

“seni koynu virelüm var git didiler (SKTO s. 235)”

“bu yağıyı üzerümüzden ayırur iseñ seni koynu virelüm didiler (SKTO s. 240)”

“Ağça yüzlü görklümi oğlına alı virsün (İOTO s. 249)”

3.3.1.4.1.2. -ı gör-

“Ođluñ seni öldürmedin sen ođluñı öldürü görgil didiler(DHOB s. 85)”

“Mere çoban kañnuñ açıkmamış-iken gözün kañarmamış-iken bu ağacı koparı gör yohsa seni bunda kañtlar kañlar yir didi (SKİY s.105)”

3.3.1.4.2. Yeterlik Fiilinde Kullanılışı:

3.3.1.4.2.1. -ı bil-

Dede Korkut hikâyelerinde sadece olumsuz kullanımı tespit edilmiştir.

“Gördi beceri bilmez (KPOB s.128)”

3.3.1.4.3. Süreklilik Fiilinde Kullanılışı:

3.3.1.4.3.1. -ı gel-

- “Kın Turalı yirinden turı geldi, apul apul yorıdı (KKOK s. 188)”
- “Kalkubanı Kın Turalı yirüнден turı geldün (KKOK s. 191)”
- “Ala tañ-ile yirüнден turı geldüñ (KKOK s. 195)”
- “Kıyan Selçük oğlu Delü Tundar yirinden turı geldi (KKOY s. 203)”
- “Basat kaçıyup yirinden turı geldi (BDGÖ s. 215)”
- “Kalkubanı yirüнден turı geldüñ (BOEB s. 217)”
- “Kalkubanı yirüнден turı geldüm (BOEB s. 218)”
- “Kalkubanı yirüнден turı geldüñ (BOEB s. 218)”
- “Kalkubanı yirüнден turı geldüm (BOEB s. 219)”
- “Kalkubanı oğul yirüнден turı geldüm (BOEB s. 220)”
- “Kalkubanı oğul yirüнден turı gelgil (BOEB s. 220)”
- “Yaradan haqqı-y-içün turı gelgil (UKOS s. 231)”
- “Kalkubanı Kızan Han yirinden turı geldi (İOTO s. 245)”
- “Turı gel yukaru didiler (İOTO s. 250)”

3.3.1.4.3.2. -I tur-

- “Kalkubanı Dirse Han senüñ oğluñ yirinden örü turdu. (DHOB s. 84)”
- “Kalkubanı yirüнден örü turğıl (DHOB s. 84)”
- “Dirse Han yirinden örü turdı (DHOB s. 85)”
- “Yumurlanup yirinden örü turdı (DHOB s. 86)”
- “Kalkubanı yirüнден örü turduñ (DHOB s. 86)”
- “hanum oğul kalkubanı yerüнден örü turğıl (DHOB s. 91)”
- “Buğaç Big yirinden örü turdı (DHOB s. 91)”
- “Vākı’asından sermürdi örü turdı (SKİY s. 97)”
- “Sermürdi örü turdı (SKİY s. 99)”
- “Pay Piçen Big dahı yirinden örü turdı (KPOB s. 117)”
- “yumurlanup yirinden örü turdı (KBOU s. 162)”
- “Kalkubanı yirüнден örü turduñ (KBOU s. 163)”
- “Kıanlı Koca sevini kıvanı örü turdu (KKOK s.185)”
- “Kın Turalı örü turdu (KKOK s. 192)”
- “Kın Turalı sermürdi oyandı örü turdu (KKOK s. 194)”

“K̄an Turalı sermürdi oyandı, örü turdı (KKOK s. 194)”

“Kalkubanı yirümden örü turdum (KKOK s. 202)”

“Kalkubanı yirümden örü turdum (KKOY s. 202)”

“Begil örü turdı (BOEB s. 218)”

“Kalkubanı yirüñüzden örü turuñ (BOEB s. 219)”

“Örü turdı (UKOS s. 228)”

“Yigitlerüm yirüñüzden örü turuñ (İOTO s. 248)”

3.3.1.4.3.3. -ü git-

“git” yardımcı fiili ile süreklilik ifade eden tasvir fiilleri oluşturur:

“bidevi ata binüp oğlançuğın isteyü gitdi (DHOB s. 88)”

3.3.1.4.4. İkileme Kurma Göreviyle Kullanılışı:

İkileme kurma göreviyle “tasvir fiilleri” olarak kullanılır:

“Geli geli yurdınuñ üzerine geldi (SKİY s. 100)”

“Bay Püre Big bunları gördiginde āh eyledi, başından aklı gitdi, destmalın eline aldı, bögürü bögürü ağladı (KPOB s. 116)”

“Beyrek kalktı ağlayu ağlayu kırk yigidiñ yanuna geldi (KPOB s. 134)”

“Böyle digeç kırk yigidi kaba şarukların götürdiler yire çaldılar, bögürü bögürü ağlaştılar, zārılık kıldılar (KPOB s. 135)”

“Gelü gelü Kazana yakın geldi (KBOU s.173)”

3.4. {-A}

-a/-e zarf-fiil eki, Eski Türkçe devresi başta olmak üzere (Gabain 1988: 85), Türkçenin her sahasında görülmektedir.

Şirinova, Baskakov (1952: 465)’un -a(y)/-e(y) eklerinin menşeyini tarihi gelecek zaman eki -gay-gey/-kay-key ekine dayandırdığını (Şirinova 2001: 17) aktarır.

Eski Anadolu Türkçesinde -a/-e zarf-fiilinin canlı ve zamana bağlı olmadığını belirten Çağatay (1978: 241), bu ekin, tamamlanmakta olan bir işi, onun tarzını ifade ettiğini, Eski Anadolu Türkçesinde kimi zaman -u/-ü şeklinde de görülebildiğini belirtmiştir.

Dede Korkut'ta ekin -ı/-i, -u/-ü şeklinde kullanımları tespit edilmiştir:

“Geli geli yurdınuñ üzerine geldi (SKİY s. 100)” = gele gele

“... bögürü bögürü ağladı (KPOB s. 116)” = böğüre böğüre

“...ağlayu ağlayu kırk yigidüñ yanuna geldi (KPOB s. 134)” = ağlaya ağlaya

“...bögürü bögürü ağlaşdılar, zārılık kıldılar (KPOB s. 135)” = böğüre böğüre

“Gelü gelü Kazana yakın geldi (KBOU s.173)” = gele gele

3.4.1. Ekin Görevleri

Bugün bu ekle yapılmış gerundiumlar tek olarak kullanılmazlar. Ancak tekrar şeklinde kullanılarak zarf vazifesini görürler. Bugün çık-a (gel) gibi çok nadir misallerde bu gerundiumun tek olarak kullanıldığı da görülür (Ergin 1982: 339).

Banguoğlu (2004: 430), -a/-e eklerini hâl-zarf fiilleri adı altında inceleyerek, bu eklerin dilimizde donuk zarflar bıraktığı, tek olarak kullanımının daraldığı ve ikileme zarfları olarak kullanıldığını göstermektedir.

3.4.1.1. İkileme Kurma Göreviyle Kullanılışı:

-a/-e zarf-fiil ekleri tekrar olunan eylemi bildirir. Eski Anadolu Türkçesinde ikileme kurma görevinde kullanımı yaygınlaşmıştır:

“Bir külek yoğurd gözler, toyınça tıka başa yir (G. s.76)”

“ Üñüm añlañ bigler sözüñ diñleñ bigler, yata yata yanımız ağrıdı (SKİY s. 95)”

“ tura tura bilümüz kırıldı (SKİY s. 95)”

“Geli geli yurdınuñ üzerine geldi (SKİY s. 100)”

“Çobanı bir ağaca sara sara möhkem bağladı, eylendi yorıy virdi (SKİY s. 105)”

“Döne döne savaşayın döne döne çekişeyin (KBOU s.159)”

“Dimez olsañ yana göyine qarğaram Kazan saña didi (KBOU s.161)”

“Ol gün cılasun big erenler döne döne savaşdı (KBOU s.161)”

“Dimez olsañ yana göyine qarğaram Kazan saña didi (KBOU s.166)”

“Serpe serpe meydanda kılıçlaşdılar (BOEB s.223)”

3.4.1.2. Kalıcı Sözcükler Türetmesi:

Kalıcı sözcükler yapma görevinde kullanılır:

“Zarf kalıplaşması, zarf-fiil eklerinin üzerindeki eklendikleri fiillerle kalıplaşarak zarf ya da edat olarak kullanımlarıdır. Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan edatların bir çoğu bu yolla yapılmıştır (Bayraktar 2000: 119).”

Bayraktar (2000: 121) -a/-e ekinin Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış eserlerde degre ‘çevre, etraf’, irta ‘sabah, erken’, dapa ‘e doğru’, öte ‘önce’, koşa ‘çift’, çevüre, ‘etraf, çevre’ sözcüklerinde kalıplaştığını ifade etmiştir.

“Dedem Korkut öteden berü geldi (KPOB s.125)”

“Çevre aldılar (SKTO s.242)”

3.4.1.3. Yardımcı Fiillerde Kullanılışı:

-A zarf-fiil ekinin, Dede Korkut hikâyelerinde tezlik, yeterlik ve süreklilik anlamlı yardımcı fiillerde kullanımı tespit edilmiştir.

3.4.1.3.1. Tezlik Fiilinde Kullanılışı:

3.4.1.3.1.1. {-A} gör-

“oğluñı ohlayup öldüre görgil (DHOB s. 85)”

“Paraşaruñ Bayburt Hişarından uça görgil (KPOB s. 134)”

“Ap alaca gerdegüñe gele görgil (KPOB s. 134)”

3.4.1.3.2. Yeterlilik Fiilinde Kullanılışı:

3.4.1.3.2.1. {-A} bil-

“naşibinden artuğın yiye bilmez (G. s.73)

“Sarp yorır-iken kızılık ata nāmert yigit bine bilmez, bininçe binmese yig (G. s. 74)”

“Bu kızı istemege kim vara bilür (KPOB S. 125)”

“Virse dahı senüñ yirüñ tuta bilmez (KBOU s.172)”

“Canımı kıya bilmen bellü bilgil (DKOD s.181)”

“Yaman yire varmışsın vara bilmen (DKOD s.182)”

“Canımı kıya bilmen bellü bilgil (DKOD s.182)”

3.4.1.3.2.2. {-A} gel-

“Böyle diğec hanum ol nāmerdlerüñ yigirmisi dahı çıkā geldi (DHOB s. 84)”

“Oğlanuñ anası oğlanuñ üstine çapup çıkā geldi (DHOB s. 88)”

“azğun dinlü kızğun dillü kâfir çıkā geldi (KBOU s.157)”

“Deli Dumrul kırk yiğit ilen yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan ‘Azrā’il çıkā geldi (DKOD s. 178)”

“Ol mahalda Kān Turalınuñ babası anası çıkā geldi (KKOK s.194)”

3.4.1.3.3. Süreklilik Fiilinde Kullanılış:

3.4.1.3.3.1 {-A} dur-

“Hak yanduran çırağūñ yana tursun (DHOB s.95)”

3.4.1.3.3.2. {-A} kal-

“Bezirganlar ardından baka kaldılar (KPOB s.120)”

3.4.1.3.3.3. {-A} git-

“Kova gittiler, yetmediler, döndiler (KPOB s. 137)”

3.4.1.4. Sıfat Görevinde Kullanılış:

-mez sıfat-fiil ekiyle grup oluşturarak sıfat görevini üstlenir:

“döne bilmez Dülek Evren gelsün (İOTO s. 245)”

3.4.1.5. Hâl Zarfı Olarak Kullanılış:

Eklendiği fiilin ön ya da art ünlülü olmasına göre -a/-e biçimlerinden biri olarak eklenen bu zarf-fiil eki eklendiği fiili cümlemin yüklemine bağlar. Yüklem tarzını bildirir:

-a/-e zarf-fiil eklerinin ifade ettiği eylem, bağlı olduğu fiildeki eylemle aynı zamanda gerçekleşir:

“Döne döne savaşayın döne döne çekişeyin (KBOU s.159)”

“Kuça kuça ata-y-ile oğul görüşdi (KBOU s.176)”

3.5. {-GAÇ}

Demirçizade (1959: 112), -gaç ekini -cak ekinin değiştirilmiş şekli olarak kabul ediyor.

“-ıcak ve-ınca eklerinin fonksiyon bakımından eşanlamlısı olan -gaç/ -geç ekleri, Eski Anadolu Türkçesinin sonları ile Osmanlı Türkçesinin başlarında Azeri Türkçesinde görülen bir ektir (Şirinova 2000: 36).

Bayraktar (2000: 126), ekin Eski Anadolu Türkçesinde kullanımdan düşmeye başladığını ifade ederek “tek kullanımı Azeri Türkçesi özelliği gösteren Dede Korkut Kitabı’nda tespit edilmiştir.” açıklamasını yapmıştır.

Şirinova (2001: 36-37) “19. yüzyılın ilk yarısına kadar hem tarihi belgelerde, hem halk dilinde kullanılan bu ekler bugün artık kullanılmıyor. Kullanıştan düşen -gaç/-geç ekleri yerini önce -cağ/-cek, daha sonra da -ınca/-ince eklerine bırakmıştır.” demektedir.

“Eski Anadolu Türkçesinin sonları ile Osmanlıcanın başlarında Azeri sahasında görülen bir gerundium ekidir (Ergin 1982: 346).”

3.5.1. Ekin Görevleri

Zaman anlamlı zarf-fiil ekleri oluşturur.

3.5.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

Eklendiği fiili “-ınca/-ince” anlamını vererek cümlenin yüklemine bağlar, böylece yüklem zamanını bildirir:

“Böyle digeç hanum ol nāmerdlerüñ yigirmisi dahı çıka geldi (DHOB s. 84)”

“Böyle digeç Dirse Han hatunına cavab virmedi (DHOB s. 87)”

“Böyle digeç oğlanuñ kulağına ses tokındı (DHOB s. 89)”

“Böyle digeç kırk ince kız yayıldılar tağ çiçegi divşürdiler (DHOB s. 90)”

“Anlar eyle digeç at ağızlu Aruz Koca iki dizinüñ üstine çökdi (SKİY s. 96)”

“Böyle digeç Kazan aydur (SKİY s. 100)”

“Çoban böyle digeç Kazan āh itti (SKİY s. 103)”

“Kazan Big böyle digeç çoban aydur (SKİY s. 103)”

“Çoban böyle digeç Kazana qahir geldi, aldı yorıyu virdi (SKİY s. 104)”

“Böyle digeç Kazan aydur (SKİY s. 104)”

- “Oğlan böyle digeç buldur buldur gözinüñ yaşı revan oldı (SKİY s. 107)”
- “Böyle digeç anasınun kararı kalmadı, yorıyı virdi, kırk ince billü kızun içine girdi (SKİY s. 108)”
- “Böyle digeç Karaçuk Çobanuñ acığı tutdı, tudakları tepserdi (SKİY s. 111)”
- “Böyle digeç Kalın Oğız bigleri yüz göge tutdılar (KPOB s. 116/117)”
- “Böyle digeç bazirganlar saht oldı (KPOB s. 119)”
- “Dede Korkut böyle digeç Delü Karçar aydur (KPOB s. 126)”
- “Böyle digeç, yarımasun, yarçımasun, Yalançı oğlu Yartaçuk aydur (KPOB s. 131-132)”
- “Böyle digeç kırk yigidi kaba şarukların götürdiler yire çaldılar, böğürü böğürü ağlaşdılar, zārılık kıldılar (KPOB s. 135)”
- “Böyle digeç, kız Beyregi ‘aşıklamış-idi, aydur (KPOB s. 135)”
- “Böyle digeç Beyrek yayı aldı çekdi (KPOB s. 143)”
- “Böyle digeç Kazan Big aydur (KPOB s.145)”
- “Böyle digeç kız tanıdı, bildi-kim Beyrekdür, cübbesi-y-ile, çuhası-y-ile Beyregün ayağına düşdi (KPOB s. 149)”
- “Anası oğlanun böyle digeç Kazanuñ ‘aklı başından gitdi (KBOU s.166)”
- “Böyle digeç ‘Azrā’ ilün acığı tutdı (DKOD s. 178)”
- “Böyle digeç ‘Azrā’ il geldi (DKOD s. 182)”
- “Böyle digeç erenler evreni Kan Turalı yirinden tırdı (KKOK s.185)”
- “Dede Korkut böyle digeç Depegöz aydur (BDGÖ s.209)”
- “Böyle digeç oğlan ağladı, melul oldı. (SKTO s. 239)”

3.6. {-(y)In}

Bayraktar (2000: 126), Korkmaz’ın ekin yapısı hakkındaki açıklamasını aktarır: “-n: Türkçede zarf ve daha çok edat haline gelmiş bulunan kelimelerin bir kısmı aslen -n eki ile yapılmış zarf-fiillere irca edilebilmektedir. Gerçi Moğolcada hâlâ da işlek olan ek, Türkçede bugün zarf-fiil eki olarak genellikle kullanılmamaktadır. Ancak gerek eski Türkçede gerek daha sonraki tarihi metinlerde ve bugünün bazı lehçelerinde, -n ekinin hal gösteren zarf-fiiller yaptığına işaret eden seyrek örnekler vardır (Korkmaz 1994: 68)”

Canpolat (1965 : 26), “-u/-ü ‘zarf-fiil eki’ + -n ‘vasıta eki’ açıklamasını yapar.

Ek Türkiye Türkçesinde bencileyin, sencileyin, sabahleyin, öğlenleyin, akşamleyin ve degin “kadar” edatında yaşamaktadır, bunun dışında kullanımı yoktur:

“Sabaha de \dot{g} in oturup yazımı bitirdim.”, “Çocuklar akşama de \dot{g} in kapıda top koşturdular.”, “Sabahleyin yeni umutlarla açardı gözlerini .”, “Herkez öğleleyin nereye gideceğini düşünüyordu.”

3.6.1. Ekin Görevleri

Canpolat (1982: 257), benzerlik edatları ve ekleri başlığıyla “+cılayın/+cileyin ve +layın/+leyin ekleri vardır” açıklamasını yapmıştır:

İsim kökenli sözcüklere {-IA} isimden fiil yapma ekinin üzerine gelir ve eklendiği sözcüğe ‘gibi’ anlamı katar.

“Kazılık Koca kal’aya yetdügünleyin cenge başladı (KKOK s. 199)”

“Kazılık Koca anı gördügünleyin yıl gibi yetdi (KKOK s. 199)”

3.7. {-GIncA}

Eski Türkçeden beri görülen ve zaman anlamı ifade eden bir zarf-fiil ekidir. Eklendiği fiillere ‘dığı zaman’ anlamını vermektedir. ‘kadar, dek, de \dot{g} in’ edatları ile kullanıldığında datif eki alır ve ‘ıncaya kadar’ anlamını verir.

Ekin yapısı konusunda Gabain (1988: 87), Eski Türkçede bu eklerin -gınça/-ginçe, nadiren -kınça/-kinçe şeklinde geçtiğini, fiilden ad yapan -g eki ile +ı iyelik ve +ça eşitlik durumu birleşmesinden (<-g+ı+n+ça) oluştuğunu açıklıyor.

Çağatay (1978: 249)’ın konuyla ilgili makalesinde bu zarf-fiil ekinin eski kullanımı ile ilgili olarak, -gınça/-ginçe/-kınça/-kinçe şekilleri verilmiş, bazı dilcilerin görüşleri sunulmuştur. Buna göre: Bang, bu ekte -gan-ça yani -gan ‘sıfat-fiil eki’ ile -ça ‘eşitlik eki’ nin birleşmesi görüşünü sunmuştur. Bang, (-IncA) zarf-fiil ekinin -g’nin yumuşamasıyla <-gança meydana gelmiş olacağını eleştirir ve a:i ünlü değişmesinin bu görüşü desteklemeyeceğini savunur. Brockelmann ise, ekin, ‘datif eki’ ile -ça ‘eşitlik eki’ nin birleşmesiyle zaman isimlerinden (kısaça, ahşamgaça) bir zarf yaptığını sonradan bu ek pronominal -n ‘zamir eki’ olarak fiillerin isimlerine de geçmiş olabileceğini düşünmüştür. Çağatay, bu ekin -in ekinden türemiş kabul

edilebileceğini, sıfat-fiil tarzı sözcükler yaptığını ama yeni lehçelerde canlı olmadığını belirtir.

Korkmaz (2003: 1004), ekin yapısıyla ilgili olarak şu açıklamayı getirmiştir: “Eski Türkçenin -gInçA zarf-fiilindeki ses değişimleri ile oluşan bu zarf-fiil, Türkiye Türkçesine uzanan tarihi gelişme sürecinde, ön ses g-‘sini kaybederek ve dudak benzeşmesine de uğrayarak -(y)IncA/-(y)UncA biçimine girmiştir.”

Ergin (1982: 342), Eski Türkçede eklerin -gınça/-ginçe olduğunu, dolayısıyla da eklerin -gın/-gin yapım ekleri ile -ça/-çe eşitlik eklerinin birleşmesinden oluştuğu görüşünü savunuyor. Ergin’e göre Batı Türkçesine ek -ınça/-inçe şeklinde geçmiş ve Eski Anadolu Türkçesinde de uzun süre bu şekilde kullanılmıştır. Sonradan Osmanlıcada c’li şekle sokularak ve vokal uyumuna bağlanarak bugünkü şekiller ortaya çıkmıştır.

Türkiye Türkçesinde eklendiği fiillere yalnızca “-dığı zaman” anlamını vermektedir. Günümüzde ekin “-ıncaya kadar” anlamı kullanılmamaktadır.

Bayraktar (2000: 136) ekin Türkiye Türkçesinde -ıncA/-ince, -unca/-ünce olmak üzere dört biçimiyle kullanıldığını “-ıncaya kadar” anlamını sağlamak için ekin üzerine datif ekinin getirildiğini, kadar, dek, değin edatlarının eklendiğini bildirir.

“Ödevlerini yapınca dışarıda oynayabilirsin.”, “Sen birden gelince yapacağım her şeyi unuttum.”, “Yazdıklarımı okuyunca bazı yerlerde yaptığım hataları daha net gördüm.”, “Dedesini ölünce tüm miras küçük toruna kalmıştı.”, “Bu belayı başımdan savıncaya kadar neler çektim ben bilirim.”, “Bu evi temizleyinceye kadar canım çıktı.”, “Çocuklar büyüyünceye dek buradan ayrılamazdık.”, “Bu aşk ölünceye dek sürmeliydi elbet.”

3.7.1. Ekin Görevleri

Banguoğlu (2004: 433), -ıncA zarf-fiilini zaman zarfları içinde değerlendirerek, izleme zarf-fiilleri ve bitim zarf-fiilleri olarak isimlendirmiştir. Ayrıca ‘dek, kadar, değin’ edatlarıyla uzatılmış şekillerinin olduğunu ifade etmiştir.

Bayraktar (2000: 134) ekin Eski Anadolu Türkçesinde eklendiği fiillere “-dığı zaman” anlamını verdiği gibi “ıncaya kadar” anlamı da verir açıklamasında bulunmuştur.

Mirzazade (1962: 285), -IncA ekinin zaman gösterdiğini fakat bu zarf-fiildeki zaman ile esas fiilin ifade ettiği zaman arasındaki aranın çok kısa olduğunu, bir taraftan da esas fiil içinde sebep görevi gördüğünü belirtir.

Koç (2000: 505)'a göre -ca/-ce ekleri çok geniş bir kullanım sahasına sahiptir. Ek bir taraftan isim,sıfat, zarf türetmekte, diğer taraftan edat kurucusu olarak kullanılmaktadır. Örneğin; sessizce, huzursuzca, gizlice kelimelerinden sonra zarf olarak; ardınca, boyunca kelimelerinde iyelik eki ile zamir n'sinden sonra gelerek -ı sıra, -a göre edatlarının yerini tutmaktadır. Koç, bu nedenle -ca/-ce ekini yapım ek ile çekim eki arasında bir yere koyuyor ve -ca/-ce eki için "ek edat" tabirini kullanıyor.

3.7.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

Zaman bildiren zarf-fiiller oluşturur. Cümledeki asıl fiilin gerçekleşme zamanını kendisindeki gerçekleşme zamanına bağlar. Esas fiil zaman bakımından zarf-fiili izler, ona bağlı olur.

"Mere bazırganlar Allah Ta'āla maña bir oğul virdi, varuñ Rum iline menüm oğlum için yahşı armağanlar getirüñ, menüm oğlum böyüinçe didi (KPOB s. 117)"

"Ala gözden acı yaşın döker olur /Ala gözlü oğluñuzu göriñçe (UKOS s. 228)"

3.7.1.2. "-a kadar" Anlamında Kullanılışı:

"-a kadar" anlamını ifade eden bitim zarfları oluşturur:

"Kimsene ellerinden almaya, ahır zaman olup kıyamat kopıñça (G. s. 73)"

"Bir külek yoğurd gözler, toyıñça tıka başa yir (G. s.76)"

"Ağ etinden kan çıkıñça dögdiler (DHOB s.91)"

3.7.1.3. Miktar Bildirme Anlamında Kullanılışı:

"kadar, oran" anlamını ifade eder, miktar bildirir:

"Depdükleriñçe büyüdi (BDÖB s.208)"

3.7.1.4. Gelecek Zamanın Şartı Yerine Kullanılışı:

Gelecek zamanın şartı anlamını verebilir

“Sarp yorır-iken kazılık ata nāmert yigit bine bilmez, bininçe binmese yig (G. s. 74)”

“Çalup keser öz kılıcı muhannetler çalınça çalmasa yig (G. s. 74)”

“Ata adını yorıtmayan hoyrad oğul ata bilinden ininçe inmese yig (G. s. 74)”

“Ana rahmine düşinçe toğmasa yig (G. s. 74)”

“At yimeyen acı otlar bitinçe bitmese yig (G. s. 74)”

“Adam içmez acı şular sızınça sızmasa yig (G. s. 74)”

“Yalan söz bu dünyede olınça olmasa yig (G. s. 74)”

“Kademi kıtsuz gelin diyinçe udsuz gelin disünler kayın atama, kayın anama aydayım didi (UKOS s. 229)”

3.7.1.5. “-dikçe ve -diği zaman” Yapılı Zarf-Fiillerin Yerine Kullanılışı:

“-dikçe ve -diği zaman” yapılı zarf-fiillerin anlamını anlamını taşır.

“Ol kuranı yazdı düzdi ulemalar öğreninçe küydi (G. s. 75)”

“Depidinçe yirinden örü tırdı (G. s. 76)”

“Bilesinçe alup babasına varsun (DHOB s. 91)”

“varuñ Rum iline menüm oğlum için yahşı armağanlar getirüñ, menüm oğlum böyüyünçe didi (KPOB s. 117)”

“Yine görünçe big baba hatun ana esen káluñ (KKOK s. 187)”

3.8. {-mAyInçA}

“Yapısı konusunda kaynaklarda bir açıklamaya rastlanmayan ek, {-yIn} zarf-fiil ekinin olumsuzu {-mAyIn} ekinin üzerine getirilen {-çA} eşitlik ekiyle oluşmuş izlenimi vermektedir (Bayraktar 2000: 131).”

Bayraktar (2000: 131), Eski Anadolu Türkçesi döneminde ekin başındaki /g/ ünsüzünün düşmesiyle -(y)InçA biçimine giren {-GInçA} ekinin olumsuzu {-mAyIn + çA} eki ile birleştiğini ifade etmektedir. “İlk olarak Harzem Türkçesinde ortaya çıkan ek, Kıpçak Türkçesinde kullanılmaya devam etmiş Eski Anadolu Türkçesinde -{(y)InçA} ekinin olumsuzuyla birleşmiş ve ayırt edilemez hale gelmiştir.” demektedir.

Türkiye Türkçesinde{ -mAyInçA} şekliyle değil {-mAyIncA} şekliyle kullanılan eklerdendir. {-IncA} zarf-fiil ekinin olumsuzudur. -mayınca/-meyince olmak üzere iki şekilde kullanılır.

“Bulaşıkları yıkamayınca kendini rahatsız hissetmişti.”, “Sen gelmeyince ben de vaz geçtiğini düşündüm.”

3.8.1. Ekin Görevleri

Bayraktar, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerde ekin, eklendiği fiillere “-dığı zaman” anlamı verdiği gibi “-ıncaya kadar” anlamını da verdiğini (Bayraktar 2000: 134) açıklar.

“Ağam tutılan kal’aya varmayınca, ağamuñ ölisin dirisin bilmeyince, öldi-y-ise kanın almayınca Kalın Oğuz iline gelmegüm yoh didi (UKOS s. 228)”

3.8.1.1. Neden Bildirme Anlamında Kullanılışı:

“ecel va’de irmeyince kimse ölmez (G. s. 73)”

“Elbetde ol ağam tutılan kal’aya varmayınca olmazam didi (UKOS s. 229)”

“kâdir Tañrı virmeyince er baymaz (G. s. 73)”

“Kızağuşa kaymayınca yol alınmaz (G. s. 74)”

3.8.1.2. “-dikçe” Yapılı Zarf-Fiil Yerine Kullanılışı:

“kara polad öz kılıcı çalmayınca karım dönmez (G. s. 74)”

“Er malına kıymayınca adı çıkmaz (G. s. 74)”

“Her ne iş olsa Korkut Ataya tanışmayınca işlemezler-idi (G. s. 73)”

“Allah Allah dimeyince işler oñmaz (G. s. 73)”

“Kız anadan görmeyince öğüt almaz (G. s. 74)”

“Oğul atadan görmeyince şufra çekmez (G. s. 74)”

“Paralanup kazılık atumdan inmeyince (DHOB s. 87)”

“Yiñüm-ile alça kanum silmeyince (DHOB s. 87)”

“Kol bud olup yir üstine düşmeyince (DHOB s. 87)”

“Yoldaşlarımı çıkarmayınca hişarı almayınca murada irmezem didi (KPOB s. 152)”

“Paralanup kazılık atumdan inmeyince (KBOU s. 165)”

“Yiñüm-ile alça kanum silmeyinçe (KBOU s. 165)”

“K̄ol buṭ olup yir yüzüne düşmeyinçe (KBOU s. 165)”

“Mere men anı q̄or-mıyam toğana aldurmayınça didi (DKOD s. 179)”

“K̄ara polat öz kılıcum tartmayınça (BDGÖ s. 214)”

“K̄afalu b̄örklü başuñ kesmeyinçe (BDGÖ s. 214)”

“K̄ardaşum K̄ıyanuñ қанın almayınça (BDGÖ s. 214)”

“Oğlum toğmasun toğar-ise on yaşına varmasun, ağamuñ yüzün görmeyinçe, ölmüş ise қанın almayınça bu gerdeğe girer-istem didi (UKOS s. 228)”

“Elbetde ol ağam t̄utilan q̄al’aya varmayınça olmazam didi (UKOS s. 229)”

3.9. {-mAdIn}

-madan/-meden zarf-fiilleri, Eski Türkçede -matı/-matın/-metin şekillerinde; Eski Anadolu Türkçesinde ise -madın/-medin şekillerinde görülmektedir (Özer 2000: 99).

Gabain (1988: 87) Eski Türkçede bu eklerin -matı/-madı; -meti/-medi; -matın/-madın; -metin/-medin olarak geçtiği ve -p, pan eklerinin olumsuzluğu ile anlamdaş olduğu kanaatindedir.

Şirinova (2001: 56) Nasilov’un, Orhon Yenisey Abidelerinde bu eklerin -matın/-metin, -madın/-medin, -matı/-meti, -madı/-medi; Uygurcada -madın/-medin, -matın/-metin olarak geçtiğini yazdığını aktarır.

Korkmaz, “1988’de V. Thomsen ve W. Bang, bu ekin -tın/-tin ile yapılmış bir zarf-fiil olduğu görüşünü ortaya atmışlardır. Thomsen, Radloff, Bang Ve A. N. Samoiloviç bu ekin <ma-t +ın şeklinde olumsuz fiil tabanından -t ile yapılmış bir aksiyon ismi üzerine ayrıca +n vasıta hali eki getirilerek genişletilmiş bir şekil olarak kabul etmişlerdir (Korkmaz 1995/I: 153).” aktarımında bulunur.

Deny (1941: 905), “ -matın/-metin < -ma ‘isim fiil eki’ + -tı ‘tıy- ‘men etmek, engel olmak’ fiilinin ekleşmiş hali olan ve olumsuzluk anlamı içeren ek’ + -n ‘vasıta eki’” şeklinde bir açıklama getirmiştir. Deny, -tı olumsuzluk ekinin -tıy <Uyg. Tıd- ‘menet-, engel ol-’ fiilinden eklediği kanısındadır. Korkmaz (1995: 153), bu görüşe Türkçenin kelime türetme kurallarına aykırıdır diyerek karşı çıkar. “Çünkü ‘menet-’ gibi bir fiil köküne vasıta hali ekinin getirilmesi mümkün değildir.”

Ergin Eski Türkçede -madın/-medin eklerinin günümüz Türkçesinde -madan/

-meden olmasını çıkma hali eki -dın/-din'in -dan/-den olmasına bağlar. Eski Türkçede -mayın/-meyin şeklinin -madın/-medin olması da Batı Türkçesinin -d şeklini muhafaza ettiği dolayısıyla. Ergin, ekin etimolojisi hakkında dilbilimcilerin, -madın/-medin 'zarf-fiil eklerinin' -ma/-me 'olumsuzluk eki', -t- 'fiilden isim yapma eki', -ı/-i 'yardımcı ses' ve -n- 'vasıta hali eki'nin birleşmesinden, bu arada -t-'nin iki vokal arasında sedalılaşılarak -d- olması yolu ile meydana gelmesi düşüncesine pek yanaşmıyor. Çünkü Türkçe eskiden beri olumsuz fiilden isim yapmaya elverişli değildir. Ergin'e göre, eklerin yapısının 'olumsuzluk eki' -ma/-me ile -dan/-den 'çıkma hali eki'nden oluştuğunu düşünmek daha doğrudur (Ergin 1982: 343).

Azerbaycan yazılı abidelerinde -madın/-medin ekleri ile beraber -madan/-meden eklerinin de kullanıldığını yazan Mirzazade (1962: 175) ekleri -ma/-me 'olumsuzluk ekleri' ve -dan/-den 'zaman anlayışı veren ekler' diye ikiye ayırıyor. Ancak bu zaman anlayışının ne olduğunu açıklamıyor.

Karahan (1992: 341) -dı/-di görülen geçmiş zaman ekinin tarz ve bağlama fonksiyonlarından bahsederken, -madın/-medin zarf-fiilinin "-ma/-me olumsuzluk eki + -dı/-di zarf-fiil eki + -n zarf-fiil eki" şeklinde kalıplaştığını açıklamıştır.

Ekin yapısıyla ilgili son açıklama Korkmaz'a aittir. Korkmaz (1995/I: 158-159)'a göre, -madan/-meden zarf-fiil eki olumsuz fiil tabanı üzerine -ı/-i ve -n zarf-fiil ekleri getirilerek oluşturulmuştur. Zarf-fiil ekinin -matı/-meti, -matın/-metin, -mayu/-meyü, -mayın/-meyin gibi türleri iç sesteki -d- sesinin geçirdiği daha sonraki -t-, -y- değişimleri ile olmuştur. Yani -d- koruyucu ünsüzü kendini bu ekte korumuştur. Korkmaz, "-mağı/-meği < -ma/-me 'olumsuzluk eki' + -d- 'koruyucu ses' + -ı/-i 'zarf-fiil eki' -madın/-medin < -ma/-me 'olumsuzluk eki' + -d- 'koruyucu ses' + -n 'zarf-fiil eki'" açıklamasını getirmiş ve ekin sonundaki -dın/-din kısmının Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine aynen aktarıldığını; ancak Anadolu bölgesinde ablatif eki ile karışarak -dan/-den biçimine girdiğini belirtmiştir.

Türkiye Türkçesinde -madan/-meden biçimleriyle kullanılan ek zaman anlamı verir ve cümleleri birbirine bağlar. Birbirine bağladığı iki fiile biri olduğu zaman diğerinin olmadığı anlamını katar. Türkiye Türkçesinde olumsuz tek zarf-fiil ekidir.

"Ellerini yıkamadan masaya oturma!", "Çalışmadan başarıya ulaşmayı beklemek hayalcilik olur."

3.9.1. Ekin Görevleri

Olumsuzluk bildiren bir zarf-fiil ekidir. İki fiili birbirine bağlar, hâl ve zaman ifade eder.

3.9.1.1. Yan Cümleye Zamanda Öncelik Kazandırması:

Yüklemi oluşturan fiil meydana geldiğinde ekin eklendiği fiilin meydana gelmediği anlamını verir:

“Elin yüzün yumadın obanuñ ol uçından bu uçına bu uçından ol uçına çarpışdurdı (DK s. 76)”

“Şaru yılan sokmadın ağça tenüm kılçup şişer (DHOB s. 87)”

“Karı bigler ölmedin il boşaldı (KKOK s. 194)”

“Ol kal ‘ayı alımadum girü döndüm (KKOY s.202)”

“Sarımşak otın yimedın Kızan içüm göyinür (KBOU s. 164)”

“Şaru yılan sokmadın ağça tenüm kılçar şişer (KBOU s. 164)”

“Depretmedin başın kesdi (KBOU s. 176)”

“Kıp kayalar oynamadın yir obrıldı (KKOK s. 194)”

“Kıralaruñdan ağ ellerüñ bağlanmadın /Ağ alınuñ kara yire depilmedin /

Gafil-ile görklü başuñ kesilmedin /Alça kanuñ yir yüzine dökilmedin / Yağı yetdi düşman irdi (KKOK s. 194)”

“İl ürkmedin oğlum meydana varsun girsün didi (BOEB s.221)”

3.9.1.2. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

Cümlede zaman bildiren zaman zarfı göreviyle kullanılır.

“Savaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Savaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Savaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Savaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Savaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 93)”

“Savaşmadın uruşmadın kırtarayım döngil girü (DHOB. s. 93)”

“öyle olmadın yurdum üstüne varuram (SKİY s. 100)”

“eğer sağdur esen dür ahşam olmadın gine ben saña gelürem (SKİY s. 100)”

“Hay dimedın başlar kesen celladı olur (KBOU s. 159)”

“Anası tuymadın el altından buyurdı (KBOU s. 167)”

“Hay dimedın baş getüren celladı olur (KKOK s. 186)”

“Ağça yüzlü görklümi Aruz oğlu Basat gelüp almadın /İlüm günüm çapmadın
Kazan maña yetișsün (İOTO s. 249)”

3.9.1.3. İstek Anlamlı Kullanılışı:

Zarf-fiilin eklendiği fiil gerçekteşene kadar asıl fiil gerçekteşmiş olmalı isteğini dile getirir.

“Baba maña bir kız alıvir kim men yirimden turmadın ol turmah gerek, men
kara koç atıma binmedin ol binmeh gerek, men karumıma varmadın ol maña
baş getürmek gerek, bunuñ gibi kız alı vir baba maña didi (KPOB s. 124)”

“Urıșmadan dögișmeden ‘ālemi toldurayım (KBOU s. 172)”

“Baba men yirümden turmadın ol turmuş ola (KKOK s.185)”

“Men kara koç atuma binmedin ol binmiş ola (KKOK s.185)”

“Men kanlu kâfir iline varmadın ol varmış maña baş getürmiş ola didi
(KKOK s. 185)”

“Oğlum toğmasun, toğar-ise on güne varmasun big babamuñ kadın anamuñ
yüzün görmedin bu gerdeğe girer-istem didi (KKOK s. 193)”

“Yigitlerüm Aruz oğlu Basat gelmedin /İlüm günüm çapılmadın /Kıytabanda
develerüm buzlatmadın /Kara koçda kazılık atum kișnetmedin /Ağça
koyunlarum mañırmadın /Ağça yüzlü kızum gelinüm eñsișmedin / Ağça
yüzlü görklümi Aruz oğlu Basat gelüp almadın / İlüm günüm çapmadın/
Kazan mana yetișsün (İOTO s. 249)”

3.9.1.4. Emir Anlamlı Kullanılışı:

Ođluñ seni öldürmedin sen ođluñı öldürü görgil didiler (DHOB s. 85)

3.10. {-(I)BAn}

Etimolojisi karışık olan ekin yapısı hakkında dilbilimciler çeșitli görüşler ileri sürüyorlar:

Çağatay (1948: 32), “-pan/-pen < -p ‘zarf fiil eki’ +-an/-en ‘analojik vasıta eki’.” şeklinde bir açıklama getirmiştir. Çağatay (1948: 30-31), Bang ve Brockelmann’ın, “-p-an” ın “instrumental” olmasını muhtemel gördüklerini ve ayrıca

Brockelmann'ın Z. Gramm.' de bunu, Doğu Türkçesindeki “-gan/-kan” sıfat fiillerinde bulunan “-n” son sesi ile mukayese ettiğini belirtiyor. Eki -ban/ -ben (-pan/ -pen) şeklinde gösteren Çağatay, Bang ve Brockelmann'ın düşüncelerinden yola çıkarak -p ‘zarf fiil’ + -an/ -en ‘vasıta hali eki olduğu kanısındadır. Ayrıca -ban/ -ben (-pan/ -pen) ekinin -p’ den farklı olduğunu dile getirerek bu farkları şöyle sıralıyor:

1. Predikat kullanılmıyor,
2. Çift olarak mürekkep fiil yapmıyor,
3. Arka arkaya sıralanmıyor ve eğer yanılmazsak menfi şekli seyrek (veya yok).

Gabain, Menges, Mansuroğlu, Ergin; “-pan/-pen <-p’ zarf fiil eki’ + -an/-en ‘genişletme eki’ (Korkmaz 1995-1982) açıklamalarında bulunmuşlardır. Bu açıklamalarda -an/-en ekinin ne eki olduğu belirtilmemiştir (Bayraktar 2000: 141).

Ergin -ubanı/ -übeni, -ubanın/-übenin şekillerinin de bulunduğunu kaydederek -Iban ekinin -up/ -üp dolayısıyla zarf-fiil ekinden çıktığı görüşündedir. Ergin (1982: 326), “Eski Türkçenin başlarında -pan/ -pen şeklinde olan -p zarf fiiline bir -an/ -en unsurunun eklenmesi ile ortaya çıkmış olduğu görülen bu zarf fiil eki sonradan -p zarf fiilinin gelişme seyrine uygun olarak Batı Türkçesinde başına bir vokal almış ve -p eki iki vokal arasında -b- olduğu için -uban/ -üben şekline geçmiştir.” açıklamasını getirmiştir.

Bayraktar (2000: 143), Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde önceki dönemlerde -ban/ -ben biçiminde kullanılan ekin, Behcetü'l Hada'ik dışında koruyucu ünlüsünün de eke dahil olmasıyla -uban/ -üben; -iban/ -iben biçimine dönüştüğünü, ünlüyle biten sözcüklerde araya /y/ koruyucu ünsüzünün girmeye başladığını açıklamıştır.

Korkmaz (1995: 181), ekin yapısıyla ilgili olarak Eski Türkçenin Köktürk kolu ile n lehçesinde yaygın, y lehçesinde seyrek rastlanan -pan/-pen ekinin, -p zarf-fiil ekinin -an/-en eki ile genişletilmiş bir türü olduğu açıklamasını yapmıştır. Korkmaz, -pan/-pen ekinin -p zarf-fiil eki ile -an/-en şeklindeki ikinci bir zarf-fiil ekinin kaynaşmasından oluştuğu görüşündedir.

Mirzade, “Azeri Türkçesine dair tarihi abidelerde -ib eklerinden daha çok -ıban eklerinin 19. yüzyıla kadar kullanılageldiği gösterilir. Bunun nedenlerinden birinin Eski Azeri Türkçesinde -ib ekinin daha çok öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılmasıdır (Mirzade 1962: 171).” açıklamasını getirir.

Yalnızca Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan -UbAn eki Türkiye Türkçesine gelinceye kadar kullanımdan düşmüştür. Bugün Türkiye Türkçesinde bu ekin kullanımı yoktur benzer kullanım Türkiye Türkçesinde anlam özelliğine göre -ArAk ve -IncA ekiyle sağlanmaktadır:

“Çağırarak oğluna söyler.”, “Dede Korkut gelerek boy boyladı.”, “Göz açınca gördüğüm...”

3.10.1. Ekin Görevleri

Korkmaz (1995: 181), “-pan/-pen ekinde daha ağırlıklı bir tekrarlama ve pekiştirilmiş bir zarf anlamı ağır basmaktadır. Bir zarf-fiil ekindeki pekiştirme görevi, ya o zarf-fiil şeklindeki kelimenin iki defa tekrarı yahut da aynı görevdeki iki ekin üst üste getirilmesi ile karşılanmaktadır .

Eklendiği fiillere ‘-arak’ anlamı katar. İki fiili birbirine bağlarken yüklemnin tarzını bildirir (Bayraktar 2000 : 141).

3.10.1.1. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı:

“-arak, -mak suretiyle” anlamlarında tarz ifade eden bir hâl zarfı olarak fiile fiile bağlanır:

“Urлаşuban şular taşsa deñiz tolmaz (G. s. 73)”

“Ol ögdüğüm yüce Tañrı dost oluban meded irsün hanum hey (G. s. 76)”

“Ben varıçak gelübeni karşıladılar (DHOB s. 80)”

“Çağıruban oğlançuğına şoylar (DHOB s. 88)”

“kargu gibi kara saçum uzanur gördüm, uzanuban gözümü örter gördüm (SKİY s. 99)”

“Korkuduban şamatası-y-ile ürküden (SKİY s. 102)”

“boyı uzun Burla Hatun ağlayuban şundan kiçdi (SKİY s. 103)”

“Oğul oğul diyüben zārılık kıldı ağladı (SKİY s. 108)”

“Gelüben Kızanuñ kızın erlik-ile alan (SKİY s. 112)”

“kaşaduban alça kanın yir yüzine dökdi (SKİY s. 114)”

“Dedem Korkut gelüben boy boyladı şoy şoyladı (SKİY s. 115)”

“oğıl oğıl “diyüben bögirdi zārılık kıldı (KPOB s. 130)”

“Göz açuban gördüğüm (KPOB s. 131)”

“göz açuban gördüğüm, köñül virüp sevdiğim Banı Çiçek Yalançı oğlu Yaltaçuğa varur olmuş (KPOB s. 135)”

“Ağ otağı koyuban kara otağa giren kızlar (KPOB s. 141)”

“Kañrılıuban bakışuñdan (KPOB s. 142)”

“Çağıruban dad virende bol çavuşlu (KPOB s. 144)”

“Ağ kavağuş budağından yırğayuban kiçmişsin (KPOB s. 144)”

“Köl saluban oynaya (KPOB s.146)”

“Köl saluban oynaya (KPOB s. 147)”

“Kalin Oğuz imrençesi canım oğul diyüben çok ağladı (KPOB s. 151)”

“Cızığlara, Ağlağana, Gökçe Tağa aluban çıkayın, soñra oğlana gerek olur a bigler didi (KBOU s.156)”

“Yüzi üzerine saluban süridiler (KBOU s. 162)”

“Kayıduban baba girü döngil (KBOU s. 169)”

“Kayıduban buradan oğul ive varsam (KBOU s. 171)”

“Asumanlu gökde kara bulut oluban / Kāfirün üzerine gürleyeyim (KBOU s. 172)”

“Kāfiri kāmış kibi od oluban yandurayım (KBOU s. 172)”

“İlgayuban kara tağum yıkan Kazan (KBOU s. 173)”

“Varuban destursuzça Bayındır Hanuñ yağısın basan (KBOU s. 174)”

“Dedem Qorqut gelüben sazılık çaldı (KBOU s. 176)”

“Dedem Qorqut gelüben boy boyladı şoy şoyladı (DKOD s. 184)”

“Göz kakuban köñül alan anuñ görklüsi olur (KKOK s. 186)”

“Göz kakuban köñül alan görklüsünün boynın öpem (KKOK s. 187)”

“Aluban bunları teküre getürdiler (KKOK s. 188)”

“Avlayuban kuşlayuban aşmaduñ-mı (KKOK s. 189)”

“Avuñ tamarın delüben kanın şoran (KKOK s. 190)”

“Tutuban yigidüm öldürmesünler (KKOK s.193)”

“Karcaşuban uğraşuban tağdan indi (KKOK s. 194)”

“Yaşanuban üzerüñe yağı yetdi (KKOK s. 194)”

“Oyarmağ benden şavaşuban hüner göstermek senden didi (KKOK s. 194)”

“Toğan kuş oluban uçayın-mı (KKOK s. 195)”

“Gizlü yağa tutuban yilişdiler (KKOK s. 198)

“Tatlu damağ virüben şorişdılar (KKOK s. 198)”

- “Ağ boz atlar binüben yortışdılar (KKOK s. 198)”
- “Kafir dahi düşüben bir yirde akça üleşmekde-y-idi (KPOB s. 199)”
- “Çağıruban dad virene bol çavuşlu (KKOY s. 200)”
- “Babası-y-ile Yigenek gizlü yağa tutuban yilişdiler (KKOY s. 206)”
- “Dedem Korkut gelüben boy boyladı (KKOY s. 206)”
- “At basuban kan sömürür (BDGÖ s. 207)”
- “İnüp taş başuma düşübem ölem diridüm (BDGÖ s. 214)”
- “Ağ boz atlar binüben yortışdılar (BDGÖ s. 215)”
- “Dedem Korkut gelüben şadılık çaldı (BDGÖ s. 215)”
- “Arğu Bili Ala Tağı avlayuban aşmağum yok (BOEB s. 221)
- “Dedem Korkut gelüben sazılık çaldı, bu Oğuz nameyi düzdi koşdı (BOEB s. 224)”
- “Ağlayuban dört yanına bakar olur (UKOS s. 228)”
- “Bençileyin qarısından ağ ellerin bağladuban (UKOS s. 231)”
- “Ağladuban buzladur mı olur (UKOS s. 231)”
- “Dedem Korkut gelüben boy boyladı, şoy şoyladı (UKOS s. 233)”
- “Yorıyuban kâfire at şaldılar, kılıç urdılar (SKTO s. 242)”
- “Aldayuban er tutmak ‘avrat işüdür (İOTO s.248)”
- “Nâmerd tayıñ al eylemiş, okıyuban bizi aldılar (İOTO s. 249)”
- “Dedem Korkut gelüben sazılık çaldı (İOTO s. 251)”

3.10.1.2. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

“-ınca, -dıkta, -dığı zaman” anlamlarında, zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanır:

- “Göz açuban gördüğüm (KPOB s. 131)”
- “Göz açuban gördüğüm, köñül virüp sevdüğüm (BOEB s. 217)”

3.11. {-(y)UbAnI}

Korkmaz (1995: 184), ekin yapısını, “-ubanı/-übeni < -p ‘zarf-fiil eki’ + -an/-en ‘zarf-fiil eki’ + -ı/-i ‘zarf-fiil eki’ şeklinde meydana gelmiş bir ek yığılmasından kalıplaşma olarak açıklamıştır.

Ergin (1982: 346), fonksiyon bakımından -arak/-erek ekinden farksız olduğunu, -arak/-erek ekinin kullanılışı genişledikçe uban/-üben,/-ubanı/-übeni ekinin ortadan kalktığını yerini-arak/-erek ekine bıraktığını açıklamıştır.

Ekin Türkiye Türkçesinde kullanımı yoktur. Yerine -arak/-erek eki kullanılmaktadır:

bögürdübeni> bögürderek

kalkubanı> kalkarak

3.11.1. Ekin Görevleri

Hâl zarfı olarak görev yapar. Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımıyla bugünkü -ArAk ekinin anlamını taşımaktadır.

İki fiili birbirine bağlar ve yüklem tarzını bildirir.

3.11.1.1. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı:

-ubanı eki eklendiği sözcüğe “-arak” anlamı verir:

“Dirse Han kalkubanı yirinden örü turup kırk yigidin boyına alup Bayındır
“Hanun şöhetine gelür-idi. (DHOB s. 78)”

“Kalkubanı yigitlerüm yirünüzden örü turun, bu qarayıb bana ya bendendür
ya hatundandır didi. (DHOB s. 79)

“Kalkubanı Han Bayındır yirinden turmuş (DHOB s. 79)

“Ben varıçak gelübeni karşıladılar (DHOB s. 80)

“Kalkubanı Dirse Han senün oğluñ yirinden örü turdı (DHOB s. 84)”

“Kalkubanı yiründen örü turgıl (DHOB s. 84)”

“Kalkubanı yiründen örü turduñ (DHOB s. 86)”

“Alubanı ordusına gitdiler (DHOB s. 90)”

“Alubanı kâfir illerine yönelüm diyü Dirse Hanı tutdılar (DHOB s. 90-91)”

“Dirse Han yayan bunlar atlu yorıdılar, alubanı kanlu kâfir illerine yöneldiler
(DHOB s. 91)”

“kendüler atlu babañı yayak yorıdılar, alubanı kanlu kâfir illerine yöneldiler,
hanum oğul kalkubanı yiründen örü turgıl (DHOB s. 91)”

“Ol ögdüğüm yüce Tañrı dost olubanı meded irsün (DHOB s. 94)”

“kalkubanı yerümden tura-y-idüm (SKİY s. 107)”

“Varuban Peygamberüñ yüzini gören, gelübeni Oğuzda şehâbesi olan (SKİY s. 113)”

“Şökli Meliki bögürdübeni attan yire saldı (SKİY s. 114)”

“Bu yanadan dahı bazirganlar gelübeni Kara Dervent ağzına konmuşlar-idi (KPOB s. 118)”

“Ağ pürçeklü anası buldur buldur ağladı, gözüniñ yaşın dökdi, acı tırnağ ağ yüzine aldı çaldı, al yañağın tırtıdı, kargu gibi kara saçını yoldı, ağlayubanı sıklayubanı ivine geldi (KPOB s. 130)”

“Çağırubanı burada şoylar, görelüm hanum ne şoylar (KPOB s. 138)”

“Şökli Meliki bögürdübeni Kazan Big atdan yire şaldı (KPOB s. 152)”

“Kalkubanı yirümden men tıruram (KBOU s. 155)”

“Kalkubanı yirümden bidevi atum saklar-idüm bu gün için (KBOU s. 158)”

“Kalkubanı yirümden men tırayım (KBOU s. 159)”

“Kalkubanı yirüñden örü tırduñ (KBOU s. 159)”

“Oğul oğul diyübeni buzlayayın-mı (KBOU s. 166)”

“Kalkubanı yirümden tıram dir-idüm (KBOU s. 166)”

“Yorıyubanı oğlı ulu gerdege kiçürem dir-idüm (KBOU s. 166)”

“Gelübeni kara şiven senüñ-ile bile eyleyeyin didi (KBOU s. 167)”

“Kalkubanı yirinden tıran Kazan (KBOU s. 173)”

“Tekür ile Şökli Melike havala oldu, bögürdübeni attan yire şaldı (KBOU s. 175)”

“Sançubanı yire şaldı (KBOU s. 176)”

“Altun aqça güçine salubanı seni kırtara-y-idüm oğul (DKOD s. 182)”

“Kalkubanı yirüñden tırmaduñ-mı (KKOK s. 189)”

“Kalkubanı Kan Tıralı yirüñden tırı geldüñ (KKOK s. 191)”

“Hanum kalkubanı yirüñden tırmaz olsañ (KKOK s. 192)”

“Kalkubanı yirinden tıran yigit ne yigitsin (KKOK s. 195)”

“Kalkubanı Selcan Hatun tırduğında (KKOK s. 196)”

“Tıtlı damağ tutubanı şorışmadum (KKOK s. 197)”

“Kalkubanı yirümden tırir idüm (KKOK s. 198)”

“Kalkubanı yirümden örü tırdum (KKOY s. 202)”

“Kalkubanı yiriñden tırdığında ala gözlü big yigitleri yanuña salmaduñ (KKOY s. 203)”

- “Kalkubanı yirümden tıram dir-idüm (BDGÖ s. 214)”
- “Kaçubanı Salahana Kayasına girem dir-idüm (BDGÖ s. 214)”
- “Kalkubanı yirüñden tırı geldüñ (BOEB s. 217)”
- “Kalkubanı yirümden tırı geldüm (BOEB s. 218)”
- “Kalkubanı yirüñden tırı geldüñ (BOEB s. 218)”
- “Kalkubanı yirümden tırı geldüm (BOEB s. 219)”
- “Kalkubanı yirüñüzden öri turuñ (BOEB s. 219)”
- “Kalkubanı oğul yirümden tırı geldüm (BOEB s. 220)”
- “Kalkubanı yirümden tırmagum yoğ (BOEB s. 221)”
- “Kalkubanı ana yirümden turdum (UKOS s. 226)”
- “Hanum at kulağı sağ olur, çekübeni oğlanı oyardı (UKOS s. 231)”
- “Kalkubanı yirinden tıran yigit (UKOS s. 231)”
- “Kalkubanı yirinden tıran yigit ne yigitsin (SKTO s. 241)”
- “Kalkubanı yirinden tırı gelen (SKTO s. 242)”
- “Kalkubanı Kızan Han yirinden tırı geldi (İOTO s. 245)”

3.12. {-GAI}

Gabain (1988: 86), Eski Türkçede bu eklerin -galı/-geli, nadiren de -kalı/-keli olarak birkaç fonksiyonda kullanıldığını göstermektedir.

Bayraktar (2000: 149), ekle ilgili yaptığı açıklamada “Eski Anadolu Türkçesinde -alı/-eli biçimlerine girmiş olan ekin yalın kullanımının yanında, XIV. yüzyıldan itibaren yazılan eserlerde {-DAn} çıkma durumu ekiyle birlikte kullanımından doğan -aldan/-elden kalıplaşmış biçimleri ve “berü” edatıyla birlikte kullanımları da vardır. Ekin -alı/-eli biçimlerinin berü edatıyla birlikte kullanımı yoktur.” ifadesini kullanır.

Ergin (1982: 342), Türkçede eskiden beri kullanılan bu zarf-fiil eklerinin Eski Türkçede -galı/-geli, Batı Türkçesinde -alı/-eli şeklinde geçtiğini tespit etmiştir.

Özer (2000:104), “Ramstedt, Türk dillerindeki -galı’nın gelecek zaman sıfat-fiili olan -gay/-ga eki ile -lı ekinin birleşmesinden meydana geldiğini bildirir (Ramstedt 1957: 88).” açıklamasını yapmıştır.

Meemmedov, Azerbaycan dilinde -alı/-eli’nin -a/-e zarf-fiil ekiyle -lı/-li sıfat ekinin birleşmesinden oluştuğu görüşünü savunur (Meemmedov 1966: 80).

Budak’a göre, ek -gan sıfat-fiil ekinin sonuna -lık ekinin getirilmesi ile oluşmuştur (1995: 220).

Ekin Türkiye Türkçesinde kullanımı devam etmektedir. Yalın hâlde kullanımının yanında ‘beri’ edatıyla kullanımı da işlektir:

“Kars’a geleli tam beş yıl olmuş.”, “Bu filmi izleyeli çok oldu.”, “Buraya geleli beri tadımız tuzumuz kaçtı.”

3.12.1. Ekin Görevleri

Zaman ifade eden bir zarf-fiil ekidir. İş veya hareketin başladığı zamanı, onun çıkışını gösterir. Eski Türkçe devrinden başlayarak bu eklerin çeşitli fonetik varyantları kullanılmıştır.

Ergin’e göre Eski Türkçede “-mak için, -mek için” manasında sebep gösteren bir hâl zarfı yapan bu ekler Batı Türkçesinde ise “-den beri” manasında kullanılarak bir devamlılık, bir süre ifade etmektedir. Bu ifadesi dolayısıyla bu gerundium sonuna bir çok defa beri edatını da almaktadır (1982: 342).

-alı/-galı ekinin vakit ve maksat bildirme gibi iki işlevi vardır. (Budak 1995: 220).

3.12.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

-alı/-eli zarf-fiil ekleri bağlı olduğu fiildeki eylemin başlangıç zamanını gösterir:

“Ağam Beyrek gideli yaylarum yok (KPOB s. 139)”

“Ağam Beyrek gideli içerüm yok (KPOB s. 139)”

“Ağam Beyrek gideli binerüm yok (KPOB s. 139)”

“Ağam Beyrek gideli yükledüm yok (KPOB s. 139)”

“Ağam Beyrek gideli şölenüm yok (KPOB s. 140)”

“Ağam Beyrek gideli köçerüm yok (KPOB s. 140)”

“Ağam Beyrek gideli bize ozan geldügi yok (KPOB s. 142)”

“Men bu yirden gideli deli olmış (KPOB s. 148)”

“Beyrek gideli bam bam depe başına çıkduñ-mı kız (KPOB s. 148)”

“Beyrek gideli bam bam depe başına çıkduğum çok (KPOB s. 149)”

“Sen gideli ağlamağum gökde iken yire indi (KBOU s. 171)”

“sen gideli hanum arķuru yatan ala ęaglaruñ avlanmamışdur, ava bingil knln aılsun didi (BOEB s. 218)”

3.12.1.2. Edatlarla Kalıplaşarak Kullanılışı:

-aldan ber/-elden ber kalıplaşmış biçimleriyle kullanımlarında -dığından beri anlamını verir:

“bu ivi harab olası ere varaldan ber dahi ķarnum ęoymadı (DK s.76)”

3.13. -ArAk

Özer, -arak/-erek ekinin Oğuz grubu Türk dillerinde işlek bir yere sahip olduğunu belirtir. Asıl fiilden daha önce veya onunla aynı zamanda yapılan bir şahıs ve fiildeki eylemin tarzını gösteren -arak/-erek ekinin Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlıcaya geçiş döneminde ortaya çıkmış bir ek (zer 200: 89) olduğunu belirtir.

Korkmaz (1966: 335), “ -arak/-erek < *-ar+ok/-*er+k -ar/-er ‘geniş zaman isim fiili’ +ok/k edatı” açıklamasını yapmıştır.

Ergin (1982: 341), Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlıcaya geçiş döneminde ortaya çıkan yeni bir ek olduğunu ifade ederek, ekin yapısıyla ilgili “-a, -e gerundium eki ile -rak, -rek karşılaştırma ve büyüme eki” açıklamasını getirir.

Timurtaş (1994: 137), Eski Türkiye Türkçesi 15.YY adlı eserinde; Banguoğlu (2004: 236), Türkçenin Grameri adlı eserinde eki “-a + rak” olarak parçalamışlardır.

Türkiye Türkçesinde de yaygın kullanılan eklerdendir. Ekin, Dede Korkut hikyelerindeki yüklendiği görevler Türkiye Türkçesinde de devam etmektedir.

“Koşarak arkadaşlarının yanına gitti.”, “ok çaba harcayarak bu işin de üstesinden geleceksin.”

3.13.1. Ekin Görevleri

Kendinden sonra gelen fiil ya da fiilimsinin ne halde, ne durumda yapıldığını gösteren zarf-fiil ekidir. İki fiili birbirine bağlar ve yüklemin tarzını bildirir.

Asıl fiilden daha önce veya onunla aynı zamanda yapılan fiildeki eylemin tarzını gösterir.

3.13.1.1. Hâl Zarfı Olarak Kullanılışı:

Kendinden sonra gelen fiil ya da fiilimsinin ne halde, ne durumda yapıldığını gösteren bir hâl zarfı olarak kullanılır.

3.13.1.1.1. Esas Fiilden Önce Yapılan Eylemlerin Tarzını Göstermesi:

“Bazirganuñ ulusu tütüldi, kiçisi kaçarak Oğuzı geldi (KPOB s. 118)”

“Giderek kâfirüñ ılkısına geldi (KPOB s. 136)”

“Kañlı Koca giderek geldi Oğuzı çıkdı (KKOK s. 186)”

“Giderek Kan Turalınuñ fikrine bu geldi-kim (KKOK s. 196)”

“Bakarak kendüzin unıtdı (BDGÖ s. 212)”

“İli günü köçerek toğuz tümen Gürcistana gidelüm (BOEB s. 218)”

“Kâfirler şağ olanları kaçarak teküre geldiler (UKOS s. 230)”

3.13.1.1.2. Esas Fiille Aynı Zamanda Yapılan Eylemlerin Tarzını Göstermesi:

“Delü Kaçar segirderek vardı şuya düşdi. (KPOB s. 129)”

3.14. {-(y)IcAk}

-ıcak/-icek zarf-fiil eki, birleşik bir ektir; fakat hangi eklerin birleştiği olduğu kesin olarak belirlenebilmiş değildir.

Ergin (1982: 344), ekin Eski Anadolu Türkçesinde geniş ölçüde kullanıldığını; önceleri -ıçak/-içek şeklinde olan ekin Eski Anadolu Türkçesinde -ıcak/-icek şekline girdiğini belirtmiştir. Fonksiyon bakımından -ınca/-ince/-unca/-ünce ekinden farksız olduğunu ifade etmiştir.

Hatiboğlu (1954: 516), “-ı-cak/-i-cek” şeklinde ayırıp “-ı/-i” kısmının zarf-fiil olduğunu ileri sürmektedir.

Korkmaz (2000: 28) ise, -ıcak/-icek ekinin “ok” pekiştirme edatını bünyesinde taşıyan bir ek olduğu görüşündedir.

Dede Korkut Kitabı’nda -ıcak/-icek/-ıçak/-içek biçimleriyle kullanılan ek eklendiği fiillere “-ınca” anlamı katmıştır.

Ekin Türkiye Türkçesinde kullanımı yoktur. Türkiye Türkçesinde aynı anlam -ınca ekiyle sağlanmaktadır.

3.14.1. Ekin Görevleri

Asıl fiilin hangi zamanda gerçekleştiğini bildirir.

3.14.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

-ıcak/-icek zarf-fiil eki, “-ınca, -dıkta, -dığı zaman” anlamlarında, zamandaşlık ifade eden bir zaman zarfı olarak fiile bağlanır:

“Ben varıçak gelübeni karşıladılar kara otağa kondurdılar (DHOB s.80)”

“Böyle idiçek kalın Oğuz arkası Bayındır Hanuñ güyegüsi Salur Kazan kaba dizinüñ üzerine çökdi (KPOB s. 116)”

“Bunlar böyle idiçek Pay Pire Bigüñ acığı tutdı (KPOB s. 120)”

“Aygırları görücek begendi, develeri gördiginde begendi, çoçları begendi, köpekleri görücek kaş kaş güldi (KPOB s. 128)”

“Kömlegi görücek bigler ögür ögür ağlaştılar (KPOB s. 132)”

“Oğuz bigleri bunu görücek el ele çaldılar gülişdiler (KPOB s. 143)”

“Bunu işidicek Banı Çiçek kağıdı (KPOB s. 148)”

“Destmalı gözüne siliçek Allah Ta’alanuñ kudreti-y-le gözi açıldı (KPOB s. 151)”

“Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalıçak tacum tahtum saña virmeyeler diyü soñumu añdum ağladum oğul didi (KBOU s. 156)”

“Bunu işidicek kırk yigit ağlaştılar (KKOK s.189)”

“Mere men bu devenüñ burnına yapışıçak ol kız sözi-y-ile yapışdı dirler (KKOK s.192)”

“Yiğenek bu haberi işidicek yüreği oynadı, kara bağı sarsıldı (KKOY s.200)”

“Çoban yıl tamam olıçak, mende amanatuñ var, gel al didi (BDGÖ s.207)”

“Çoban bu yığanağı görücek ‘ibret aldı (BDGÖ s.207)”

“Kaldurıçak buynuz deri-y-ile elinde kaldı (BDGÖ s.212)”

3.15. {iken}

i- fiilinin gerundium ekidir. Diğer fiillere getirilmez. i- fiilinin de i-ken’den başka gerundium şekli yoktur (Ergin 1982: 346).

Gabain (1998: 237), Eski Türkçede bu ekin sadece, -ar yardımcı fiil dışında, daim isim köklerine geldiğini tespit etmiştir.

i- ek-fiiliyle birlikte kullanılan, ek fiille birleşik çekime giren, isimlere ve çekimli fiillere getirilen zarf-fiil ekidir. -iken zarf-fiilindeki i- önceden saklanırken, zamanla düşmüş, bugün ekleşmiş şekilde kullanılmaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinde ekin “iken” şeklinde zaman eki almış fiillerden sonra kullanıldığını görüyoruz:

“Adahlusun ayruklar alur-iken tartup alan (SKTO s. 241)”

Gencan (2001: 428) bu yapıdaki ulaçların -miş’li geçmiş zaman, şimdiki zaman kiplerine, fiil olmayan kelimelere eklendiğini fakat daha çok geniş zaman kipinin III. kişisine -ken eklenerek yapıldığını açıklar.

Bayraktar (2000: 159), ekin Eski Türkçe dönemine ait eserlerde sıfat-fiil eki almış sözcüklerin ve ek fiil yardımıyla isimlerin ve isim soylu sözcüklerin üzerine geldiğinin görüldüğünü, -ken ve iken biçimleriyle kullanımları olduğunu ifade eder.

Korkmaz (2003: 1014), iken ~ -ken ekinin i- ek-fiilinin zarf biçimi olduğunu bildirir.

“Eski Türkçede daha çok i(er) fiiline eklenerek fiilden sonra kullanıldığını görüyoruz (Şirinova 2001 : 51).”

Mirzade, Azerbaycan çağdaş yazınında sesli ile biten sözcüklerden sonra ayrı; sessizle biten sözcüklerden sonra geldiğindeyse bitişik yazıldığını ifade etmiştir. “Eski Edebiyatta ‘iken’ olarak kullanılan ek bugünkü Azeri Türkçesinde i- vokalini yitirerek, -ken şekliyle kullanılmaktadır (Mirzade 1962 : 287).”

Türkiye Türkçesinde yaşayan eklerdendir, büyük ve küçük ünlü uyumu kuralına aykırılık gösterir, az da olsa i- ek-fiiliyle kullanılan örnekler de mevcuttur:

“Ben öğrenci **iken** çok başarılıydım.” “Kars’ta **iken** güneşe inanılmaz bir özlem duyardım.”, “Uyur**ken** yüzüne yansıyan çocuksu tebessüm bu kadar mı yakıştırdı bir insana.”, “Konuşur**ken** ses tonunuza dikkat ediniz.”

3.15.1. Ekin Görevleri

Hal zarfı ve zaman zarfı olarak görev yapar (Ergin 1982: 347).

Azerbaycan gramer kitaplarının bazılarında -arken/-erken/-(y)arken/-(y)erken biçimleriyle verilen ekin, fiilin zamanını tamamlayıp, ‘ne zaman?’ sorusunu

karşılıdığı ifade edilmiştir (Celilov 1998 : 86; Ahundov 1972 : 185; Abasov 1988 : 113).

3.15.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

“Bu gerundium eki hareket hâlinin yapıldığı sırayı bildirerek dolayısıyla bir zaman ifade eder (Ergin 1982: 347).”:

‘iken’ zarf-fiil eki uyuma girmez ve ‘-dığı zaman, -dığında’ anlamını ifade eder:

“Oğlan geyigi kovar-iken babasınıñ öñinden gelüp gider-idi (DHOB s. 85)”

“Gice yatur-iken Karaçuk Çoban kara kaygulu vâkı’ a gördi (SKİY s. 97)”

iken ~ -ken eki esas itibariyle zaman gösteren zarf-fiiller türetir ve zarf-fiillerin gösterdiği hareketle asıl fiillerin gösterdiği hareket aynı zaman kesitinde gerçekleşir. Ancak içerik bakımından asıl fiildeki hareket zarf-fiil grubundaki hareketten bağımsız da olabilir, ona bağlı da olabilir (Korkmaz 2003: 1014).”:

3.15.1.2. Asıl Fiilden Bağımsız Olarak Kullanılışı:

“Deli Dumrul kırk yiğit ilen yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan ‘Azrā’ il çıka geldi (DKOD s. 178)”

“Meğer hanum Oğuz oturur-iken üstine yağı geldi (BDGÖ s. 206)”

3.15.1.3. Asıl Fiile Bağımlı Olarak Kullanılışı:

“Gice yatur-iken Karaçuk Çoban kara kaygulu vâkı’ a gördi (SKİY s. 96)”

“Gider-iken Kazanuñ karangulu gözini uyhu aldı (SKTO s. 234)”

3.15.1.4. İsimlerde Kullanılışı:

İsim soylu sözcüklere de gelerek ‘-dığında, olduğu zaman, bulunduğu sırada’ anlamlarını verir:

“İlde yağı yoğ-iken senüñ babañuñ üstine yağı geldi (DHOB s. 91)”

“Sen var iken av avladı kuş kuşladı anasınıñ yanına alup geldi (DHOB s. 84)”

“Sen gideli ağlamağum gökde iken yire indi (KBOU s. 171)”

“Bunlar bu sözde iken meger hanum teküre haber vardı (KKOK s. 188)”

“Bigler gafillüçe kara başum gözüm uyhuda iken düş gördi (KKOY s. 201)”

3.15.1.5. Zaman Ekleriyle Kullanılışı:

3.15.1.5.1. Geniş Zaman Ekiyle Kullanılışı:

Geniş zamanın tekil ve çoğul şahıslarına ‘iken’ eklendiği zaman, bir sonraki eylemin kendi gösterdiği eylem süresi içinde yapılabileceği sözkonusudur:

“Sarp yorur-iken kazılık ata nāmert yigit bine bilmez, bininçe binmese yig (G. s. 74)

“Geyige atar-iken oğ-ile seni urur öldürür (DHOB s. 85)”

“Oğlan geyigi kovar-iken babasınıñ öñinden gelüp gider-idi (DHOB s. 85)”

“Akar-iken akmaz olsun (DHOB s. 89)”

“Biter-iken bitmez olsun (DHOB s. 89)”

“Kaçar-iken kaçmaz olsun taşā dönsün (DHOB s. 89)”

“Çapar-iken ağ boz atıñ büdrimesün (DHOB s. 94)”

“Dürtişür-iken ala gönderüñ ufanmasun (DHOB s. 95)”

“Gice yatur-iken Karaçuk Çoban kara kaygulu vākı’ a gördi (SKİY s. 96)”

“kādır Tañrı seni seni nāmerde muhtac itmesün, çapar-iken ağ boz atıñ büdrimesün, çalışanda kara polat öz kılıcuñ gedilmesün, dürtişür-iken ala gönderüñ uvanmasun (SKİY s. 115)”

“Av avlar-iken babasınıñ tavlasi üzerine geldi (KPOB s. 118)”

“Bazirganlar yatur-iken ğafil-ile biş-yüz kâfir koyıldılar çapdılar (KPOB s. 118)”

“Bu kez oğlan şarab içer-iken içmez oldu (KPOB s. 118)”

“Mere kavat oğlı kavatlar ata turur-iken oğıl elin-mi öperler (KPOB s. 120)”

“Segirdür-iken koñur atıñ sürçdüresin (KBOU s.169)”

“Ağ pürçeklü anam oğul-iken başum bahtı Qazan diyü ağladasın (KBOU s.169)”

“Çapar-iken ağ boz atıñ büdrimesün (KBOU s.177)”

“Deli Dumrul kırk yiğit ilen yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan ‘Azrā’ il çıka geldi (DKOD s. 178)”

“İvine geli yorur-iken ‘Azrā’ il atunuñ gözine görindi (DKOD s. 179)”

“Gözüm görür-iken oğul gel seni ivereyim dedi (KKOK s.185)”

“Kaba üyge dip yorur-iken tartup üzen (KKOK s. 192)

“Uyur-iken kız aydur (KKOK s. 193)”

“Yigenek oturup bigler ile sohbet ider-iken Kara Göne oğlu Budağ-ile uz düşmedi (KKOY s. 200)”

“Meğer hanum Oğuz oturur-iken üstine yağı geldi (BDGÖ s. 206)

“Kaçup gider-iken Aruz Kocanuñ oğlançuğı düşmiş (BDGÖ s. 206)

“Başat altunlu günlüğü tiküp oturur iken gördiler ki bir hatun kişi gelür (BDGÖ s. 209)

“Av avlayu gezer iken öniñden bir paralu geyik çıkdı (BOEB s. 218)”

“Bir gice yiyüp içüp otur-iken şahinci başına aydur (SKTO s. 234)”

“Gider-iken Kazanuñ karangulu gözini uyhu aldı (SKTO s. 234)”

“Gider-iken ‘araba kıcırdısından Kazan oyandı (SKTO s. 234)”

“Vallah billah toğrı yolu görür-iken egri yoldan gelmeyeyin didi (SKTO s. 235)”

“Oğuz erenleri turur-iken seni ögmegüm yok (SKTO s. 237)”

“Oğuzı görür-iken seni ögmegüm yok (SKTO s. 238)”

“Bir gün ata binüp divana gelür-iken bir kişi aydur (SKTO s. 239)”

“Vallah billah toğrı yolu görür-iken egri yoldan gelmeyelüm didi (SKTO s. 240)”

“Adahlusın ayruklar alur-iken tartup alan (SKTO s. 241)”

3.15.1.5.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekiyle Kullanılışı:

Öğrenilen geçmiş zamanın tekil ve çoğul şahıslarına ‘iken’ eklendiği zaman, kendi eyleminin gerçekleşmesini ya da gerçekleşmemesini fırsat bilerek, sonraki eylemin de yapılma isteği belirtilir:

“Mere çoban karnuñ açıkmamış-iken gözüñ kararmamış-iken bu ağacı kopardı gör (SKİY s. 105)”

“Karı düşmen tatar oğlu elümüze girmiş iken ceza-y-ile öldürelüm diyü kapu işigi üzerinde arqurı kemişlar-idi (KBOU s.168)”

“Hişar kapusuna girmiş iken kara polat öz kılıcı-y-ile eñsesine eyle çaldı (KKOY s. 205)”

“Elüñe girmiş-iken mere kâfir öldür meni (SKTO s. 236)”

“Elüñe girmiş-iken mere kâfir öldür meni yitür meni (SKTO s. 237)”

“Elüñe girmiş-iken mere kâfir öldür meni yitür meni (SKTO s. 237)”

“Elüñe girmiş-iken mere kâfir öldür meni yitür meni (SKTO s. 238)”

“Elüñe girmiş-iken mere kâfir öldür meni yitür meni (SKTO s. 238)”

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz ‘-mamış iken’ şeklinde yapılır.

Dede Korkut hikâyelerinde söz konusu kullanıma tek bir cümlede iki örnek tespit edilmiştir:

“Mere çoban karnuñ açıkmamış-iken gözüñ kararmamış-iken bu ağacı kopardı gör (SKİY s. 105)”

3.16. {-(y)IncAk}

Bayraktar, “Eklendiği fiillere ‘-ınca’ anlamı katar ve başlangıcı ve bitişi birbirine bağlı iki fiili birbirine bağlar. Yapı ve anlam açısından {-(y)IcAk} ekiyle bağlantılı gibi görülen ek, bu ekten /n/ türemesiyle ortaya çıkmış izlenimi vermektedir (Bayraktar 2000: 136).” açıklamasını yapmıştır.

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde ekin -ıncak/-incek ve -ıncah biçimleriyle olumlu ve olumsuz kullanımları vardır (Bayraktar 2000: 136).

Dede Korkut Hikâyelerinde ekin kullanımı yoktur.

3.17. {-(y)IbAnUñ}

Bayraktar (2000: 146) {-(I)bAn} ekiyle bağlantılı olduğu kesin olan ek ile ilgili olarak, Banguoğlu’nun ekin aslının {-(I)bAnIn} olduğunu sonundaki /n/ sesinin ikinci teklik kişi iyelik ekine analogi yoluyla /n/ sesine dönüştüğünü belirttiğini aktarır.

Dede Korkut hikâyelerinde ekin kullanımı yoktur.

3.18. {-(y)UrAk}

Bayraktar (2000: 151) eklendiği fiillere {-(Ar)Ak} zarf-fiiliyle aynı anlamı katan ekin kullanımının çok yaygın olmadığını, Eski Anadolu Türkçesinde -urak/-ürek biçimleriyle kullanıldığını açıklar.

Dede Korkut hikâyelerinde ekin kullanımı yoktur.

IV. BÖLÜM

4. İSİM-FİİL VE SIFAT-FİİLDEN TÜREYEN ZARF-FİİLLER

4.1. {-GAn} Sıfat-Fiilinden Türeyen Zarf-Fiiller

4.1.1. {-AndA}

“Bugün Azeri Türkçesinde ve bazı Anadolu ağızlarında görülen /-(Y)An+Da/ zarf-fiil eki /-(y)An/ sıfat-fiil eki ile bulunma hali (zamanda) eki olan /+dA/’nın kalıcı olarak birleşmesinden doğmuştur (Ergin 198 : 92-93).”

Eklendiği fiillere “-dığı zaman”, “-dığında” anlamlarını katan ek, {-GAn} sıfat-fiil eki ve {-dA} bulunma durumu (lokatif) ekinden oluşmuştur (Bayraktar 2000 : 162).

Ekin Türkiye Türkçesinde kullanımı yoktur. -AndA zarf-fiil eki Türkiye Türkçesine gelinceye kadar kullanımdan düşmüştür.

4.1.1.1. Ekin Görevleri

Bu zarf-fiil eki, açık bir şekilde zamanda eşitlik anlamı taşır (Daşdemir 2001: 61).

4.1.1.1.1. Niteleme Blokları Olarak Kullanılışı:

Daşdemir, ekle ilgili olarak “bu zarf-fiil eki, açık bir şekilde zamanda eşitlik anlamı taşır (Daşdemir 2001: 61).” açıklamasını getirdikten sonra, Dede Korkut Kitabı’nda geçen bazı ifadelerin /-(y)An/ + /dA/ zarf-fiil ekiyle aynı şekilde yazılmış harf öbeklerini zamanda eşitlik işleviyle bağdaştırmanın güç olduğunu ifade etmiştir. Konuya açıklık getirmek üzere ele alınan metinler incelendiğinde;

İvden çıkup yoriyanda selvi boylum (DHOB s. 79)

Topuğında sarmaşanda kara saçlum (DHOB s. 79)

Daşdemir, “yoriyanda” ve “sarmaşanda” sözcüklerinin almış olduğu -anda eki zarf-fiil olarak değerlendirildiğinde mantık dışı bir önermeyle karşılaştığını; çünkü servi boylu olma niteliği evden çıkıp yürümeye, kara saçlı olma niteliği de saçın topuk üzerinde kıvrılmasına bağlı değildir demektedir. Daşdemir’e göre burada

geçen-anda eki zarf-fiil eki değil; “/-(y)An/ sıfat-fiil eki ile /dA/ edatıdır. Bundan dolayı bu biçim birimlerin içinde yer aldığı ifadeler zaman tümleci değil, niteleme blokları olarak değerlendirilmelidir (Daşdemir 2001: 61).

Daşdemir (2001: 62), Dede Korkut üzerinde çalışan araştırmacıların bir kısmının da, sadeleştirilmiş metinlerde bu tür ifadelerin geçtiği yerlerde niteleme bloklarına başvurduklarını aktarmaktadır:

“Tövle-tövle bağlanan atlarımdan héyf! (Zeynelov ve Elizade 1988 : 146)”

“Tavla tavla bağlanan atıma yazık! (Kudret 1988: 42; Miyasoğlu 1999: 60)”

“Tavla tavla bağlanan atlarıma yazık! (Boratav 1982: 97)”

Daşdemir, bu ifadelerdeki /+dA/ edatının /-(y)An/ sıfat-fiiline bitişik yazılmasının onu edat olarak almamıza engel teşkil etmeyeceğini, zira Dede Korkut'ta /+dA/ edatının ünsüzle biten kelimelerden sonra genellikle kendinden önceki kelimeye bitişik yazıldığını belirtmiştir. “söz konusu ifadelerin geçtiği mısralara paralel olarak oluşturulmuş sonraki mısralarda /-(Y)An+Da/ ek-edatlarının bulunduğu ifadelerin yerinde genellikle niteleme blokları vardır.

...

Kaydabanum güdende şarvanunam (UKOS s. 232)

Kara koşum güdende ilkıçınam (UKOS s. 232)

Katma, karşılaştırma, bağlama, kuvvetlendirme vb. işlevleri bulunan /dA/ edatının bu örneklerde belirgin bir işlev taşıdığı söylenemez.

Daşdemir (200: 62), “bu edat örneklerimizde daha ziyade doldurma bir unsur gibi görünmektedir. Dikkat edilirse bu ifadeler hep manzum kısımlarda geçmektedir. Bu yüzden onun bir işlevi varsa da bunu dil içi değil, müzikaliteyi ilgilendiren dil dışı sebeplere dayandırmak gerekmektedir.” açıklamasını yapmıştır.

Boratav, /da/ edatıyla ilgili olarak “bilhassa müzik eşliğinde icra edilen halk edebiyatı ürünlerinde bu edata bir dolgu malzemesi olarak çok sık başvurulmaktadır (1938: 338).” açıklamasını yapmıştır.

Daşdemir (2001: 64), -anda ekiyle ilgili olarak “Dedem Korkut Kitabı'nda kahramanlar ‘soylama’larını hep kopuz eşliğinde icra ederler. Bundan dolayı /da/ edatı bir ritim unsuru olarak söz konusu sıfat-fiil guruplarının üzerine getirilmiş olmalıdır.” açıklamasını getirmiştir.

“Ata adın yorıdanda devletlü oğul yig (G. s. 74)”

“Ayna günü okıyanda kutbe görklü (G. s. 75)”
“Kulağ urup diñleyende ümmet görklü (G. s. 75)”
“Minarada bañlayanda fakı görklü (G. s. 75)”
“Dizin basup oturanda halal görklü (G. s. 75)”
“Yanaşup yola girende kara buğur görklü (G. s. 75)”
“İvden çıkup yoryyanda selvi boylum (DHOB s. 79)”
“Topuğında sarmaşanda kara saçlum (DHOB s. 79)”
“Tavla tavla bağlananda atuma yazuh (SKİY s. 109)”
“Kartaş diyü saklayanda yoldaşuma yazuh (SKİY s. 109)”
“Yumruğumda talbinanda şahin kuşuma yazuh (SKİY s. 109)”
“Yeter ile tutanda tazıma yazuh (SKİY s. 109)”
“Alar şabah şapa yirde dikilende ağ-ban ivlü (KPOB s. 144)”
“Atlas ile yapılanda gök şayvanlu (KPOB s. 144)”
“Tavla tavla çekilende şahbaz atlu (KPOB s. 144)”
“Alan şabah şapa yirde dikilende ağ ban ivlü (KKOY s. 200)”
“Ağlas-ile yapılanda gök şayvanlu (KKOY s. 200)”
“Tavla tavla çekilende şahbaz atlu (KKOY s. 200)”
“Çağıruban dad virende bol çavuşlu (KKOY s. 200)”
“Kıytabanum güdende şarvanum mısın (UKOS s. 232)”
“Kara koşum güdende ilkıçım mısın (UKOS s. 232)”
“Ağayılım güdende çobanum mısın (UKOS s. 232)”
“Kıytabanuñ güdende şarvanuñam (UKOS s. 232)”
“Kara koşuñ güdende ilkıçıñam (UKOS s. 232)”

4.1.1.1.2. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

Eklendili fiillere “-diği zaman” anlamını katarak “ne zaman” sorusuna cevap verir.

“Yad oğulı şaklamağ-ile oğul olmaz, böyüyende şalur gider (G. s. 73)”
“Göksi gözel kıba tağlara gün degende (DHOB s. 78)”
“Göksi gözel kıba tağlara gün degende (DHOB s. 85)”
“Çalışanda kıba polat öz kılıcuñ gedilmesün (DHOB s. 94)”
“Karanqu ahşam olanda kıyğulu çoban (SKİY s. 97)”
“Kıar-ile yağmur yağanda çakmaklı çoban (SKİY s. 97)”

“Bir atanda ikisin için yıkdı, ikisini atanda için dördin yıkdı (SKİY s. 98)”

“Ağ ban ivler dikilende yurdı kalmış (SKİY s. 100)”

“Karıçuk anam oluranda yiri kalmış (SKİY s. 100)”

“Oğlum Uruz oh atanda puta kalmış (SKİY s. 100)”

“Oğuz bigleri at çapanda meydan kalmış (SKİY s. 100)”

“Kara mudbak dikilende ocağ kalmış (SKİY s. 100)”

“Karanğu ahşam olanda günü toğan (SKİY s. 101)”

“Kar ile yağmur yağanda er gibi turan (SKİY s. 101)”

“Karanğu ahşam olanda vaf vaf üren (SKİY s. 102)”

“Acı ayran tökilende çap çap içen (SKİY s. 102)”

“Karanğu ahşam olanda kaygulu çoban (SKİY s. 103)”

“Kar-ile yağmur yağanda çakmaklu çoban (SKİY s. 103)”

“On ay diyende dünyaya getürdügüm oğul (SKİY s. 106)”

“Her atanda on iki batman taş atar- idi (SKİY s. 109)”

“acığ tutanda kara taşı kül eyleyen (SKİY s. 112)”

“Oğuzun ak sakallu kocaları görende ol yigidi tahsin leyen (SKİY s. 112)”

“Varuban Peyğamberüñ yüzini gören, gelübeni Oğuzda şahābesi olan , acığ tutanda bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlu Begdüz Emen çapar yetdi (SKİY s. 113)”

“çalışanda kara polat öz kılıcuñ gedilmesün, dürtişür-iken ala gönderüñ uvanmasun (SKİY s.115)”

“Ağ sancak götürende müsülmanlar arhası olsun (KPOB s. 121)

“Kabalalık kâfire girende / Allah Ta’āla senüñ oğlına fırsat virsün (KPOB s. 121)”

“Oh atanda men senüñ ohuñı yarmadum-mı (KPOB s. 149)”

“Kara başuña düşende gerek olur (KBOU s.160)”

“Acığ tutanda kara taşı kül eyleyen, kara bıyığın yidi yirden eñsesinde dügen, Kazan kartası Kara Göne çapar yetdi (KBOU s. 174)”

“Çalışanda kara polat öz kılıcuñ gedilmesün (KBOU s. 177)”

“On ay diyende dünya yüzine getürdügüm oğul (DKOD s. 182)”

“Tartanda bir oh-ile nemler-idüm (KKOK s. 198)”

4.2.{-DUK} Sıfat-Fiilinden Türeyenler

4.2.1.{-DUKÇA}

Ergin (1982: 347) bu eklerin partisip kökenli olduğunu söyler, ama -dıkça eklerini zarf-fiil olarak kullanılan sıfat-fiil şekli olarak kabul ediyor.

Osmanlıca gramerlerde sigâ-i tevkitiyye (Abdullah Ramiz Paşa: 1999-164), tevkit sureti adlarıyla incelenir.

Bayraktar (2000: 168) Eski Anadolu Türkçesine ait eserleri inceleyerek “ekin, -dıkça/ -dikçe/ -dukça/ -dükçe biçimlerinin yanında Eski Anadolu Türkçesinde /k/ ünsüzünün /h/ ünsüzüne dönüşmesi kuralına uygun olarak -duhça biçimi de kullanılmıştır.” açıklamasını getirir.

Şirinova (2001: 76) ekin, Azeri Türkçesinde uyum dışında kalarak -c- ile yazılan -dİgca ekinin asıl fiille ifade olunan eylemin devamını, zamanla gelişmesini gösterdiğini belirtiyor.

Şirinova’ya göre-dİgca zarf-fiil ekinin ifade ettiği zaman farklı olup iki türdür:

- 1) Devamlı zamanı, tekrar olunan eylemi bildiriyor.
- 2) Tedrici olan, zamanla gelişen hareketi bildiriyor.

Ediskun (2003: 262) “Türk Dilbilgisi” adlı eserinde, -dİkÇA yapılı ulacın, kendinden sonraki eylemin hangi vakitlerde yapıldığını ya da yapılacağını; kendi eyleminin süresince süreceğini ifade ettiğini belirtir.

Ekin Türkiye Türkçesinde kullanımı diğer dönemlerden farklı olarak -dıkça/ -dikçe/ -dukça/ -dükçe; -tıkça/ -tikçe/ -tukça/ -tükçe olmak üzere sekiz biçimiyle kullanılmaktadır:

“Toprağı kaz**dıkça** su çıkıyordu.”, “İnsanları sev**dikçe** niçin yaşadığını anlıyordu.”, “Deniz havasını solud**dukça** nefesim açılmıştı.”, “Soruları çözd**ükçe** kendine olan güveni artıyordu.”, “Çocukların yüzüne bakt**ıkça** çaresizlikten kıvranıyordu.”, “İpi çek**tikçe** kazak biraz daha sökülüyordu.”, “Elindeki mermeri yont**tukça** şekiller belirliyordu.”, “İşi büyütt**ükçe** büyütüyorsunuz.”

4.2.1.1. Ekin Görevleri

Eklendiği fiillere ‘-dığı zaman’ ve ‘-dığı kadar’ anlamlarını katar (Bayraktar 2000: 168).

-dUkçA yapılı ulaç eklendiği sözcüğe “-dığı müddetçe” anlamını verir:

“Depdükçe böyüdi. (BDÖB s. 208)”

4.2.2. {-Dik+iyelik eki+CA}

Bayraktar (2000: 169) “{-DUK} sıfat-fiil ekiyle {-çA} eşitlik ekinin arasına iyelik eklerinin gelmesinden meydana gelmiştir. Bu ekteki, -ça/-çe eşitlik ekindeki /ç/ ünsüzü, iyelik eklerinin bağlama ünlüleri nedeniyle genelde ötümlüleşmiştir.” açıklamasını yapar.

Yalnızca Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı görülen ek, Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür (Bayraktar 2000: 171).

4.2.2.1. Ekin Görevleri

İki fiili birbirine bağlarken eklendiği fiile ‘-dığı zaman’, ‘-dığı müddetçe’ anlamlarını katar:

Dede Korkut’ta tek cümlede geçmektedir:

“Geldügümçe seni şin görür-idim, güler-idüñ, oynar-idüñ, şimdi nolduñ didi (KPOB s. 135)”

4.2.3. {-DikdA}

-dik sıfat-fiil ekinin bulunma (ablatif) hâl ekini almış biçimidir. İki fiili birbirine bağlayan ek, eklendiği fiillere “-dığı zaman” anlamını katar.

Bayraktar (2000: 173) Eski Anadolu Türkçesinde ekin yalnızca -dukta ve -dükde biçimlerinin kullanıldığını bildirir.

Tiken (1993: 193-194) Türkiye Türkçesinde bugün nadiren iyelik ekli şekilleri kullanılan bu ekin, tarihî devrelerde esas itibariyle iyelik eksiz

kullanıldığını, sonradan yerine “-ınca/ -ince” zarf-fiil eki ile “-dığı zaman” birleşiminin tercih edilir olduğunu açıklamıştır.

Ekin Türkiye Türkçesinde kullanımını yoktur.

4.2.3.1. Ekin Görevleri

Yüklemün meydana geldiği zamanı belirtir. Bu zarf-fiillerdeki eylem, bağlı oldukları fiilin eylemi ile aynı anda yapılır (Şirinova 2001: 79).

Zarf-fiilin gerçekleşme zamanı ile bağlı olduğu fiilin gerçekleşme zamanı aynıdır.

4.2.3.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

Yüklemün meydana geldiği zamanı bildirir:

“Sakalı uzun tat eri bañladukda ... Dirse Han yerinden örü turdu (DHOB s. 85)”

“Şakallu bozaç turğay sayradukda /Şakalı uzun tat eri bañladukda /

Bidevi atlar issini görüp ‘okradukda ... Bayındır Hanun sohbetine gelür-idi (DHOB s. 78)”

“Oğuzuñ ala gözlü kızını gelini boyladukda /Her kişi sözün söyledükde /sen orada tırasın öğinesin (KKOK s. 196)”

4.2.3.1.2. “-dığı zaman” Anlamında Kullanılışı:

Eklendiği fiile “-dığı zaman” anlamını katar:

“Oğuzuñ ala gözlü kızını gelini boyladukda /Her kişi sözün söyledükde /sen orada tırasın öğinesin (KKOK s. 196)”

Zarf-fiilin ve asıl fiilin gösterdiği hareketler aynı zamanda olmaktadır (Tural 1999 : 337):

“Oğlan anda yıkıldukda boz atlı Hızır oğlana hazır oldu... (DHOB s. 88)”

“Oğuzuñ ala gözlü kızını gelini boyladukda /Her kişi sözün söyledükde sen orada tırasın öğinesin (KKOK s. 196)”

4.2.4. {-DUK+iyelik eki+DA}

Eklendiği fiillere ‘-dığı zaman’ anlamını katar. {-DUK} sıfat-fiil eki ve {-DA} bulunma durumu ekinin (lokatif) arasına eklenen iyelik eklerinden oluşmaktadır.

Üstüner (2000: 115), ekle ilgili olarak, “Bu şeklin -IncA zarf-fiil ekinden farkı, hareketin iyelik ekleriyle şahıs zamirlerine bağlanmış olmasıdır. Klasik zarf-fiil eklerinde görülmeyen bu fonksiyon, yani hareketi şahıs zamirlerine bağlama, sıfat-fiil eklerinin iyelik ekleri ve hâl ekleri ile kalıplaşmış şekillerinde yer almaktadır.” açıklamasını yapmıştır.

Ekin Türkiye Türkçesinde kullanımı devam etmektedir:

“Onu gördüğünde kadının elinde ne vardı.”, “Panoya baktığında gördüğü not canını sıkıyordu.”

4.2.4.1. Ekin Görevleri

Üstüner (2000: 115) ekin, -IncA veya -dIkçA/-dUkçA eklerinin yerlerine veya bunlara yakın bir görevde kullanıldığını belirtmiştir:

“Kalkubanı yiriñden turduğunda ala gözlü big yigitleri yanuña salmaduñ (KKOY s. 203)”

4.2.4.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

“Şalkum şalkum tan yelleri esdüginde ...gelür-idi (DHOB s. 78)”

“Şalkum şalkum tan yelleri esdüginde ava çıkdı (DHOB s. 85)”

“Kara ölüm geldüginde kiçit virsün (DHOB s. 94)”

“Bu halları gördüginde Kazanuñ kara kıyma gözleri kan yaş tıldı (SKİY s. 100)”

“Kara koş atlar gördüginde kişneşdüren (SKİY s. 101)”

“Kızıl deve gördüginde buzlaşduran (SKİY s. 101)”

“Ağça koyun gördüginde kıyruk çarpup kımçılayan (SKİY s. 101)”

“Çobanı gördüginde haberleşdi, görelim hanum ne haberleşdi (SKİY s. 102)”

“ anlar bir yidüginde iki yigil seni kâfir bilmesünler (SKİY s. 107)”

“Bay Püre Big bunları gördüğünde āh eyledi, başından ‘aklı gitdi (KPOB s. 116)”

“Aygırları göricek begendi, develeri gördüğünde begendi, koçları begendi, köpekleri göricek kaç kaç güldi (KPOB s. 128)”

“Bunları gördüğünde haberleşdi, görelüm hanum ne haberleşdi (KPOB s. 133)”

“Karşu yatan kara tağdan aşup geldüğünde kiçdüğünde (KPOB s. 140)”

“Taşkun taşkun şuları aşup geldüğünde kiçdüğünde (KPOB s. 140)”

“Ağır adlu şehirlerden geldüğünde kiçdüğünde (KPOB s. 140)”

“Beyrek yayı gördüğünde yoldaşların añdı ağladı (KPOB s.143)”

“Yaykandığında yağ dökilen bol ni’metlü (KPOB s.144)”

“Sağum ala bakduğumda kartaşum Kara Göneyi gördüm (KBOU s.155)”

“Şolum ala bakduğumda tayım Aruzı gördüm (KBOU s.155)”

“Karşum ala bakduğumda seni gördüm (KBOU s.155)”

“Yanum ala bakduğumda konuşma eyü bakdum (KBOU s.164)”

“Toğduğında tokuz buğra öldürdügüm aşlan oğul (DKOD s.181)”

“Kara buğa geldüğünde hurdahaş eyledün (KKOK s. 191)”

“Kağan alan geldüğünde bilini bükdüñ (KKOK s. 191)”

“Kara buğa geldüğünde hurdahaş eyledün (KKOK s. 191)”

“Kağan aslan geldüğünde bilini bükdüñ (KKOK s. 191)”

“Kara buğra geldüğünde ne kiçdüñ (KKOK s. 191)”

“Kara buğa geldüğünde kılçatmamış (KKOK s.191)”

“Kağan aslan geldüğünde bilin bükmiş (KKOK s. 191)”

“Kara buğra geldüğünde ne kiçmiş diyeler (KKOK s. 191)”

“Kalkubanı Selcan Hatun turduğunda (KKOK s.196)”

“Yilisi kara kazılık atun bindüğünde (KKOK s. 196)”

“Babamuñ ağ ban işigine düşdüğünde (KKOK s. 196)”

“Ecel geldüğünde aru imandan ayırmasun (KKOK s. 198)”

“Yaykandığında yağ tökilen bol ni‘metlü (KKOY s. 200)”

“Kargı süñü uçında er böğürden, ğarıma yetdüğünde kimsin diyü sormayan (KKOY s. 201)”

“Yetdüğünde yıl yetmez-idi yidi urgunum (KKOY s. 202)”

“Kalkubanı yiriñden turduğunda ala gözlü big yigitleri yanuña salmaduñ (KKOY s. 203)”

“Dāyim geldüğünde tursa devlet yahşi (KKOY s. 203)”

“Kara tağa ayıtdüğünde işit virsün (BDGÖ s. 215)”

“Ölüm vaqtı geldüğünde aru imandan ayırmason (BDGÖ s. 215)”

“Ol yigide yettüğünde / Ağ boz atuñ üzerinden yire ingil (UKOS s. 227)”

“Ölüm vaqtı geldüğünde aru imandan ayırmason (SKTO s. 243)”

“Ölüm vaqtı geldüğünde aru imandan ayırmason (İOTO s. 251)”

4.2.4.1.2. İyelik Ekleriyle Kullanılışı:

I. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımı

“Sağum ala bakduğumda kartaşum Kara Göneyi gördüm (KBOU s.155)

“Şolum ala bahtduğumda tayım Aruzı gördüm (KBOU s.155)

“Karşum ala bakduğumda seni gördüm (KBOU s.155)

“Yanum ala bakduğumda konuşma eyü bağdum (KBOU s.164)

III. tekil şahıs iyelik ekiyle kullanımı

“Beyrek yayı gördüğünde yoldaşların añdı ağladı (KPOB s.143)”

“Ecel geldüğünde aru imandan ayırmason (KKOK s. 198)”

4.2.5. {-DUkDAn} sonra

Banguoğlu (2005: 436) “Türkçenin Grameri” adlı eserinde -DıktAn/-DUktAn sonra yapısını anlam olarak sonralık zarf-fiili saymaktadır. Ekin yapısını birleşik zarf-fiil terimiyle karşılamaktadır.

Hacıeminoğlu (1972: 84-85) “Türk Dilinde Edatlar” adlı kitabında Çekim Edatları başlığı altında Batı Türkçesinde sonra ve soñra’yı incelemiş ve isim-fiillerin çıkma halinden sonra kullanıldığını belirtmiştir.

Korkmaz (2003: 1030) eki, -dIk/-dUk ‘sıfat-fiil eki’ + tAn ‘çıkma durumu eki’ olarak ayırmıştır.

Türkiye Türkçesinde kullanımı devam etmektedir:

“Karnını doyurduktan sonra yatıp uyudu.”, “Evi gördükten sonra almaya karar verdik.”, “Kumaşı biçtikten sonra hata yaptığını anladı.

4.2.5.1. Ekin Görevleri

Ediskun (1985: 264) -DıktAn/-DUktAn sonra yapısını ulaç olarak adlandırarak, bu zarf-fiilin kendinden sonraki eylemin kendi eyleminden sonra yapıldığını ya da yapılacağını gösterdiğine işaret eder. Ediskun'a göre bu ulaçlar “-meden ve -mezden önce” yapıları ulaçların karşıtı, yani olumsuzdurlar.

Hem zaman hem de sebep gösterme işlevini yüklenmiştir. Zaman bildirme işlevini yüklediğinde, hemen hemen yalnız başına hiç kullanılmaz, kendinden sonra çıkma durumu isteyen ‘sonra’ edatı ile birleşip kaynaşır, zaman bakımından asıl fiildeki hareketin kendinden sonra gerçekleştiğini bildiren bir zarf-fiildir (Korkmaz 2003: 1030).

4.2.5.1.1. Zaman Zarfı Olarak Kullanılışı:

Zaman zarfı görevli sözcükler yapar, yan cümleyi temel cümleye bağlar:

“Karnın toyırduktan soñra kazanları depdi dökdi çevürdi. (KPOB s. 145)”

Zaman bakımından asıl fiildeki hareketin kendinden sonra gerçekleştiğini bildirir. Dede Korkut hikâyelerinde tek cümlede geçmektedir:

“Karnın toyırduktan soñra kazanları depdi dökdi çevürdi. (KPOB s. 145)”

4.2.6. {-DUK+iyelik eki+DAn}

{-DIk} sıfat-fiil eki ile {-dAn} ayrılma durumu (ablatif) ekinin arasına iyelik eki getirilerek yapılmaktadır.

Yüklemi oldukları yan cümleyi temel cümleye sebep, sonuç ilişkisiyle bağlayan bu zarf-fiil ekini Banguoğlu (2004: 437), sebep zarf-fiilleri başlığı altında ele almaktadır

Korkmaz (2003: 1031) ekle ilgili olarak, “İyelik ve çıkma durumu ekleriyle genişletilen -Dık/-DUk sıfat-fiil ekinin oluşturduğu -Dığ(-k-)IndAn zarf-fiil eki, asıl fiildeki hareketin nedenini bildirir.” açıklamasını getirmiştir.

Ekin Türkiye Türkçesinde kullanımı devam etmektedir:

“Çocuğun bizi dinlediğinden haberimiz yoktu.”, “Yağmur yağdığından geziyi iptal ettik.”, “Kapı kilitli olduğundan dışarı çıkamamıştı.”

4.2.6.1. Ekin Görevleri

Yüklemi oldukları yan cümleyi sebep, sonuç ilişkisiyle temel cümleye bağlar. Asıl fiildeki hareketin nedenini açıklar.

4.2.6.1.1. Neden-Sonuç İlişkisi İçinde Kullanılışı:

Eklendiği fiili yancümleye dönüştürür. Zarf işlevindeki bu yancümle, bağlandığı temel cümleyle neden-sonuç ilişkisi kurar:

“Pusduğundan kara tağlara tuman düşmüş (BOEB s. 220)”

“Dirse Hanuñ tutsak olduğundan Oğuz biğlerünüñ haberi yok (DHOB s.91)”

“Dayim geldüğünden tursa devlet yahşi (KKOY s.202)”

4.3. {-Ar}/{-Ir} Sıfat-Fiilinden Türeyen Zarf-Fiiller

4.3.1. {-ArdA}/{-(I)rdA}

{-Ar}/{-(I)r} sıfat-fiil ekiyle{-dA}bulunma durumu (lokatif) ekin birleşmesinden oluşmuştur (Bayraktar 2000 : 184).

Eklendiği fiillere “-urken” anlamı katan bu ek, aynı zamanda gerçekleşen iki fiili birbirine bağlar.

Türkiye Türkçesinde ekin kullanımı yoktur.

4.3.1.1. Ekin Görevleri

Eklendiği fiillere “-urken” anlamını katan bu ek, aynı zamanda gerçekleşen iki fiili birbirine bağlar (Bayraktar 2000: 184).:

“Gördi-kim uçarda kuzgun kalmış tazı tolaşmış yurtda kalmış gördiler (SKİY s. 100)”

“Kalarda koparda yirüm gün ortaç (BDGÖ s. 214)”

“Kalarda koparda yirüñ sorar olsam ne yirdür (UKOS s.232)”

4.4. {-mİşCA}

Bayraktar(2000: 178), eklendiği fiillere “-dığı kadar”, “-mış gibi” anlamlarını katan bu ekin, {-mİş}sıfat-fiil eki ve {-çA} eşitlik ekinin birleşmesinden oluştuğunu açıklar.

Dede Korkut hikâyelerinde ekin kullanımı yoktur.

4.5. {-mAzdAn}

Bayraktar (2000: 189) bu zarf-fiil ekinin {-mAz}/{-mAs} sıfat-fiil ekiyle {-dAn} ayrılma durumu (ablatif) ekinin birleşiminden oluştuğunu; eklendiği fiillere aldığı zaman zarfına göre “-madan önce” veya “-madan sonra, -dıktan sonra” anlamlarını kattığını belirterek, zaman zarfı kullanılmayan durumlarda “-madan önce” anlamı verdiğini açıklar. Dede Korkut hikâyelerinde ekin kullanımı yoktur.

4.6. İsim-Fiillerden Türeyen Zarf-Fiiller

4.6.1. {-mAK} İsim-Fiilinden Türeyenler

4.6.1.1. {-mAKdAn}

{-mAK} isim-fiil ekiyle {-dAn}/{dIn} ayrılma durumu (ablatif) ekinin birleşmesinden oluşmuştur.

Türkiye Türkçesinde kullanımı devam etmektedir:

“Ağlamaktan gözleri kan çanağına dönmüştü.”, “Beklemekten sıkılmıştık artık.”

4.6.1.1.1. Ekin Görevleri

Eklendiği fiillere kendisinden sonra gelen zaman zarfına göre “-dığı için”, “-diğinden dolayı” anlamlarını katar:

“Zirā ağlamakdan gözleri görmez olmuş-idi (KPOB s. 151)”

V. BÖLÜM

5. ZARF-FİİLLERİN BİRLEŞİK FİİL KURMA GÖREVİYLE KULLANIMI

5.1. Tezlik Anlamı Veren Birleşik Fiiller

5.1.1. ber- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Tezlik Anlamlı Birleşik Fiiller

Tezlik anlamı {-A} veya {-(y)I} zarf-fiil ekiyle ber- yardımcı fiilinin birleşmesiyle sağlanır. Eklendiği fiile, fiilin birden bire gerçekleştiği anlamı katar (Bayraktar 2000: 194).

Dede Korkut hikâyelerinde {-A} ber- fiilinin herhangi bir örneğine rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde -a ver- şekliyle kullanımı yoktur.

5.1.1.1. {-(y)I} ber-

Tezlik anlamlı birleşik fiillerdendir. {-(y) I} zarf-fiil ekiyle ber-(<bir->ver-) yardımcı fiilinin birleşiminden oluşur.

Türkiye Türkçesinde tezlik anlamı veren birleşik fiiller -ı zarf-fiil eki ve ver- yardımcı fiiliyle sağlanmaktadır:

“Siparişleri alıver.”, “Sen bize geliver.”

Dede Korkut hikâyelerinde tezlik anlamı {-(y)I} zarf-fiil ekinin düz ve yuvarlak biçimleriyle birlikte vir- yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmıştır.

“Gelüp meydan ortasında koyu virdiler (DHOB s. 81)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 92)”

“Şavaşmadın uruşmadın alı vireyim döngil girü (DHOB. s. 93)”

“Eylendi yoryu virdi (SKİY s. 105)”

“Yoryu virdi, kırk ince billü kızuñ içine girdi (SKİY s. 108)”

“Oğuzda kimün kızın alı vireyin didi (KPOB s. 124)”

“Baba maña bir kız alı vir kim men yirümden tırmadın ol tırmah gerek (KPOB s. 124)”

“Dahı aldı yorıyu virdi (KPOB s. 138)”

“kaftanı şıyırdı götürdi kızlaruñ üstine atı virdi (KPOB s. 142)”

“Eli bağlu boynı bağlu yüzi üzerine şalup aldılar, yorıyu virdiler (KBOU s. 162)”

“Mere buđañuzı koyu virüñ gelsün didi (KKOK s.189)”

“Buğanın zencirin aldılar, şalı virdiler (KKOK s. 189)”

“Kañ Turalı mere kâfir aşlañı koyı vir gelsün didi (KKOK s. 190)”

“Aşlanı koyu virdiler, sürdi geldi (KKOK s.190)”

“Kañ Turalı bir kepenegi kağaına toladı, aslanuñ pençesine şunı virdi (KKOK s. 190)”

“Yularun şıyırup şalı virdiler (KKOK s. 191)”

“Tutsak olan Kañlık Kocayı şalı virmişler çıkup geldi (KKOY s. 205)”

“Oğuzı şalı virmedi (BDÖB s. 209)”

Seni koyı virelüm var git didiler (UKOS s. 230)”

Seni koyı virelüm var git didiler (UKOS s. 235)”

5.1.2. gör- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Tezlik Anlamlı Birleşik Fiiller

5.1.2.1. {-A} gör-

{-A} zarf-fiil ekinin kör- (> gör-) yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmasından oluşmuştur.

Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımından kör- yardımcı fiilinin gör-biçimine girdiği anlaşılmaktadır (Bayraktar 2000: 201).

Türkiye Türkçesinde bu şekilde kurulan tezlik anlamlı birleşik fiil yoktur. Dede Korkut hikâyelerinde tezlik anlamı -a gör biçimiyle sağlanmıştır.

“ođluñı ohlayup öldüre görgil (DHOB s. 85)”

“Ap alaca gerdegüñe gele görgil (KPOB s. 134)”

“Parasaruñ Bayburt Hişarından uça görgil (KPOB s. 134)”

5.1.2.2. {-(y)I} gör-

Tezlik anlamı veren bu birleşik fiil {-(y)I} zarf-fiil ekiyle kör- yardımcı fiilinin birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur.

Türkiye Türkçesinde bu şekilde kurulan tezlik anlamlı birleşik fiil yoktur.

Dede Korkut hikâyelerinde tezlik anlamı -ı gör biçimiyle sağlanmıştır:

“Oğlun seni öldürmedin sen oğluñı öldürü görgil didiler (DHOB s. 85)”

“Mere çoban karnuñ açıkmamış-iken gözüñ karamamış-iken bu ağacı koparı gör yohsa seni bunda kurtlar kuşlar yir didi (SKİY s. 105)”

5.1.3. Ko(y)- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Tezlik Anlamlı Birleşik Fiiller

{-A} ko(y), {-(y)I} ko(y)- şeklinde yapılmaktadır.

Türkiye Türkçesinin İstanbul ağzında kullanımı olmayan bu birleşik fiil, Anadolu ağzlarında kullanılmaktadır (Bayraktar 2000: 204).:

“Sen gidekoy ben sana yetişirim.”

Dede Korkut hikâyelerinde -a koy- şekline rastlanmamıştır.

5.1.3.1. {-(y)I} ko(y)-

Tezlik anlamı veren bu birleşik fiil {-(y)I}zarf-fiil eki ve ko(y)- yardımcı fiilinin bir arada kullanımından oluşmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ‘alıkoy’ deyiminde yaşamaktadır:

“beni iki saat alıkoydu.”

Dede Korkut hikâyelerinde herhangi bir örneğine rastlanmamıştır.

5.2. Yeterlilik Anlamı Veren Birleşik Fiiller

5.2.1. bil- Yardımcı Fiiliyle Yapılan Yeterlilik Anlamlı Birleşik Fiiller

5.2.1.1. {-A} bil-

{-A} zarf-fiil ekinin bil- yardımcı fiiliyle bir arada kullanımından oluşmaktadır.

Türkiye Türkçesinde de aynı görevle kullanımı devam eden eklerdendir.

Ekin olumsuz şekli Dede Korkut hikâyelerinde “-e bilmez” şeklindedir. Ek Türkiye Türkçesinde -AmA biçimine dönüşür:

Yiye bilmez > Yiyemez

Tuta bilmez > Tutamaz

Eklendiği fiile öznenin bu fiili işleme gücüne sahip olduğu anlamını katar. Dede Korkut hikâyelerinde ekin olumlu ve olumsuz şekilleri tespit edilmiştir:

“Bu kız istemege kim vara bilür (KPOB s. 125)”

“Virse dahı senüñ yirüñ tuta bilmez (KBOU s. 172)”

“Canımı kıya bilmen bellü bilgil (DKOD s. 181)”

Olumsuzluk eki, bil- yardımcı fiilinin sonuna eklenmektedir:

“naşibinden artuğın yiye bilmez (DK s. 73)”

“Sarp yorır-iken kazılık ata nāmert yigit bine bilmez, bininçe binmese yig (DK s. 74)”

“Virse dahı senüñ yirüñ tuta bilmez (KBOU s. 172)”

-a’lı zarf-fiil, esas fiili yardımcı fiile bağlayarak birleşik fiiller oluştururken -mez sıfat-fiil ekiyle grup oluşturarak sıfat görevini üstlenir:

“döne bilmez Dülek Evren gelsün (İOTO s. 245)”

Dede Korkut hikâyelerinde geçen -a bil- zarf-fiilinin bulunduğu cümleler:

“naşibinden artuğın yiye bilmez (G. s.73)

“Sarp yorır-iken kazılık ata nāmert yigit bine bilmez, bininçe binmese yig (DK s. 74)”

“Big serhoşdur cevab viremez didiler (DHOD s. 88)”

“şundan berü ‘aqlum uşşum dire bilmen (SKİY s. 99)”

“қан қараdur , қалаңısın yora bilmen (SKİY s. 99)”

“Bu kız istemege kim vara bilür (KPOB S. 125)”

“Virse dahı senüñ yirüñ tuta bilmez (KBOU s.172)”

“Canımı kıya bilmen bellü bilgil (DKOD s.181)”

“döne bilmez Dülek Evren gelsün (İOTO s. 245)”

“Andan döne bilmez Dölek Evren altı perlü çomağı-y-ile.. (KKOY s.204)”

5.2.1.2. {-(y)I} bil-

Yeterlilik anlamlı bu birleşik fiil {-(y)I} zarf-fiil ekinin bil- yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmasından oluşmaktadır.

Türkiye Türkçesinde bu şekilde kurulan bir birleşik fiil yoktur.

Dede Korkut hikâyelerinde birleşik fiilin olumsuzu bil- yardımcı fiilinin sonuna eklenen {-mA}olumsuzluk ekiyle gösterilmektedir.

“Gördi beceri bilmez (KPOB S.128)”

5.3. Süreklilik Anlamı Veren Birleşik Fiiller

Uşaklıgil gramer kitabında fi’li istimrar başlığı altında inceler ve gelmek, kalmak, görmek fi’l-i i’âneleri “yardımcı fiilleri” ile yapıldığını belirtir (Uşaklıgil 1999).

5.3.1. gel- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Süreklilik Anlamlı Birleşik Fiiller

5.3.1.1. {-A} gel-

{-A} zarf-fiil ekinin kel- (> gel-) yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmasından oluşmuştur. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kel- yardımcı fiili gel- biçimine girmiştir (Bayraktar 2000: 218).

Türkiye Türkçesinde de süreklilik anlamlı birleşik fiillerin kurulmasında kullanılan eklerdendir.

Türkiye Türkçesinde kullanılan çıkagel- birleşik fiili süreklilik anlamını yitirmiştir. Türkçe Sözlük’te çıkagelmek maddesinde “beklenmedik bir zamanda gelmek (TDK-TS, 1998)” açıklaması yapılmıştır. Bu açıklamadan, bu kullanımın süreklilik anlamını yitirdiği anlaşılmaktadır (Bayraktar 2000: 219).

“Bu yörede anlatıl**agelen** efsaneler henüz hiç araştırılmamış.”

Dede Korkut hikâyelerinde geçen -A gel- zarf-fiilinin bulunduğu cümleler:

“Böyle diğec hanum ol nâmerdlerüñ yigirmisi dahı çıka geldi (DHOB s. 84)”

“Ođlanuñ anası ođlanuñ üstine çapup çıka geldi (DHOB s. 88)”

“azğun dinlü kızğun dillü kâfir çıka geldi (KBOU s.157)”

“Deli Dumrul kırk yiğit ilen yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan ‘Azrā’il çıka geldi (DKOD s. 178)”

“Ol mahalda Kān Turalınuñ babası anası çıka geldi (KKOK s. 194)”

5.3.1.2. {-y}I} gel-

Eklendiği fiillere süreklilik anlamı veren birleşik fiil, {-y}I}zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılmasından oluşmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde zarf-fiil eki hem düz hem de yuvarlak biçimleriyle kullanılmıştır (Bayraktar 2000: 219).

Süreklilik anlamlı bu birleşik fiil Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinde geçen {-y} I} gel- zarf-fiilinin bulunduğu cümleler:

“Kān Turalı yerinden turı geldi, apul apul yorıdı (KKOK s. 188)”

“Kalkubanı Kān Turalı yirüñden turı geldüñ (KKOK s. 191)”

“Ala tañ-ile yirüñden turı geldüñ (KKOK s.195)”

“Kıyan Selçük oğlı Delü Tundar yirinden turı geldi (KKOY s.202)”

“Basat kaçıyup yirinden turı geldi (BDGÖ s. 215)”

“Kalkubanı yiründeñ turı geldüñ (BOEB s. 217)”

“Kalkubanı yirümden turı geldüm (BOEB s. 218)”

“Kalkubanı yiründeñ turı geldüñ (BOEB s. 218)”

“Kalkubanı yirümden turı geldüm (BOEB s. 219)”

“Kalkubanı oğul yirümden turı geldüm (BOEB s. 220)”

“Kalkubanı oğul yirüñden turı gelgil (BOEB s. 220)”

5.3.2. tur-/dur- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Süreklilik Anamlı Birleşik Fiiller

5.3.2.1. {-A} tur-/{-A} dur-

{-A}zarf-fiil ekinin tur-/dur- yardımcı eylemiyle birlikte kullanılmasından oluşmuştur.

Eski Anadolu Türkçesinde birleşik fiilin yardımcı fiilinin hem dur- hem de tur- biçiminde kullanımı görülür (Bayraktar 2000: 222)

Dede Korkut hikâyelerinde ekin ‘-tur’ şekliyle kullanımı bir tek cümlede tespit edilmiştir:

“Hağ yanduran çırağın yana tursun (DHOB s.95)”

Süreklilik anlamı veren bu birleşik fiil Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

“Sen yazadur ben şimdi geliyorum.”, “Sen gezedururken ben de şurada bir çay içeyim.”

5.3.2.2. {-(y)I} tur-/{-(y)I} dur-

Eklendiği fiillere süreklilik anlamı veren bu birleşik fiil, {-(y)I} zarf-fiil ekinin tur-/dur- yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmasından oluşmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde hem dur- hem de tur- yardımcı fiiliyle kullanımı görülen bu birleşik fiil ile zarf-fiil hem -ı/-i olarak düz biçimleriyle hem de -u/-ü olarak yuvarlak biçimleriyle kullanımı vardır. Örutur- biçimiyle kalıplaşıp ‘ayağa kalkmak’ anlamıyla kullanılmıştır (Bayraktar 2000: 225).

Eklendiği fiillere süreklilik anlamı veren bu birleşik fiilin Türkiye Türkçesinde kullanımı yoktur.

Dede Korkut Hikâyelerinde Geçen -I tur- Zarf-fiilinin Bulunduğu Cümleler:

“Kaıkubanı yiründen örü turğıl (DHOB s. 84)”

“Dirse Han yirinden örü turdı (DHOB s. 85)”

“Yumurlanup yirinden örü turdı (DHOB s. 86)”

“Kaıkubanı yiründen örü turdun (DHOB s. 86)”

“Hanum oğul kaıkubanı yeründen örü turğıl (DHOB s. 91)”

“Buğaç Big yirinden örü turdı (DHOB s. 91)”

“Kaın Turalı öri turdu (KKOK s. 192)”

“Vakı’asından sermürdi örü turdı (DHOB s. 97)”

“Sermürdi örü turdı (DHOB s. 99)”

“Pay Piçen Big dahı yirinden örü turdı (KPOB s.117)”

“Yumurlanup yirinden öri turdı (KBOU s. 162)”

“Kalkubanı yirüñden örü turduñ (KBOU s. 163)”

“Kanlı Koca sevini kıvanı örü turdu (KKOK s.185)”

“Kan Turalı sermürdi oyandı, örü turdı (KKOK s.194)”

“Kalkubanı yirümden örü turdum (KKOY s. 202)”

“Begil örü turdı (BOEB s. 218)”

“Kalkubanı yirüñüzden örü turuñ (BOEB s. 219)”

5.3.2.3. {-(I)p} tur / {-(I)p } dur

tur-/dur- yardımcı fiiliyle oluşan süreklilik anlamlı birleşik fiillerden biridir ve tur-/dur- yardımcı fiilinin {-(I)p} zarf-fiiliyle birlikte kullanımından oluşmuştur (Bayraktar 2000 : 226).

Ekin Türkiye Türkçesinde kullanımı yoktur.

5.3.2.3.1. Ekin Görevleri

Süreklilik anlamı içeren birleşik yapılı kip ekidir.

5.3.2.3.1.1. Kip Eki Olarak Kullanılışı:

Eski Anadolu Türkçesinde kip eki olarak kullanılmıştır. Sadece yuvarlak şekilleri kullanılmaktadır:

“Alçak yirde yapılıpudur Tañrı ivi Mekke görklü (DK s. 75)”

“Oğlı olanı ağ otağa kızıl olanı kızıl otağa konduruñ, oğlı kızıl olmayanı Allah

“Ta’ala karğayupdur, biz dahı karğaruz bellü bilsün dimiş idi (DHOB s. 78)”

“Oğlı kızıl olmayanı Allah Ta’ala karğayupdur, biz dahı karğaruz dimiş (DHOB s. 79)”

“Tanrı Ta’ala anı karğayupdur biz dahı karğaruz dimiş (DHOB s. 80)”

“Tanrı Ta’ala karğayupdur biz dahı karğaruz bellü bilgil didiler (DHOB s. 80)”

“Karşu yatan karlı kara tağlar karıyupdur otı bitmez (SKİY s. 111)”

“Kanlı Kanlı ırmaqları karıyupdur şuyı gelmez (SKİY s. 111)”

“Şahbaz şahbaz atlar karıyupdur kulun virmez (SKİY s. 111)”

“Mere kâfir Kazanuñ anası karıyupdur oğul virmez (SKİY s. 111)”

“...Allah Ta’āla meni kargayupdur, bigler tacum tahtum için ağlaram, birgün ola düşem ölem yirimde yurdumda kimse qalmaya didi (KPOB s. 116)”

“Gördiler kim ol yigit kim baş kesüpdür kan döküpdür (KPOB s. 120)”

“Biñ aygır dileyüpdür kim kısırağa aşmamış ola, biñ dahı buğra diledi kim maya görmemiş ola, biñ de çoç dileyüpdür koyun görmemiş ola (KPOB s. 127)”

“Mere niye ağlarsız, biz buñı tanımazuz, adaqlusına aparuñ görsün ol yahşı bilür, zirā ol diküpdür yine ol tanır didi (KPOB s. 132)”

“Meger senüñ ağañ yok olupdur (KPOB s. 138)”

“Yüregüñe kaynar yağlar koyılupdur (KPOB s. 138)”

“Qara bağruñ şarşılupdur (KPOB s. 138)”

“Qarşu yatan qara tağım yıkılıptur (KPOB s. 140)”

“Kölgelüçe qaba ağacum kesilüpdür (KPOB s. 140)”

“Dünyelükde bir qardaşum alınupdur (KPOB s. 140)”

“Qazan Bigden buyruk olupdur qoñ otursun didi. (KPOB s. 146)”

“Baş kesüpdür kan döküpdür çuldı alupdur ad kazanupdur (KBOU s. 155)”

“Baş kesüpdür kan döküpdür çuldı alupdur ad kazanupdur (KBOU s. 155)”

“Mere Uşun Qoca oğlı bu oturan bigler her biri oturdığı yiri kılcı-y-ile etmegi-y-ile alupdur mere sen baş mı kesdüñ kan mı tökdüñ aç-mı toyurduñ yalınçak-mı tonatduñ didi (UKOS s. 225)”

5.3.3. kal- Yardımcı Fiiliyle Kurulan Süreklilik Anlamlı Birleşik Fiiller

5.3.3.1. {-A} qal-

Eklendiği fiillere süreklilik anlamı veren bu birleşik fiil, {-A} zarf-fiil ekinin qal- yardımcı eylemiyle birlikte kullanılmasından oluşmuştur.

Süreklilik anlamlı bu birleşik fiil Türkiye Türkçesinde de kullanıma devam etmiştir:

“Gördüklerim karşısında ağzımı açıp bak**akaldım**.”

Dede Korkut hikâyelerinde tek cümlede tespit edilmiştir:

“Bezirganlar ardından baka qaldılar (KPOB s.120)”

5.3.3.2. {-(y)Ü} git-

Sürekli anlamlı bu birleşik fiil {-Ü}zarf-fiil ekinin git- yardımcı fiiliyle birlikte kullanılmasından oluşmuştur.

Türkiye Türkçesinde kullanımı yoktur.

5.3.3.2.1. Ekin Görevi

Yardımcı fiil zarf-fiilin oluşmasını tasvir eder. Söz konusu kullanıma Dede Korkut hikâyelerinde tek cümle tespit edilmiştir:

“oğlançuğın isteyü gitdi (DHOB s. 88)”

TABLÖLAR

Tablo-I SIFAT-FİLLER

Ekler	{-Dik}	{-mİş}	{-Ar}	{mAz}	{-An}	{-GICI}	{-AcAk}	{-AsI}	Toplam
GİRİŞ	4	1	3	1	13	1	2	2	27
DHOB	9	-	10	-	24	-	-	-	43
SKİY	13	2	18	-	61	1	-	-	95
KPOB	52	12	37	7	37	-	12	-	157
KBOU	25	7	8	6	57	-	-	1	104
DKOD	14	-	13	-	12	-	-	-	43
KKOK	8	7	12	5	2	-	2	1	37
KKOY	7	2	3	-	19	-	-	-	31
BDÖB	5	2	1	1	21	-	1	-	31
BOEB	5	3	13	-	11	-	-	-	32
UKOS	4	3	2	-	28	-	1	-	38
SKTO	9	1	3	3	31	-	-	-	47
İOTO	5	-	-	-	7	-	1	-	13
TOPLAM	160	40	123	23	323	2	19	4	

Tablo II. ZARF-FİLLER

	-İp	-İ	-A	-GAÇ	-İn	-mAyİncA	-GİncA	-mAdİn	-İbAn	-UbAnİ	-ALİ	-ArAk	-İcAk	-İken	Toplam
GİRİŞ	13	2	3		-	9	11	14	2	-	1	-	-	1	56
DHOB	42	22	4	4	-	3	2	-	2	13	-	-	9	9	100
SKİY	42	6	4	9	-	-	-	5	7	3	-	-	-	5	76
KPOB	53	19	7	9	-	1	1	3	12	5	10	3	-	4	125
KBOU	50	14	10	1	-	3	-	7	10	11	1	-	1	5	112
DKOD	19	4	5	2	-	1	-	-	2	1	-	-	-	2	36
KKOK	40	21	2	1	2	-	1	12	15	7	-	2	2	4	109
KKOY	22	5	-	-	-	-	-	1	3	2	-	-	1	3	37
BDGÖ	34	5	-	1	-	3	1	-	4	2	-	1	-	3	54
BOEB	34	10	1	-	-	-	-	1	3	7	1	1	3	1	62
UKOS	32	7	2	-	-	5	2	-	5	3	-	1	-	-	57
SKTO	35	10	1	1	-	-	-	-	1	2	-	-	-	14	64
İOTO	21	6	1	-	-	-	-	8	3	1	-	-	-	-	39
Toplam	437		40		2	25	18	51	69	57	13	8	16	51	

Tablo III. İSİM-FİİL VE SIFAT-FİİLDEN TÜREYEN ZARF-FİİLLER

	-mAkdAn	-AndA	-DUkçA	-DUkumca	-DIkdA	-DUkUndA	-DUkDAn sonra	-DUkUnDAn	-ArdA	Toplam
GİRİŞ	-	7	-	-	1	-	-	-	-	8
DHOB	-	5	-	-	7	3	-	1	-	16
SKİY	-	25	-	-	-	6	-	-	1	32
KPOB	1	7	-	1	-	11	1	-	-	21
KBOU	-	3	-	-	-	4	-	-	-	7
DKOD	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2
KKOK	-	1	-	-	2	12	-	-	-	15
KKOY	-	4	-	-	-	5	-	1	-	10
BDGÖ	-	-	2	-	-	2	-	-	4	8
BOEB	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
UKOS	-	5	-	-	-	1	-	-	2	8
SKTO	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
İOTO	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Toplam	1	58	2	1	10	47	1	3	7	

Tablo IV. BİRLEŞİK YAPILI ZARF-FİİLLER

	-i ver	-a gör	-i gör	-a bil	-i bil	-a gel	-i gel	-a dur	-i dur	-ıpdur	-a kal	-ü git	Toplam
GİRİŞ	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	3
DHOB	6	1	1	1	-	2	-	1	8	4	-	1	25
SKİY	2	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	5
KPOB	4	2	-	1	1	-	-	-	1	13	1	-	23
KBOU	1	-	-	1	-	1	-	-	2	8	-	-	13
DKOD	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	2
KKOK	6	-	-	-	-	1	3	-	3	-	-	-	13
KKOY	1	-	-	1	-	-	1	-	1	-	-	-	4
BDGÖ	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
BOEB	-	-	-	-	-	-	6	-	2	-	-	-	8
UKOS	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3
SKTO	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İOTO	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Toplam	23	3	2	10	1	5	11	1	17	27	1	1	

SONUÇ

Çıkış noktası sözlü edebiyat geleneğimiz olan ve Türk edebiyatının seçkin eserleri arasında yerini alan Dede Korkut Kitabı; yalın, akıcı ve etkili anlatımıyla Türk dilinin özelliklerini en iyi yansıtan eserlerden biridir.

Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini taşıyan Dede Korkut Kitabı'nda geçen sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerini incelendiği bu çalışmada 8 sıfat-fiil eki, 36 zarf-fiil eki tespit edilmiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda tespit edilen 8 sıfat-fiil ekinin günümüz Türkiye Türkçesinde de yaygın kullanılan sıfat-fiil eklerinden olduğu görülmüştür. Bu ekler şunlardır:

-DIk, -mİş, -Ar, -mAz, -An, -GICI, -AcAk, -AsI

Sıfat-fiil eklerinin Dede Korkut Kitabı'nda aktif kullanım sıklıkları ile Türkiye Türkçesindeki kullanımlarında da bir paralellik gözlenmiştir. Örneğin, Dede Korkut Kitabı'nda sayıca en az kullanılan (4 kez) “-AsI” sıfat fiil eki Türkiye Türkçesinde de sınırlı sayıda fiillere getirilerek sıfat-fiiller türetmektedir. Bunun yanı sıra hikâyelerde sayıca en çok kullanılan (323 kez) “-An” sıfat-fiil eki Türkiye Türkçesinde de yaygın ve işlek kullanılan sıfat-fiil eklerindedir.

Dede Korkut Kitabı'nda tespit edilen 35 zarf-fiil ekinin 14'ü zaman, hâl bildiren; bağlama görevli zarf-fiil eki; 1'i isim-fiilden türeyen zarf-fiil eki; 8'i sıfat-fiillerden türeyen zarf-fiil eki; 12'si birleşik fiil kurma görevini yüklenen zarf-fiil ekleridir. Bu ekler şunlardır:

Zarf-fiil ekleri: -Ip, -I, -A, -GAç, -(y)In, -mAyIncA, -GIncA, -mAdIn, -(I)Ban, -UBAnI, -ALI, -ArAk, -IcAk, iken

İsim-fiilden türeyen zarf-fiil eki: -mAkdAn

Sıfat-fiillerden türeyen zarf-fiil ekleri: -AndA, -DUkçA, -DUkUmca, -DIkdA, -DUkundA, -DUkDAn sonra, -DUkUndAn, -ArdA

Birleşik fiil kurma görevinde olan zarf-fiil ekleri:

Tezlik anlamlı birleşik fiiller: -I ver-, -A gör-, -I gör-,

Yeterlik anlamlı birleşik fiiller: -A bil-, -I bil-,

Süreklilik anlamlı birleşik fiiller-A gel-, -I gel-, -A dur-, -I dur-, -Ip dur-, -A kal-, -Ü git-

Zarf-fiil eklerinin Dede Korkut Kitabı'nda aktif kullanım sıklıkları ile Türkiye Türkçesindeki kullanımlarında da bir paralellik gözlenmiştir. Örneğin Dede Korkut Kitabı'nda sayıca en az kullanılan (2 kez) “-In” asıl zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde de sınırlı sayıda fiillere getirilerek zarf-fiiller türetmektedir. Bunun yanı sıra hikâyelerde sayıca en çok kullanılan (437 kez) “-Ip” zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde de yaygın ve işlek kullanılan zarf-fiil eklerindedir.

Eski Anadolu Türkçesinin seçkin eserlerinden olan Dede Korkut Kitabı'nda geçen hikâyelerde kullanılan sıfat-fiil eklerinin hepsi bugün Türkiye Türkçesinde de kullanıma devam etmektedir. Zarf-fiil eklerinden -Gaç, -mAdIn, -IBAn, -UbAnI, -IcAk, -AndA, -IpUr ekleri bugün kullanımdan düşmüştür. Birleşik fiillerden; -A gör-, -I gör-, -I gel-, -I dur-, -Ip dur, -Ü git- Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABASOV, E., (1988), **Azerbaycan Dilinin Grammatikası**, I, Hisse, Bakı
- ABDULLAH , Ramiz Paşa, (1999), **Emsile-i Türkiye**, (Çev: Emir İçhem İdben),
TDK Yayınları: 716, Ankara
- AHUNDOV, A ve EHMEDOV, B., (1972), **Azerbaycan Dili**, Maarif Neşriyatı,
Bakı
- AKTAŞ, Şerif, (1999), “*Dede Korkut Hikâyelerinin Edebi Değeri ve Çağdaş Yorumu Üzerine*”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 31–34.
- AKSAN, Doğan, (1980), **Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yayınları, Ankara
- AKSAN, Doğan, (1995), **Sözcük Türleri**, TDK Yayınları, Ankara
- ARAT, Reşit Rahmeti, (1992), “*Türk Lehçe Ve Şiveleri*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S.121, 2.C.,
Ankara, s. 224-247.
- BALLIYEV, Gandım, (1999), “*Gorkut Ata-Ruh Ata*”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 55–62.
- BANGUOĞLU, Tahsin, (1940), **Anahatlarıyla Türk Grameri**, TDK Yayınları,
İstanbul
- BANGUOĞLU, Tahsin, (1974), **Türkçenin Grameri**, İstanbul
- BANGUOĞLU, Tahsin, (2004), **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara

- BAYAT, Fuzuli, (2003), **Türk Dili Tarihi**, Ankara
- BAYRAKTAR, Nesrin, (2000), “*Orta Türkçede Fiilimsiler*”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara
- BİLGEGİL, M. Kaya, (1984), **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul
- BORATAV, Pertev Naili, (1938), **Folklor ve Edebiyat**, C.2., Adam Yayınları, 1.bs., İstanbul
- BOZKURT, Fuat, (1999), **Türklerin Dili**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- BUDAK, Ayhan, (1995), “*Türkmencede -galı, -alı zarf-Fiil*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 97., İstanbul, s.219–232.
- BURAN, Ahmet ve ALKAN, Ercan, (2001), **Türk Lehçeleri**, Akçağ Yayınları, Ankara
- BURAN, Ahmet, (1996), **Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara
- BURDURLU, İbrahim Zeki, (1966), “*Dede Korkut Hikâyelerinin Cümle Yapısı*”, **Türk Dili**, C.16., S.183., Ankara, s.192–198.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1956), “*Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Saklanan İki Şaman Tanrısı*”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, I-V, s.65-68.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1984), **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1958), “*Azeri Türkçesinde -uban/-üben Eki*”, **J. Deny Armağanı**, Ankara, s. 61–66.

- CELİLOV, F., HESENOV, T., ELİYEYEV, K., (1989), **Azerbaycan Dili**, Azerbaycan Üniversitesi Neşriyatı, Bakı
- CEMŞİDOV, Şamil Allahverdi, (1990), **Kitab-ı Dede Korkud**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- CANPOLAT, Mustafa, (1965), “*Behçetü’l-Hadaik fi Mev’izeti’l-Halâik*”, DTCF Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara
- CANPOLAT, Mustafa, (1982), **Ömer bin Mezîd, Mecmuatü’n-Nezâir**, TDK Yayınları, Ankara
- COŞKUN, Volkan, (1999), “*Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -Up Zarf-Fiil Eki*”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.7, Ankara, s. 173–192.
- ÇAĞATAY, Saadet, (1948), “*Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları*”, **DTCF. Dergisi**, V/1 (1948), s. 352-368; II.Partisipler, V/2 (1948) , s. 525-552; III. Gerundiumlar, V/3. s. 27–47.
- ÇAĞATAY, Saadet, (1978), **Türk Lehçeleri Örnekleri**, DTCF Yayınları, Ankara
- DAŞDEMİR, Muharrem, (2001), “*Dede Korkut Kitabı’nda /-(y)An+dA/ Zarf-Fiil Ekinden Farklı Olarak /-(y)An/ + /dA/ Yapıları*”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.17., Erzurum , s. 61–65.
- DEMİRCAN, Ömer, (1977), **Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Birleşmeleri**, TDK Yayınları, Ankara
- DEMİRÇİZADE, Ebdülezev, (1959), **Kitab-ı Dede Gorgud Dastanlarının Dili**, Azerbaycan Pedagoji Üniversitesi, Bakı

- DENY, Jean, (1941), **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul
- DUYMAZ, Ali, (1999), “*Dede Korkut Kitabında Alpların Eğitimi ve Geçiş Törenleri*”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 109–122.
- ECKMANN, Janos, (1962), “*Çağataycada İsim-fiiller*”, **TDAY Belleten**, Ankara, s. 51–60.
- ECKMANN, Janos, (1979 a), “*Çağatayca*”, **Tarihi Türk Şiveleri** (Çev: Mehmet AKALIN), Ankara, s. 225–262.
- ECKMANN, Janos, (1979 b), “*Harzem Türkçesi*”, **Tarihi Türk Şiveleri** (Çev: Mehmet Akalın), Ankara, s. 183–223.
- EDİSKUN, Haydar, (1985), **Türk Dilbilgisi Dil-Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul
- EDİSKUN, Haydar, (2003), **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul
- ELİUZ, Ülkü, (1999), “*Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler*”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 139–155.
- EMRE, Ahmet Cevat, (1945), **Türk Dilbilgisi**, TDK Yayınları, İstanbul
- ERASLAN, Kemal, (1980), **Eski Türkçede İsim-Fiiller**, İÜEF, İstanbul
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1983), “*Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler*”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, TKAE. Yayınları, Yıl: XVII-XXI/1–2, Ankara, s. 115–119.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1992), **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara
- ERGİN, Muharrem, (1997 a.), **Dede Korkut Kitabı I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- ERGİN, Muharrem, (1997 b.), **Dede Korkut Kitabı II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- ERGİN, Muharrem, (1982), **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- ERGUN, Metin, (2000), “*Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları*”, **İkinci Milletlerarası Dede Korkut Kolokyumu**, Milli Folklor Yayınları, S. 47., Bakü-Azerbaycan, s. 1–9.
- GABAİN, A. Von, (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, Çev.: AKALIN, Mehmet, TDK Yayınları: 532, Ankara
- GEMALMAZ, Efrasiyap, (1978 a.), **Türkmence Metinler**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum
- GEMALMAZ, Efrasiyap, (1978 b.), **Erzurum İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Derlemeler)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum
- GEMALMAZ, Efrasiyap, (1986), **Çağdaş Azerî Türkçesi Metinleri**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum
- GENCAN, Tahir Nejat, (1979), **Dilbilgisi**, TDK Yayınları: 418, Ankara
- GENCAN, Tahir Nejat, (2001), **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınları, Ankara
- GÖKALP ,Ziya, (1972), **Halk Klasikleri**, Anadolu Matbaası, Diyarbakır

GÖKYAY, Orhan Şaik, (2000), **Dedem Korkutun Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul

GÜLENSOY, Tuncer, (1989), **Kütahya Yöresi ve Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)**, TDK Yayınları, Ankara

GÜLENSOY, Tuncer, (2000), **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara

GÜLSEVİN, Gürer ve BOZ, Erdoğan, (2004), **Eski Anadolu Türkçesi**, Gazi Kitabevi, Ankara

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1972), **Türk Dilinde Edatlar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1996), **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara

HACIYEV, Tofig İsmail Oğlu, (1988), “*Dede Gorgut Kitabı Dilinin İki Sintaktik Hususiyeti Haggında*”, **TDAY-Belleten**, Ankara, s. 23–33.

HATİBOĞLU (Kılıçoğlu), Vecihe, (1954), “*Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki*”, **TD III**, S. 33, Ankara, s. 510–518.

HATİBOĞLU, Vecihe, (1978), **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, DTCF Yayınları,

HATİBOĞLU, Vecihe, (1981), **Türkçenin Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara

HENGİRMEN, Mehmet, (1995), **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yayınevi, Ankara

HENGİRMEN, Mehmet, (1999), **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Engin Yayınevi, Ankara

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, (1997), MEB. Yayınları, C.6, s.860. Ankara

- İBRAYEV, Şakir, (2000), “*Edebi Miras*”, **Kazakistan’da Dede Korkut**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, s.15–43.
- KAÇALIN, Mustafa, (1999), “*Korkut Ata Kitabının Vatikan Yazması Üzerine*”, **Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 221–227.
- KARAHAN, Leyla, (1992), “*Görülen Geçmiş Zaman Eki -dı/-di’nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair*” **Türk Kültür Araştırmaları- XXVII / 1-2**, (Muharrem Ergin’e Armağan), Ankara, s. 335–341.
- KARAHAN, Leyla, (1999), **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara
- KOÇ, Nurettin, (2000), “*-ca eki üzerine*”, **Türk Dili**, S. 582, Haziran, Ankara, s. 505–514.
- KORKMAZ, Zeynep, (1959), “*Türkçede -AcAk gelecek Zaman (futurum) Ekinin Yapısı Üzerine*”, **DTCF. Dergisi**, C. XVII. S.1-2., Ankara, s. 159–168.
- KORKMAZ, Zeynep, (1966), “*Türkçedeki -arak/-erek zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine*” Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, s. 331–335.
- KORKMAZ, Zeynep, (1968), “*-AsI Gelecek zaman İsim-fiil Ekinin yapısı Üzerine*”, **TDAY** Belleten, Ankara, s. 31–38.
- KORKMAZ, Zeynep, (1992), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara
- KORKMAZ, Zeynep, (1995), **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C.I, TDK Yayınları, Ankara

- KORKMAZ, Zeynep, (2000), **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, TDK Yayınları, Ankara
- KORKMAZ, Zeynep, (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara
- KÜKEY, Mazhar, (1975), **Türkçenin Sözdizimi**, TDK Yayınları, Ankara
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1953), “*Türkçede -gu Ekinin Fonksiyonları*”, **Türkiyat Mecmuası**, C.X., İstanbul, s.341–348.
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1958), “*Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri*”, **J.Deny Armağanı**, Ankara, s. 171–184.
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1979), “*Karahanlıca*” **Tarihi Türk Şiveleri**, (Çev: M. Akalın), Ankara
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1988), “*Eski Osmanlıca*”, **Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları**, S. A-21., Ankara, s. 247–276.
- MEEMMEDOV, H., (1966), **Azerbaycan Dilinin XIV-XIX, Eserlere Ait Yazılı Abidelerinde Fe’li Bağlamalar**, Bakı
- MİRZAYEV, Hasan, (1986), **Azerbaycan Dilinde Fe’l**, Maarif Neşriyat, Bakü
- MİRZEZADE, H. İsmailoğlu, (1962), **Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü
- NİSANBAYEV, Abdimalik, (2000), “*Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata*”, **Kazakistan’da Dede Korkut**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, s. 1–13.
- ÖZTÜRK, Ali, (2000), **Çağları İçinde Türk Destanları**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul

ÖZER, Filiz, (2000), “*Oğuz Grubu Türk Dillerinde Fiilimsiler*”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara

ÖZKAN, Mustafa, (2000), **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul

ÖZMEN, Mehmet, (1998), “*-IcI/-UcU Ekinin Gelecek Zaman Eki Olarak Kullanılması Üzerine*”, **Türk Dünyası Araştırması Dergisi**, İstanbul, S. 9-10, s. 545–556.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, (2003), **Türkçe Sözlük**, Arkadaş Yayınevi, Ankara

SAKAOĞLU, Saim; (2000), DUYMAZ, Ali, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul

SAKAOĞLU, Saim, (1998), “*Dedem Korkut’a ve Kitabına Dair*” **İncelemeler, Derlemeler, Aktarmalar**, S.Ü. Matbaası, Konya

SARAÇ, Sıtkı, (1976), **Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük I-II**, TDK Yayınları, Ankara

ŞAHİN, Hatice, (2003), **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara

ŞİRİNOVA, Zümrüt, (2001), “*Azeri Türkçesinde Zarf-fiiller*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul

TS, (1979), TDK Yayınları, Ankara, s. 618.

TDK, (1934), “*Gramer Islahatları*”, **Türk Dili**, Seri: 1, S.7., Ağustos, TDK Yayınları, Ankara, s. 8–12.

- TDK, (1940), **Gramer (Kurambilim) Terimleri**, Türk Dili, Türkçe Fransızca Belleten, Seri: II, Ankara, s. 1–2.
- TDK, (1942), **Felsefe ve Gramer Terimleri**, TDK Yayınları, İstanbul
- TDK, (1979), **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara
- TDK, (1998), **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara
- TDK, (2005), **Türkçe Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara
- TEKİN, Şinasi, (1990), “-ma Olumsuzluk Eki İle -dık+ Eki Nereden Geliyor?”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, C.13, S. 74, İstanbul, s. 78–81.
- TEKİN, Talat, (1997), “On The Old Turkic Verbal Noun Suffix {-dOk}”, **Türk Dilleri Araştırmaları 7**, s. 5–12.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (1992), “Batı Türkçesi”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S.121, 2.C., Ankara, s. 120–145.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (1994), **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl**, Enderun Kitabevi, İstanbul
- TOPALOĞLU Ahmet, (1989), **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul
- TUNA, Osman Nedim, (1992), “Altay Dilleri Teorisi”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S.121, 2.C., Ankara, s. 7–58.

TURAL, Sadık, (2000), “*Korkut Dede/ Ata’yı Kavramak Yolunda*”, **Kazakistan’da Dede Korkut**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, XIII-XXXVI., Ankara, s. XIII-XXXVI.

Türk Ansiklopedisi, (1983) , M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, 32. C., Ankara

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, (1999), **Kavaid-i Lisân-ı Türkî**, (Çev: Kaya Türkay), TDK Yayınları: 707., Ankara

ÜSTÜNER, Ahad, (1996), “*Türkiye Türkçesinde -ıcı/-ici Eki*”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7., S.1-2., Yıl-1995, Elazığ, s. 281–284.

ÜSTÜNER, Ahad, (1999), “*Boğaç Han Hikâyesinde Cümlelerin Yapısı*”, **Türk Dili**, S. 576., Ankara, s. 1077–1085.

ÜSTÜNER, Ahad, (2000), **Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara

ZÜLFİKAR, Hamza, (1991), **Terim Sorunları Ve Terim Yapma Yolları**, TDK Yayınları, Ankara

ÖZ GEÇMİŞ

1963 Artvin ili Murgul İlçesinde doğdu.

1974 Göktaş İlkokulunu bitirdi.

1977 Göktaş Ortaokulunu bitirdi.

1982 Kadıköy Kız Lisesini bitirdi.

1987 Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu.

1988 Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak göreve atandı.

1997 Milli Eğitim Bakanlığına bağlı öğretmenlik görevinden istifa edip Özel Öğretim Kurumunda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak göreve başladı.

2001 Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi sınavını kazandı.

2003 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans sınavını kazandı.

Hâlen Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır.